

**ASRÎ KAYNAKLARDA MOĞOLLARIN DEVLET
TEŞKİLATI VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI
(1206-1294)**

İlker ERTAŞ

**Tarih Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER
Erzurum - 2022**

T.C.
ERZURUMTEKNİKÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLERENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI

**ASRÎ KAYNAKLARDA MOĞOLLARIN DEVLET TEŞKİLATI VE
SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI (1206-1294)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlker ERTAŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER

ERZURUM - 2022

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığımı, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

20/07/2022

İlker ERTAŞ

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim süresi ile ilgili bir kısıtlama bulunmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
ÖN SÖZ	VIII

GİRİŞ

1. Ana Kaynaklar	1
2. Araştırma Eserler	14

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLAR VE DÖNEM KAYNAKLARINDA MOĞOL TASVİRİ

1.1. CENGİZ HAN'DAN KUBİLAY'A: MOĞOL TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ ...	15
1.2. DÖNEM KAYNAKLARINDA MOĞOL TASVİRİ	20

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOL DEVLET TEŞKİLATI

2.1. MOĞOLLAR'DA DEVLET YAPISI VE HÂKİMİYET TELAKKİSİ	29
2.1.1. Moğol Devlet Yapısı	29
2.1.2. Cihan Hâkimiyeti Anlayışı	35
2.2. KURULTAY VE HAN SEÇİMİ	38
2.2.1. Kurultay	38
2.2.2. Han Seçimi	39
2.3. MOĞOLLARDA TAHTA ÇIKMA MERASİMİ	40
2.3.1. Ögeday Han	40
2.3.2. Güyük Han	42
2.3.3. Mengü Han	44
2.3.4. Kubilay Han	46
2.4. DİPLOMASİ	47
2.4.1. Elçilik	47
2.4.2. Moğollarda Elçi Kabulü	48
2.5. MOĞOLLARDA ASKERİ TEŞKİLAT	54
2.5.1. Moğol Ordu Birlikleri	57
2.5.2. Askeri Eğitim	58
2.5.3. Askeri Araç-Gereç	59
2.5.4. Askeri Taktikler	61

2.5.5. İstihbarat.....	64
2.6. MOĞOLLAR'DA VERGİLENDİRME.....	65
2.6.1. Tamga Vergisi	66
2.6.2. Kalan Vergisi	67
2.6.3. Kubçur Vergisi	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLARDA SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

3.1. YAŞAM ALANLARI	69
3.2. MOĞOL TOPLUMUNDA KADIN	71
3.2.1. Moğollarda Kadının Yeri ve Önemi	71
3.2.2. Moğol Siyasi Hayatında Kadın	72
3.2.3. Askeri Alanda Moğol Kadını	74
3.2.4. Moğol Kadınının Modası	75
3.3. MOĞOLLARDA EVLİLİK VE EVLİLİK GELENEKLERİ.....	78
3.3.1. Başlık Parası	79
3.3.2. İç Güveylik.....	81
3.3.3. Gırtlak Yeme.....	81
3.3.4. Örülü Saç.....	82
3.3.5. Dürü.....	82
3.4. MOĞOLLAR'DA DİNİ YAPI	82
3.4.1. Tanrı İnancı	84
3.4.2. İdoller	85
3.4.3. Kehanet	86
3.4.4. Ölü Gömme, Ahiret İnancı, Yas Tutma ve Ölü Aşısı.....	87
3.4.5. Moğol İnancında Gök Gürlemesi.....	88
3.4.6. Moğol İnancında Ateş	88
3.5. BESLENME	89
SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	97
EKLER	108

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
**ASRÎ KAYNAKLARDA MOĞOLLARIN DEVLET TEŞKİLATI VE SOSYO-
KÜLTÜREL YAPISI (1206-1294)**

İlker ERTAŞ
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER
2022, (116) sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER (Danışman)
Dr. Öğr. Üyesi Ensar MACİT (Üye)
Doç. Dr. Derya COŞKUN (Üye)

Orta Çağ'ın tarihî seyrinde son derece önemli bir yere sahip olan Moğollar, devlet yapıları ve savaşçı kimlikleri sayesinde tarihin gördüğü çok geniş sınırlara ulaşan devletlerden biri olmuştur. Hızlı bir yükseliş ve yayılmanın ardından Moğollar, ulaştıkları sınırlarda çeşitli milletlerle gerek mücadele gerekse siyaset noktasında ilişkiler geliştirmeye başlamışlar; bu da Moğollara dair bilgi veren kaynakların daha da çeşitlenmesine neden olmuştur. Kaynakların tamamının gerçek bilgiler ulaştırdığını iddia etmek mümkün değildir; ancak bir yabancının gözünden ilgi çekici hususların kayda geçirildiği de muhakkaktır. Temel mesele, Moğolları kayda geçirenlerin bunu yaparken ne ölçüde önyargılı davrandıkları ya da davranmadıklarıdır. Zira yazar, kendi değer yargıları çerçevesinde bozkırlı bir kavmi, ya tamamen medeniyetten yoksun gösterebilmekte ya da medeni ölçülere sığın bazı hususların pratiğini kendince ilkel bulabilmektedir. Tüm bu handikapları bir kenara bırakıp akla uygunluğu da göz önünde bulundurarak kullandığımız dönem kaynakları, Moğolların dünyasına dair zengin malumat barındırmaktadır. Moğolların klasik dönemiyle (1206-1294) sınırlı tuttuğumuz çalışmada Katolik misyonerlerin, bölgede yaşayan Ermeni ve Süryanilerin, Çinli elçilerin ve İslam kaynaklarının kayıtlarına başvurulmuş; bu kaynaklar araştırma eserlerle desteklenmiş ve Moğolların devlet teşkilatı, sosyal ve kültürel hayatları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Devlet Teşkilatı, Sosyal Hayat, Moğol İmajı.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE STATE ORGANIZATION AND SOCIO-CULTURAL STRUCTURE OF
MONGOLS IN THE CONTEMPORARY SOURCES (1206-1294)

İlker ERTAŞ

Advisor: Assist Prof. Dr. Serkan ÖZER

2022, (116) Page

Jury: Assist Prof. Dr. Serkan ÖZER (Advisor)

Assist Prof. Dr. Ensar MACİT (Member)

Assoc. Prof. Dr. Derya COŞKUN (Member)

Having a significant place in the historical course of the Middle Ages, the Mongols became one of the states that reached the broadest borders that history has ever seen, thanks to their state structure and war like features. After a rapid rise and spread, the Mongols started to develop relations with various nations, both in terms of struggle and politics; This has led to further diversifying the sources giving information about the Mongols. It is impossible to claim that all the sources provide accurate information, but it is also certain that points of interest have been recorded through the eyes of strangers. The main issue is the extent to which those who recorded the Mongols acted or did not behave prejudicially in doing this. Because the author, within the framework of his own value judgments, can either show a steppe tribe completely devoid of civilization or find the practice of some issues that fit within civilized standards primitive in his own way. The sources of the period we used, leaving all these handicaps aside and considering the reasonableness, contain rich information about the world of the Mongols. In the study, which we limited to the classical period of the Mongols (1206-1294), the records of Catholic missionaries, Armenians and Assyrians living in the region, Chinese ambassadors, and Islamic sources were consulted; Research works supported these resources, and the state organization, social and cultural life of the Mongols were examined.

Keywords: Mongols, State Organisation, Social Life, Mongolian Image.

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DAKTAV	: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı
DTCFD	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
krş.	: Karşılaştırınız
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Terc.	: Tercüme
transl.	: Translate
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vol	: Volume
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Dünya tarihinde derin izler bırakmış olan Moğollara, çağdaşlarının gözünden bakmayı hedeflediğimiz bu çalışmada Moğollar, idari ve sosyal yapıları noktasında değerlendirilmiştir. Ulaştıkları geniş sınırlarda muhataplarını son derece tedirgin eden Moğollarla iletişim/ittifak kurmak yarışına giren diğer milletler, aynı zamanda onlardan gelebilecek zararların önüne geçmeyi de hedeflemekteydiler. Bu noktada Moğol diyarına gelen elçilerin kayıtları, çalışma konumuza dair geniş malzeme sağlamakta ve siyasi-askeri faaliyetleri ile ön planda olan Moğolların başka bir yönünün aydınlatılmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak kaynaklar noktasında birkaç hususa temas etmek yerinde olacaktır. Nitekim Katolik misyonerlerin ziyaret notlarından oluşan ilk grup kaynak, Moğolların kültürel yapılarını detaylı resmetmekle beraber aslında Moğollar arasında casusluk faaliyetleri yürütmek ve Moğolları İslam dünyasına karşı müttefik olarak kazanmak gibi bir misyonun sonucu olmaları itibariyle dikkatli kullanılması gereken bilgileri ihtiva etmektedir. Başta Moğolları fiziki ve ahlaki açıdan tasvirleri olmak üzere verdikleri bilgilerde önyargı veya kasıt bulunabildiğinden mutlaka diğer kaynaklarla teyit edilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla burada başvurulabilecek diğer kaynaklar Ermeni, Süryani, Çin ve İslam kaynaklarıdır. Özellikle Ermeniler, genelde kötü resmettikleri Moğolları çıkarları çerçevesinde farklı bir yere konumlandırabilmekte; elde ettikleri vergi muafiyeti ve topraklarının zarar görmemesi sözü karşısında onları övebilmektedirler. Bu da onların genel Moğol yapısı yerine başta bulunan kişiye yönelik bir anlatım geliştirmelerine neden olmaktadır. Son olarak Çinli elçilerin devlet işleyişine ve kültürel özelliklere yoğunlaşmasına karşın İslam kaynaklarının -kişi özelinde bazı istisnalar bulunmakla birlikte- Moğollara diğer kaynaklar kadar sempatiyle yaklaşmadıkları dikkat çekmektedir.

Çalışma, girişin ardından üç bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Girişte çalışmada kullanılan ana kaynakların tanıtımı yapılmış; kaynaklarda yer alan bilgileri desteklediğimiz önemli araştırma eserlere yer verilmiştir.

Birinci Bölüm, Cengiz Han'dan Kubilay'a kadarki Moğol tarihinin genel bir anlatımına ve kaynaklara yansıyan Moğol imajına ayrılmış; böylece kaynakların Moğolları hangi kriterlerle değerlendirdikleri, kaynakları kaleme alan şahısların zihniyetleri ve diğer bölümlerde detaylı bir anlatıma tabi tutulan Moğolları nasıl algıladıkları ortaya konularak kaynakların dili noktasında genel bir intiba oluşturulmaya çalışılmıştır.

Moğol devlet teşkilatına ayrılan İkinci Bölüm, Moğolların devlet yapısı, hâkimiyet telakkileri, kurultay ve han seçimi, diplomasi ve askeri yapılanma gibi başlıklar altında incelenmiş; Üçüncü Bölüm’de ise Moğolların Sosyo-Kültürel hayatı yaşam alanları, Moğol toplumunda kadın, Moğol inanç yapısı, beslenme gibi başlıklara ayrılarak değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında genel bir değerlendirilme yapılmış ve kaynakçanın ardından çalışmada kullanılan verileri daha somut hale getirebilecek bazı görsellere yer verilmiştir.

Bu çalışmada bilgi ve tecrübeleriyle her daim yanımda olan çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER’e teşekkür ederim.

İlker ERTAŞ
Erzurum - 2022

GİRİŞ

1. Ana Kaynaklar

Macarların ana yurtlarını keşfeden Otto adlı bir Dominiken rahibin misyonundan fazlaca etkilenen **Dominik Misyoner Julian**, Deşt-i Kıpçak'a gerçekleştirdiği yolculuğun ardından 1235'te Macaristan'a dönmüş ve onun bu seyahatine dair notları Riccardo adlı bir Dominiken tarafından rapor haline getirilerek Papa IX. Gregorius'a sunulmuştur. Dönemin Doğu Avrupası'na dair önemli bir belge olan ve bölgede gerçekleştirilecek misyonerlik faaliyetleri için önemli ayrıntılar barındıran raporun mühim yanlarından biri ise Moğolların Batı seferleri öncesinde bölgedeki olası değişikliklere dair ana hatlarıyla bazı bilgiler sunmasıydı. Raporda Moğolların Batı için tehlikeli olabileceği öngörülmüşse de Moğol tehlikesinin ne boyutlara ulaşabileceği hesaba katılmamıştı; zira rapor, Moğolların bölgede yeni yeni var olmaya başladıklarını ifade etmekteydi. Julian, 1236'da bölgeye gerçekleştirdiği ikinci seyahatinin raporunu ise bizzat kendisi hazırlamıştır ve raporda Moğollara dair –önceki rapora nazaran- daha geniş bilgi vermiştir. İlk raporun aksine bu defa Moğolların bölgenin en büyük gücü olduğundan bahsedilmektedir. Hatta Moğolların kendi aralarında Roma'ya kadar nasıl ulaşabileceklerini tartıştıkları da rapora yansıyan önemli ayrıntılardandır. Ancak raporda Moğollarla ilgili verilen bilgilerin çoğunun bir duyumdan ibaret olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Bunun dışında Julian'ın 1238 yılında başta Avrupa'nın geneli olmak üzere özellikle dini çevreleri Moğollar konusunda uyarmak için *De Vita Tartarorum (Tatarların Yaşam Tarzlarına Dair)* başlıklı bir mektup kaleme aldığı ve bu mektupta da Moğollara dair önemli bilgiler verdiği bilinmektedir. Çalışmada Julian'ın raporlarının Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan çevirisi¹ kullanılmıştır.

1227-1232 yılları arasında Split şehrinin noterliği görevini yapan **Splitli Toma**, Orta Çağ Balkan tarihine dair önemli bilgilerin yer aldığı *Historia Salonitanorum Atque Spalatinorum Pontificium (Salona ve Split Psikoposlarının Tarihi)* adlı eserini kaleme almıştır. Eserin Moğollarla ilgili kısımlarına *De Peste Tartarorum (Tatar Musibeti)*, *De Natura Tartarorum (Tatarların Doğası)*, *De Fuga Hungarorum (Macarların Kaçışı)* ve *De Sevitia Tartarorum (Tatarların Vahşiliği)* başlıklarını vermiştir. Eserde, Moğolların Avrupa'daki askeri faaliyetleri, Macarları yenilgiye uğratmaları, yaşam şekilleri ve üst

¹ **Moğollar Avrupa'da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı (Dominiken Misyoner Julian, Splitli Toma ve Torre Maggioreli Üstat Roger'in Görüp Duydukları ile Yaşadıkları 1241-1242)**, Hazırlayan, Çeviren ve Notlandıran: Altay Tayfun Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2020; 31-37.

düzyer askeri yetenekleri gibi hususlarda bilgiler bulmak mümkündür. Çalışmada Altay Tayfun Özcan tarafından hazırlanan çeviri² kullanılmıştır.

1205 yılında İtalya’da doğan ve 1232’de Macaristan’a giden din adamlarından biri olan **Üstat Roger**, günümüzde Romanya topraklarında bulunan Oradea (Varat) şehrinin piskoposluğu görevini yürütmüş; 1243-1244 yılında *Miserablie Carmen Super Destructione Regni Hungariae per Tartaros Facta (Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağıt)* adlı bir mektup kaleme alarak bölgenin Moğollar tarafından istilasıyla alakalı önemli bilgiler vermiştir. Moğolların istilasını kolaylaştıran etmenleri sıralayan Roger, devletin en üst kademesinden en alt tabakaya mensup halka kadar insanların birlik-beraberlik içinde bulunmayışına özellikle yer vermektedir. Moğollara esir düşen Roger, böylece Moğolları daha yakından tanıma fırsatı bulmuşsa da mektubunda bu gözlemlerini aktarmamıştır. Bu durum, muhtemelen günlerini daha önce Moğolların hizmetine girmiş olan bir Macar’ın yanında geçirmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla esaret günlerinde Moğollara dair bilgilerini, bu Macar’dan edinmiş olmalıdır. Çalışmada mezkûr mektubun Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan çevirisi³ kullanılmıştır.

Günümüzde İtalya’nın Umbria bölgesine bağlı Preguia adlı kasabada, takriben 1182 yılında dünyaya gelen **Giovanni da Pian del Carpine (Carpini)**, Fransisken Tarikatı’na⁴ mensuptur ve Papa IV. Innocent tarafından Moğolları iş birliğine ve Hristiyanlığa davet etmekle görevlendirilmiştir. Tarikatın kurucusu Aziz Francis’in bizzat görevlendirmesiyle Lombardiya’nın değişik bölgelerindeki manastırlarda vaazlar veren Carpine, 1228’de

² **Moğollar Avrupa’da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı**, 37-42.

³ **Moğollar Avrupa’da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı**, 42-47.

⁴ Assisi’li Aziz Francis tarafından kurulan tarikata kurucusuna nisbetle Fransisken Tarikatı adı verilmiştir. Hırçın bir yapıya sahip olan Francis, gençlik yıllarında bir kavgaya karışarak hapis cezası almıştır. Yaşadıkları, ruhunda derin izler bırakan Francis, kilisede yaşamaya başlamış; inzivada bulunduğu bir sırada haçtan gelen bir sesin kendisini Tanrı’nın evini yeniden inşa etmeye çağırıldığını duymuştur. Fakir bir yaşam sürmeye başlayan Francis, gittiği her yerde vaazlar vermeye başlamış; Papa III. Innocent’e yeni yaşamıyla alakalı bir mektup göndermiş ve papanın onayı gelince vaazlarına hızla devam etmiştir. Bir tarikat haline gelen bu hareket sonrasında Francis, 1212’de misyonerlik faaliyetleri yürütmek amacıyla Suriye’ye doğru yola çıkmıştır. Bu yolculuğu yarım kalınca Fas ve İspanya’ya yönelmiş; 1219’da V. Haçlı Seferi esnasında Eyyübî Sultanı el-Melikü’l-Kâmil’i ziyaret ederek Hristiyanlığa davet etmiş ancak olumlu cevap alamamıştır. 3 Ekim 1226’da ölen Francis’i, 1228 yılında Papa IX. Gregory aziz ilan etmiştir. Dinin zihin değil kalp işi olduğuna inanan Fransiskenler, tartışmalara girmekten kaçınmışlar ve Müslümanlarla savaşmak yerine onların fikirlerinin değiştirilmesi gerektiğine (misyonerlik) inanmışlardır. Katolik Kilisesi’nin tevaccühünü kazanan Fransiskenlerin verdikleri etkili vaazlar neticesinde Katolik dünyasının doğu üzerinde etkili olabileceğine dair bir inanç ortaya çıkmıştır ve 1241’den itibaren Moğol tehlikesini yakından hissetmeye başlayan Avrupa’da papa, bu tarikat üyelerini daha çok elçilik/misyonerlik yapmaları için görevlendirmiştir. Bkz: Muhammet Tarakçı, “Fransisken ve Dominiken Tarikatları”, **Felsefe Ansiklopedisi**, VI, Ebabil Yay., İstanbul 2009, 829-830.

Saksonya'nın yargıcı ve idarecisi olmuş; Fransisken Tarikatı'nın Avrupa'nın değişik bölgelerinde yayılmasında aktif rol üstlenmiş ve manastır inşalarında etkili olmuştur. 1241 sonrasında ise Bohemya, Macaristan, Danimarka, Norveç ve İsveç'te tarikat adına faaliyet göstermiştir.

Tarikat içindeki etkinliğini artıran ve Papa IV. Innocent'in de teveccühünü kazanan Carpini, nihayet 16 Nisan 1245'te papanın mektubunu Moğollara ulaştırmak üzere Bohemyalı keşiş Stephen ve tercümanlık görevini üstlenen keşiş Bendecit Pole ile Lyon'dan yola çıkmıştır. Şubat 1246'da Moğol İmparatorluğu'na bağlı Altın Orda hükümdarı Batu Han'ın Volga'daki karargâhına varan ve burada bir süre kaldıktan sonra yoluna devam eden Carpini, 22 Temmuz'da Moğol İmparatorluk topraklarına, Güyük Han'ın tahta çıkarıldığı esnada ulaşmıştır. Nihayet papanın gönderdiği mektuba kısa ve mağrur bir cevap olarak 13 Kasım 1246'da geri dönüş yolculuğuna başlamıştır.

Altmışlı yaşlarda bir ihtiyar olan ve fizik olarak da böyle bir yolculuğa uygun olmayan Carpini, İtalyan oluşu, edindiği tecrübeler ve Doğu dilleri ile alakalı bilgisi dolayısıyla bu göreve seçilmişti. Daha da önemlisi Carpini'nin casusluk yapmak ve Moğollar hakkında istihbarat toplamak gibi çok daha önemli bir görevi de bulunuyordu. Nitekim kendisi de bu yolculuğa çıkma amaçlarının Moğolların gerçekte hangi niyette olduklarını ve planlarını öğrenip Hristiyanları haberdar etmek ve olası bir saldırıda -daha öncesinde olduğu gibi- hazırlıksız yakalanmamalarını sağlamak olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle -her ne kadar bazı önyargıları bulunsa da- seyahatinin ayrıntılı bir kaydını bırakarak Moğollar hakkında büyük oranda doğru bilgilerin günümüze ulaşmasına vesile olmuştur. Seyahat notları kitaplaştırılan Carpini'nin eseri, Avrupalıların Moğollara karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda da bilgiler ihtiva etmektedir. Çalışmada Ergin Ayan ve Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan çeviriler bir arada kullanılmıştır.⁵

Carpini'nin, Güyük Han'dan cevabi bir mektupla dönmesinin ardından Moğol ülkesinde yaşanan iç karışıklıklar⁶ sonucunda Papa, iki yıl sonra Moğollara bir elçilik

⁵ Plano Carpinili Johannes, **Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi (Bir Papalık Elçisinin Moğolistan Seyahati ve Gözlemleri 1245-1247)**, Latince Aslından Çeviren ve Notlandıran: Altay Tayfun Özcan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi -13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk-**, Tercüme ve Notlar: Ergin Ayan, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

⁶ André de Longjumeau, ilk seyahatini 1238 yılında Hz. İsa'nın dikenli tacı olarak saygı duyulan kutsal emaneti getirmek üzere İstanbul'a gerçekleştirmiştir. Longjumeau'nun Moğol diyarına gerçekleştirdiği seyahati ise Güyük Han ile kuzeni Batu Han'ın birbirleriyle mücadele ettiği ve Mengü'nün han olarak Moğolların başına geçtiği döneme denk gelmiştir. Bu anlaşmazlık, ertelenen büyük Batı Seferi öncesi Güyük Han ve Batu Han arasında fikir çatışmalarının ortaya çıkmasından kaynaklanıyordu. Gelişen olaylarda Mengü, han olmuş; Hülagü Han üzerine çıktığı seferde Batu'nun kendisine askeri yardımda bulunmasına

heyeti daha gönderme ihtiyacı hissetmiştir. Bu kez Dominiken Tarikatı'na⁷ mensup Simon de Saint-Quentin, Lombardiyalı Ascelin, André de Longjumeau ve yanlarında bulunan üç kişiden oluşan bir elçilik heyeti, Moğollardan, Hristiyanlara karşı düşmanca tavırlarından vazgeçmelerini talep etmeleri için gönderildi.

Aslında Papa IV. Innocent, Avrupa'nın güvenliğini sağlamak, Müslümanlara karşı Hristiyan-Moğol ittifakıyla bir Haçlı seferi düzenlemenin olanaklarını araştırmak ve Moğol askeri gücü hakkında fikir edinerek oluşacak herhangi bir ittifak karşısında Moğol ordusunun Dominik misyonuna liderlik etmesini temin etmek için Moğollara Rahip Ascelin'i göndermişti. Ascelin'in yanında bulunan **Simon de Saint-Quentin**, bu seyahate dair aldığı kısa notları, başka bir deyişle keşif gözlemlerini *Historia Tatarorum (Tatarların Tarihi)*⁸ adıyla kayda geçirmiştir.

Quentin hakkında bildiklerimiz eserinde verdiği bilgilerle sınırlıdır. Ancak onun Arapça, Farsça ve Türkçe bilmesinden mütevellid bu elçilik heyetine dâhil edilmiş olma ihtimali yüksektir. Quentin'in rahat bir üsluba sahip olduğu dikkat çekmektedir ve eserini daha çok Ascelin'in Moğol ülkesindeki durumu/vaziyeti üzerine kurgulamış gibi görünmektedir. Bu durum, onun doğrudan görevli olmayıp Ascelin'in maiyetinde bulunmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Zira eseri renkli bir seyahat günlüğü izlenimi vermektedir. Dolayısıyla doğrudan papaya hesap vermek/gözlemlerini aktarmak gibi bir zorunluluğu olmayan Quentin, diğer elçilerin yaptığı gibi yazdıklarını düzenleme ihtiyacı duymamıştır.

kardeşi Berke karşı çıkmış ve Moğollar bir iç mücadeleye sürüklenmişlerdi. Dolayısıyla bu durum, Batı tarafından yakından takip edilmiş ve bir umut ışığı olmuştur. Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)**, Latince'den çev. Peter Jackson, İngilizce'den çev. Zülal Kılıç, Selenge Yay., İstanbul 2022, 59-61; William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck The Eastern Parts of the World 1253-55**, English Transl. William Woodville Rockhill, Printed For The Hakluyt Society, London 1900, 163.

⁷ Rahip Vaizler (Friars Preachers) ya da Siyah Kardeşler (Blackfriars) Tarikatı olarak da anılan bu tarikat, adını kurucusu Aziz Dominik'ten almıştır. Tarikat, gösteriş ve zenginlikten uzak fakir bir yaşam sürmek; temsil ettiği tarikatı en iyi şekilde yansıtmak ve ahlaklı olmak; tarikat ileri gelenlerine ve Tanrı'ya itaat etmek; dini vecibeleri yerine getirmek ve günlük dualar okunmak; belirlenmiş olan manastır kurallarına uymak; kutsal hakikatler üzerine sürekli çalışmak gibi belli başlı prensipler doğrultusunda faaliyet göstermekteydi. Okumuş şehirli halkın dini ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla seyyar birer din görevlisi olarak hareket eden Dominikenler, başlangıç olarak her ne kadar sapkın olarak nitelendirilen Albigenleri doğru yola döndürme amacı taşısalar da sonrasında misyonerlik faaliyetlerinin merkezine Müslüman ve Yahudileri almışlardır. Bkz: Tarakçı, "Fransiskan ve Dominiken Tarikatları", 831.

⁸ Simon de Saint-Quentin, **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, çev. Erendiz Özbayoğlu, yay. haz. Tufan Karasu, DAKTAV, Antalya 2006; Bkz. Gregory G. Guzman, "Simon of Saint-Quentin", **Trade, Travel and Exploration in The Middle Ages**, Routledge, New York & London 2000, 561-562.

Moğol komutanı Baycu'nun ordugâhında yaklaşık bir yıl kalan ve bu süre zarfında bir elçiden ziyade tutuklu muamelesi gördüklerini dile getiren Quentin, Baycu ve askerleri tarafından sürekli aşağılandıklarının da altını çizmektedir. Dolayısıyla eserine yansıyan Moğol imajı gayet menfidir. Eserinde Moğolların görünüşleri, kültürleri ve 1247 yılına dek Orta Doğu'yu nasıl fethettikleri hususunda genel bir taslak çizmiştir.

Bazı araştırmacılar, **William of Rubruck**'un 1248'de Güney Fransa'dan Haçlı seferi yolculuğuna başlayan IX. Louis'e eşlik ettiğini söylese de Rubruck, muhtemelen bu tarihten önce Kıbrıs'a varmış ve Haçlı ordusunun bölgeye ulaşması üzerine IX. Louis'in maiyetindekilerle bağlantı kurmuştur. Ayrıca Rubruck, IX. Louis'i neden ve nasıl tanıdığına veya bu yolculuk için neden seçildiğine dair hiçbir şey söylememiştir. Ancak onun mektubunu Altın Orda Hanı Batu'nun oğlu Sartak'a vermekle görevli olduğu bilinmektedir.

Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında Sartak'ın Hristiyan olduğuna dair anlatılan hikâyeleri duyan IX. Louis, Moğol ülkesinde bir Hristiyan üssü kurmak üzere harekete geçmiş ve Kıbrıs'ta bulunduğu sırada bu iş için Rubruck'u seçmişti. Fakat Rubruck, daha önce benzeri görevleri üstlenmiş olan evangelist elçilerinki gibi İncil hakkında bilgiler verecek kadar diplomatik bir misyona sahip değildi. Durumun farkında olan IX. Louis, onun öncelikli olarak İstanbul'a gitmesini uygun görmüştür ve Rubruck, burada daha önce Moğollar arasında bulunan tüccarlardan onlar hakkında bilgi almıştır. IX. Louis'in eşi kraliçe Margeret tarafından gösterişli bir kilise kıyafeti giydirilen Rubruck'a, kral da bir İncil, iki değerli adak kitabı, Arapça el yazması bir eser ve yolda giymesi için basit kıyafetler vermiştir. Yola çıkmadan önce Rubruck'a masraflarını karşılaması için biraz para da veren IX. Louis, olası bir sorunla karşılaşma ihtimaline karşı resmi görevli olduğuna dair bir belge vermemiştir. Bu durum, muhtemelen daha öncesinde Güyük Han'ın eşi Oğul Kaymış'ın kendisine gönderdiği hakaret içerikli mektupla alakalıdır.

1252 yılında İstanbul'a ulaşan Rubruck, burada tanıştığı Bartholomew adındaki keşişin tercümanlığı sayesinde burada biraz vakit geçirip gerekli araç-gereç ve bilgiyi toplamıştır. 1253 yılında İstanbul'daki ikametini bitirmek üzereyken o esnada bir dönem Moğollar arasında yaşamış olan tüccarları görmüş ve onlardan Moğollar hakkında bilgiler edinmiştir. Rubruck, geleneksel doğu ticareti güzergâhını takip ederek çıktığı yolda Moğollarla ilk defa Suğdak'ın hemen doğusunda karşılaşmış; akabinde Batu Han'ın Volga kampına ve ardından Moğolların başkenti Karakurum'a Mengü'nün Moğol hükümdarı

olduğu dönemde varmış ve 1254 yılının ilk yarısını Mengü'nün sarayında geçirdikten sonra Batu'nun sarayına dönmüştür.

Rubruck'un eserinin değeri, Moğollara dair verdiği bilgilerle sınırlı değildir. Örneğin eserde Gotlar, Kıpçaklar, Türkler hakkında genel bilgiler, Kanglılar ile Kumanların kimliği; Moğollar ile Tatarlar arasındaki fark ve dillerinin birbiri ile olan bağlantısı; Başkurtların, Macarların ve Tuna Bulgarlarının kökenleri; Ruslar, Polonyalılar, Bohemyalılar ile Slav ve Vandalların dilleri arasındaki yakınlık gibi dil bilimi ve antropoloji açısından önemi haiz pek çok bilgi yer almaktadır. Ayrıca Rubruck, Moğol İmparatorluğu'nda yer edinmiş olan Hristiyan toplulukları tanımlayan ve onların dini ritüelleri ile inanç ilkelerini anlatan ilk kişidir. Kendisinden önce bölgeye seyahat gerçekleştiren Carpini gibi Rubruck da eserinin ilk bölümlerini Moğol toplumunun genel tasvirine ayırmıştır. Ancak Moğol diyarına daha önce giden elçilerin aksine Rubruck'un görevi tamamen dinsel bir içeriğe sahipti. Zira kendisi, Kral IX. Louis'den Sartak'a verilmek üzere bir mektubu taşıyor olsa da asıl görevi elçilik değil vaaz vermektir.⁹

1254 yılında Venedik'te tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen **Marco Polo (Marcus Paulus)**, XIII. yüzyılın sonlarında yaklaşık yirmi dört yıl (1271-1295) boyunca Moğol İmparatorluğu'na ait coğrafyayı gezmiş ve bu seyahatinin çok değerli kayıtlarını bırakmıştır. Marco Polo, Cenova'da Venedik komutanı olarak görev yaparken katıldığı bir savaşta esir düşmüş ve esareti sırasında tanıştığı Pisalı Rustichello'ya yanında taşıdığı seyahat notlarını yazması için vermiştir. Polo ailesinin seyahatleri ve Moğol tarihi hakkında önemli bilgileri içeren notlar, Rustichello tarafından *Divisament dou monde (Dünyanın Tanımı/Açıklaması)* adı altında düzenlenmiş ve çok değerli bilgilerin günümüze aktarılmasına vesile olmuştur. Orta Çağ edebiyatında özel bir yeri olan eserde abartılı ayrıntılara yer verilmişse de verilen bilgileri doğrulamak mümkündür.

⁹ Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)**, Latince'den çev. Peter Jackson, İngilizce'den çev. Zülal Kılıç, Selenge Yay., İstanbul 2022; William of Rubruck, **The Journey Of William of Rubruck the Eastern Parts of the World 1253-55**, English Transl. William Woodville Rockhill, Printed For The Hakluyt Society, London 1900. XIII. yüzyılın Fransisken misyonerlerinden olan Rubruck'un hayatı ile alakalı çok az şey bilinmektedir. Genel kabule göre 1210-1230 tarihleri arasında Fransa'daki Cassel yakınlarında bulunan Rubruck'ta doğmuştur. Ana dili Felemenkçe olsa da hayatının büyük bir kısmını Fransa'da geçirmiş ve Latince kadar akıcı bir şekilde Fransızca da öğrenmiştir. Uzun süre yaşadığı Fransa'da arazide gezmeyi ve gördüğü şeyleri not almasından olsa gerek edindiği tecrübeleri Asya yolculuğunu kaydederken de kullanmıştır. Güçlü bir ayrıntı hissine sahip, keskin bir gözlemci olmasının yanı sıra gözlemlerinin çoğunu titizlikle kaydeden ilk Batılı seyahatlardan biri olmuştur. Charles W. Connel, "William of Rubruck (c. 1215?-c.1270?)", **Trade, Travel, and Exploration in The Middle Ages**, Routledge, New York & London 2000, 646-647.

Moğol İmparatorluğu'nda seyahat etme özgürlüğüne sahip olması Marco Polo'ya pek çok fırsat sunmuştur. Polo, İran ve Yakın Doğu vilayetlerini geçmiş, bölgenin yüksek bozkırlarını ve Çin'i tamamen aşmıştır. Büyük Moğol Hanı Kubilay'ın sarayında uzun yıllar ikamet etmiş; bir süreliğine büyük bir Çin şehrinin valiliğini yapmış ve bu süre zarfında sık sık Kubilay Han tarafından ülkenin uzak bölgelerine ve yabancı ülkelere resmi görevli olarak yollanmıştır. Dolayısıyla tüccar vasfıyla geniş bir coğrafyayı gezmesi ve üç yıl boyunca bir Moğol şehirde valilik yapması Polo'nun anlatımını daha etkin kılmaktadır. Bu çalışmada Işık Ergüden ve Zühre İlkelen tarafından yapılan çeviri kullanılmıştır.¹⁰

Hayatı ile alakalı kesin bilgiler bulunmamakla birlikte **Sir John Mandeville**, İngiltere'nin St. Albans Kasabası'nda doğup büyüdüğünü belirtmiştir. John Mandeville'nin kaleme aldığı eserin orijinal metni Fransızcadır. Eserin farklı dillere çevirisiyle birlikte popüler olan Mandeville ismi üzerine yoğun bir tartışma başlamıştır. Eserin gerçekliği ortada olmasına rağmen kime ait olduğu sorunsalı uzunca bir süre gündemi meşgul etmiştir. Kimi araştırmacılar bu ismin uydurma olduğunu iddia ederken kimileri ise bu ismin bir doktora ait olabileceğini veya onun bizzat Jean de Bourgogne olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak eserin birçok nüshası üzerine yapılan araştırmalar neticesinde bu ismin gerçek olmadığı ve II. Edward döneminde yaşamış bir şövalyeye ait olduğu ortaya konmuştur. Çalışmada Mandeville'nin Moğol diyarına gerçekleştirdiği seyahati ve edindiği izlenimleri içeren *The Travels of Sir John Mandeville (Sir John Mandeville'in Seyahatleri)*¹¹ adlı eserden yararlanılmıştır.

1243 yılında Floransa'da dünyaya gelen **Ricoldus de Monte Crucis** (1243-1320), dönemin önemli eğitim kurumlarında dini eğitim almış ve 1267 yılında Dominiken Tarikatı'na katılmıştır. 1286 yılında bizzat papa tarafından Nastûrî Kilisesi'nin Roma Kilisesi ile birleşmesini sağlamak ve İlhanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürütmek amacıyla Doğuya gönderilmiştir.

İlhanlı hükümdarı Argun Han döneminde Moğollar ile siyasi ilişkiler kurmak amacıyla bölgede bulunan ve misyonerlik faaliyetleri yürüten Ricoldus de Monte Crucis,

¹⁰ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi (Harikalar Kitabı)**, Terc. Işık Ergüden & Zühre İlkelen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019; Bkz. Charles W. Connel, "Marco Polo", **Trade, Travel and Exploration in The Middle Ages**, Routledge, New York & London 2000, 372-374.

¹¹ Mandeville, **The Travels of Sir John Mandeville**, Transl. A. W. Pollard, Macmillan and Co., London 1915; Ian Higgins, "Mandeville's Travels", **Trade, Travel and Exploration in The Middle Ages**, Routledge, New York & London 2000, 357-360.

Kilikya, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Bağdad'a seyahatler gerçekleştirmiş; izlenimlerini *Liber Peregrinationis* isimli eserinde toplamıştır. Bağdad'da bulunduğu dönemde Müslüman âlimlerle yakın ilişkiler kurmuş; Arapça öğrenerek Kur'an-ı Kerim'i Latinceye tercüme etmeye çalışmış ancak bu çalışmasını tamamlayamamıştır. 1291 yılında Müslümanların Akka'yı fethinden sonra papaya gönderdiği mektupları ise *Epistolae ad Ecclesiam Triumphante* (Muzaffer Kiliseye Mektuplar) adlı başka bir eserde bir araya getirmiştir. Nihayet 1300 yılında misyonerlik faaliyetlerine son vererek Floransa'ya dönmüştür.

Moğollara dair ilginç bilgiler sunan Ricoldus de Monte Crucis, o dönem revaçta olan Moğolların, Yahudilerin kayıp topluluğu olduğuna dair bilgileri titizlikle incelemiş; Hristiyanlarla olan yakın ilişkilerine, gelenek, görenek ve inançlarına dair önemli bilgiler vermiştir. Çalışmada Ahmet Deniz Altunbaş tarafından yapılan çeviri¹² kullanılmıştır.

Genceli Kiragos (1201-1272)'un hayatına dair bildikleriniz eserinde verdiği bazı bilgilerle sınırlıdır. Buna göre Gence'de doğan müellif, XII. yüzyılda büyük Ermeni âlimi Mikhitar Koş tarafından kurulmuş olan Gedik Manastırı'nda eğitim almış ve Müverrih Vardan ile birlikte Vardapet Vanagan'ın öğrencisi olmuştur. Celaleddin Harezmsah'ın askerleri tarafından tahrip edilinceye kadar Tavuş Kalesi yakınlarındaki Khoranaşad Manastırı'nda ikamet etmiş; Harezmsahların tüm bölgeyi ele geçirmesi üzerine civarda bulunan bir mağaraya çekilmiş; nihayet bu mağaranın Moğolların eline geçmesiyle de alıkonularak yazı işlerinde istihdam edilmiştir.

1241-1265 yılları arasını kapsayan *Ermeni Tarihi* adlı eserinin ilk kısmı, büyük oranda Ermeni Kilisesi'nin tarihine ayrılmıştır. Doğu ve Kafkas illerini yakından ilgilendiren çeşitli olaylar; Ermeni topraklarının Sâsânîler ve Araplar dönemindeki durumu; onların Hazar Türkleri ile olan münasebetleri ve Türk devletlerine ait kayıtlar diğer öne çıkan hususlardır. Moğol istilasının bizzat şahidi ve Moğolları yakından tanıyan biri olarak yazar, çalışma konumuza Moğollar hakkındaki kapsamlı kayıtlarıyla büyük katkı sağlamakta; Moğolların Gürcü, Ermeni ve İslam topraklarını işgalini resmetmekte ve

¹² Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominiken Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu**, Latince Aslından Çeviren: Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2020; 7-17.

onların dini, dili, gelenekleri gibi konularda önemli bilgiler vermektedir. Çalışmada Hasan Oktay'ın *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar* başlıklı çevirisi kullanılmıştır.¹³

1800'lü yılların sonuna kadar başka yazarlara atfedilen *Okçu Milletini Tarihi* adlı eserin müellifinin **Aknerli Grigor** (1250-1335) olduğu yapılan bir dizi çalışmayla kesinlik kazanmıştır. Yaşamı boyunca Kilikya'nın dışına pek çıkmamış olan Grigor, 1228-1265 yılları arasındaki olayları *hocamız* diyerek zikrettiği Vardapet Vanagan'dan alıntılanmıştır. Dolayısıyla Moğolca pek çok ifadenin doğru telaffuzunun eserde yer almış olması, hocasından yaptığı alıntılarının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra yazar, Kral Hetum'un Kilikya'nın önemli askeri, kültürel ve dini merkezlerinden biri olan Akner Manastırı'nı ziyareti esnasında anlattıklarını da kronolojik olarak kayıt altına almıştır. Eserin 1265 yılı sonrasına ait içeriği ise bizzat Grigor tarafından oluşturulmuştur. Çalışmada Hasan Oktay tarafından yayımlanan çeviri¹⁴ kullanılmıştır.

Hayatı hakkında pek bilgi bulunmayan **Müverrih Vardan** (?- 1271/1272), *Cihan Tarihi* adını verdiği eseriyle Ermeni, Bizans, Türk ve Moğol tarihi çalışmalarına büyük bir katkı sunmaktadır. Yazarın ana gayesi bir Ermeni tarihi kaleme almaktır. Bu uğraşı esnasında başta Hunlar ve Hazarlar olmak üzere diğer Doğu Kafkas milletlerinin tarihini de kayıt altına almıştır. Eserin önemli bir kısmını Bizans-Ermeni ilişkileri, Arapların faaliyetleri ve Selçuklu tarihi oluşturmakla beraber yazarın bizzat şahit olduğu Moğol istilası devri en orijinal kısmıdır. Eserde Moğollarla alakalı bilgiler, onların batıdaki ilerleyişleri ve Ermeni topraklarında ele geçirmiş oldukları yerlerin kayda geçirilmesi ile başlamaktadır. Mengü Han ile Ermeni Kralı I. Hetum arasında yaşananlar da yine esere yansıyan önemli konulardandır. Ancak Moğol tarihine dair en kesif bilgileri Hülagü devrinden itibaren bulmak mümkündür. Çalışmada Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan çeviri¹⁵ kullanılmıştır.

1225/1226'da Malatya'da Yahudi bir tabibin oğlu olarak dünyaya gelen **Gregory Abû'l-Farac**, iyi bir eğitim almış; Süryanice dışında İbranice, Grekçe ve Arapça da öğrenmiştir. Moğol istilası devrinde, Haçlı kontrolünde olan Antakya'ya yerleşmiş ve

¹³ Hasan Oktay, "Ermeni Müellifi Kiragos", **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Hitabevi, Ankara 2020, 15-99; Bkz. Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, I, (1), 1949, 112-118.

¹⁴ Hasan Oktay, "Aknerli Grigor Okçu Milletleri Tarihi (Moğol Tarihi)", **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Hitabevi, Ankara 2020, 103-151; Bkz. Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, I, (2), 1950, 418-419.

¹⁵ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)", çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, I/2, İstanbul 1937, 154-258; Bkz. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", II, 401-407.

burada Yakûbî mezhebini benimseyerek yüksek din adamlarından biri olmuştur. 1253 yılında Süryani Metropoliti tayin edilen Abû'l-Farac, 1286 yılında Meraga'da ölmüştür. Süryanice kaleme aldığı *Tarih* adlı eser, yaratılıştan 1286 yılına kadarki olayları kapsamaktadır ve bir dünya tarihi niteliği taşımaktadır. Bu geniş kapsamda yaratılıştan başlamak üzere İsrail hükümdarları, İbrânîler, Keldânîler, Medler, Persler, Romalılar, Yunanlılar, Bizanslılar, Hz. Muhammed döneminden Abbâsîlerin sonuna kadar İslam tarihi, Selçuklular, İsmâîlîler, Haçlılar, Harezmsâhlar ve Moğollara dair bilgiler mevcuttur. Yazar, ayrıca bu eserini *Muhtasari'd-Düvel* adıyla Arapça olarak muhtasar hale getirmiştir. Çalışmada Tarih adlı eserinin Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan çevirisi; *Muhtasari'd-Düvel*'in ise Şerafettin Yaltkaya tarafından yapılan kısmi tercümesi kullanılmıştır.¹⁶

1226 yılında Cüveyn'in Azadvar Kasabası'nda dünyaya gelen **Alaaddin Ata Melik Cüveynî** (1226-1283)'nin aile fertlerinden bazıları, Büyük Selçuklu Devleti ve Harezmsâhlar Devleti'nde resmi görevlerde bulunmuşlardır. Üst düzey eğitim alarak daha 18 yaşında iken Moğolların umumi valisi Argun'un hizmetine girmiş ve Argun'un yaptığı birçok resmi ziyarette bizzat yanında bulunmuştur. 1256 yılında Hülâgü Han'ın hizmetine girmiş ve Hülâgü'nün Bâtınîleri yok etmek için giriştiği bütün askeri mücadelelerinin içerisinde yer almıştır.

Cüveynî'nin 1252-1260 yılları arasında kaleme aldığı *Târih-i Cihân Güşa* adlı eseri, Moğol tarihi ile alakalı önemli bilgileri ihtiva etmekte; Moğolları tanımamıza en büyük katkıyı sağlamaktadır. Eserin komunuzla alakalı muhtevası şu şekildedir: Moğolların gelenekleri, Cengiz yasaları, Cengiz Han'ın fetihleri, Cengiz Han'ın ölümü ve haleflerinden Güyük'e dair bilgiler birinci ciltte; Harezmsâhlar ile alakalı bilgilerin yanı sıra Ögeday ve Hülâgü Han dönemine dair bilgiler ikinci ciltte; Mengü Han'ın tahta çıkışı ile başlayıp Hülâgü'nün İran'daki faaliyetleri ve İsmâîlîlerin mezheplerine dair geniş bilgiler ise üçüncü ciltte bulunmaktadır. Çalışmada Mürsel Öztürk tarafından yapılan çeviri kullanılmıştır.¹⁷

Ebû Said Bahadır Han'ın saray şairlerinden olan **Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî** (1297/8-?), hana sunmak için iki ciltlik *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)* adlı eserini kaleme almış ve genel olarak yaratılış, Arap kökenli Irak

¹⁶ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara 2011; Bkz. Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-İbrî", **TDVİA**, XXI, İstanbul 2000, 92-94.

¹⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I-III, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013; Bkz. Orhan Bilgin, "Cüveynî, Atâ Melik", **TDVİA**, VIII, İstanbul 1993, 140-141.

ve Yemen padişahları, Eşkânîler, Sâsânîler ve İslam öncesi devrin önemli şahsiyetleri, Saffârîler, Sâ mânîler, Gazneliler, Deylemliler, Selçuklular, Gurlular, İsmâîlîler, Harezmşahlar, Moğollar ve Moğol mensubu olan İlhanlılar ile alakalı bilgiler vermiştir. Ancak Ebû Said Bahadır Han'ın ölümü sonrasında kaybolduğundan Şebânkâreî, eseri ikinci kez kaleme almış ve buna Ebû Said Bahadır Han dönemini de eklemiştir. Eserin Moğollarla alakalı kısımları iki bölüm halinde ele alınmıştır: Birinci bölüm Cengiz Han'dan Mengü'ye kadarki hükümdarları; ikinci bölüm ise Hülagü Han ve haleflerini konu edinmektedir. Çalışmada Fahri Unan tarafından yapılan çeviriden yararlanılmıştır.¹⁸

Aslen Yahudi olan **Reşîdüddin Fazlullâh**'ın otuzlu yaşlarında İslamiyet'i benimsediği düşünülmektedir. İlhanlı Hükümdarı Abaka Han (1265-1282) döneminde doktor olarak görev yapmış; Argun Han (1284-1291) zamanında daha güçlü bir konum elde etmiş; İslam'ı İlhanlıların resmi dini haline getiren Gazân Han döneminde ise vezirliğe kadar yükselmiştir. Siyasi etkisi dolayısıyla Gazân Han'ın reformlarının aktif uygulayıcısı; dış siyasetin de en etkili ismi olmuştur. Olcaytu Han devrinde idari alandaki etkinliğini sürdüren Reşîdüddin'in Ebû Said Bahadır Han döneminin başlarında da itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak kendisi, aleyhine gelişen bazı olaylar neticesinde görevlerinden azledilerek yargılanmış ve idam edilmiştir.

Gazan Han'ın isteği üzerine kaleme alınan *Câmiu't-Tevârih*'in iki versiyonu bulunmaktadır. Üç ciltten oluşan ilk versiyonu 1306-1307 arasında; dört ciltten oluşan ikinci versiyonu ise 1310'da tamamlanmıştır. Birinci cilt, Tarih-i Gazânî, Tarih-i Mübarek-i Gazânî veya Dâstân-ı Gazân Hân adı ile Gazân Han'a ithaf edilmiş olup ilk bölümünde Türk ve Moğol toplumları, Gazân Han ve soyu ve Argun Han'ın tahta çıkışı gibi konulara; ikinci bölümünde ise Cengiz Han ile başlayan ve Gazân Han dönemine kadar devam eden Moğol tarihine yer verilmiştir. Olcaytu Han dönemi olayları ile başlayan ikinci ciltte ise genel olarak yaratılış, Benî İsrail peygamberleri, Hz. Muhammed devri, Dört Halife dönemi, Emevîler, Abbâsîler, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Salgurlular, İsmâîlîler, Oğuz Han soyu, Türkler, Çinliler ve diğer topluluklar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Moğolların yol sistemi ve posta teşkilatı ile ilgili bilgiler içerdiği düşünülen üçüncü cildin kaydına henüz ulaşamamıştır. 1927 yılında Zeki Velidi Togan tarafından bulunan dördüncü cilt ise Arap, Yahudi, Frank, Çin, Türk, Moğol topluluklarının soyu hakkında bilgiler barındırmaktadır.

¹⁸ Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Tarihi)**, Terc. Fahri Unan, TTK, Ankara 2021; Bkz. Rıza Kurtuluş, "Şebânkâreî", **TDVİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, 390-391.

Genel olarak eserin Gazân ve Olcaytu Han devirlerine ait kısımları bizzat Reşîdüddin tarafından yazılmış; kalan kısımları kendisinin tasarladığı şekilde başka yazarlarca kaleme alınmıştır. Örneğin Moğollar kısmı İlhanlı sarayında görev yapan Ching-Sang, Çin tarihi Li Tachi, Avrupa tarihi ise Tebriz'deki çeşitli rahipler tarafından yazılmıştır. Çalışmada İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani tarafından yapılan çeviriden ve W. M. Thackston'ın İngilizce neşrinden yararlanılmıştır.¹⁹

1160 yılında Cizre'de dünyaya gelen **İbnü'l-Esîr** (1160-1233), dönemin önde gelen âlimlerinden ilim tahsil ederek kendisini yetiştirmiştir. Haçlılara karşı yürütülen mücadelenin şahidi olan yazar, 1188 yılında Selâhaddîn ile görüşmüş ve onun Antakya Haçlı Prenslüğü ile olan mücadelesinde orduda, tarihçi sıfatıyla bulunmuştur. Orta Çağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden biri olan İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih* adlı eseri yaratılıştan 1231 yılına kadarki olayları anlatan genel bir dünya tarihidir. Moğollarla alakalı kısıtlı bilgilere, Abdülkerim Özaydın ve Ahmet Ağırakça tarafından çevirisi yapılan eserin XII. cildinden ulaşmaktayız.²⁰

Güney Song Hanedanı tarihçilerinden olan **Li Xinchuan** (1167-1244)'ın tarihe olan merakı, imparatorluk arşivinde çalışan babası Li Shunchen dolayısıyla başlamıştır. Babası, sarayın en yüksek ve prestijli sınavını geçerek saray tarihçisi unvanını almıştı. Babasının yolundan gitmek isteyen Li Xinchuan da bu sınava girmiş ancak başarılı olamamıştı. Bunun üzerine gayri resmi olarak hanedan tarihini yazmaya başlamış; nihayet 1225 yılında kendisine saray tarihçisi unvanı verilmiştir. Çalışmada *The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources (Moğolların Yükselişi: Beş Çince Kaynak)* adlı kitapta yer alan neşrinden yararlanılmıştır.²¹

Güney Song Hanedanı elçilerinden **Zhao Gong** tarafından yazılan *Meng-Da beilu (A Memorandum on the Mong-Tatars/Mong-Tatarlar Hakkında Bir Bildiri)* adlı eser, Moğollar ve gelenekleri hakkındaki en eski kayıtların bir kısmını barındırmaktadır. Li Xinchuan ve başka elçilerin raporlarını doğru bir şekilde özetlemiş olan elçi,

¹⁹ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmi'ut-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara 2013; **Rashiduddin Fazlullah's Jami 'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles**, II, Translation and Annotation: W. M. Thackston, Harvard University, USA 1998; Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", **TDVİA**, XXXV, İstanbul 2008, 19-21.

²⁰ İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi**, XII, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987; Bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr", **TDVİA**, XXI, İstanbul 2000, 26-27.

²¹ Li Xinchuan, "Selections From Random Notes From Court and Country Since The Jianyan Years, Vol 2", **The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources**, ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve, Hackett Publishing, Cambridge 2021, 45-69.

anlattıklarında daha çok kişisel gözlemlerine dayanmaktadır. Eser, ana hatlarıyla Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu, Cengiz Han'ın yükselişi, Moğol prens ve yöneticileri, Moğolların ele geçirdikleri yerlerde sergiledikleri tavır, askeri yönetimleri, at yetiştiricilikleri, yeme içmeleri, verdikleri ziyafetler, devletlerini yönetme şekilleri, gelenekleri, ibadet şekilleri ve kadınlarına dair bilgileri barındırmaktadır. Çalışmada Ankhbayar Danu tarafından yapılan çeviri²² ve *The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources* adlı eserde yer alan neşri kullanılmıştır.²³

Peng Daya, Güney Song elçisi Zou Shenzhi'nin 1233 yılı kışında Moğol diyarına gerçekleştirdiği seyahatinde kendisine eşlik etmiş; pek başarılı geçmeyen bu görevin ardından Güney Song'da bulunan Sichuan eyaletine askeri komiser yardımcısı olarak atanmıştır. Moğolların 1236 yılında bölgeye gerçekleştirdiği saldırılara karşı kararlı bir duruş sergilemiş; 1240 yılında da yine Moğollara karşı verilen savunmanın içinde yer almıştır. Onun görev alanındaki sağlam duruşu, bölgenin Moğollar tarafından işgalini yaklaşık yirmi yıl kadar geciktirmiş; fakat başarısını kıskananların onu rüşvet almakla suçlaması gözden düşmesine neden olmuştur. **Xu Ting** ise Güney Song İmparatoru Lizong (1225-1265) zamanında sarayın büyükelçisi olarak görev yapmıştır. 1235-1236'da Ögeday ile bir görüşen Xu Ting, dönüş yolunda Peng Daya ile tanışmış; iki elçi, tuttukları notları birleştirmeye karar vermişler ve Peng Daya'nın kayda geçirdiği notlar, 27 Nisan 1237'de tamamlanmıştır. Bu notlar Moğolların sosyal, ekonomik, kültürel yaşamları ve devlet teşkilatları gibi önemli konulara dair ilk elden bilgiler barındırmaktadır. Çalışmada Ankhbayar Danu tarafından yapılan çeviri²⁴ ve *The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources* adlı eser içindeki İngilizce neşri bir arada kullanılmıştır.²⁵

Moğolca kaleme alınmış olan **Moğolların Gizli Tarihi** adlı eser, Moğol tarihinin en önemli ana kaynaklarından biridir. Çince kaleme alınmış iki elçi raporunu da ihtiva eden eser, Moğolların efsanevi bir şekilde ortaya çıkışlarından Ögeday zamanına kadar yaşanan olayları konu edinmektedir. Yazarı bilinmeyen eserin 1240 yılında tamamlandığı düşünülmektedir. Eser, Temuçin (Cengiz Han)'in doğumu, Moğol kabilelerinin kendi

²² **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu - Hei Ta shi lu**, Yayına Hazırlayan: Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

²³ Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", **The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources**, ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve, Hackett Publishing, Cambridge 2021, 71-92;

²⁴ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu - Hei Ta shi lu**, Yayına Hazırlayan: Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

²⁵ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", **The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources**, ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve, Hackett Publishing, Cambridge 2021, 93-130;

aralarındaki mücadeleleri, Cengiz İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ve Moğolların Çin'in kuzey kesimleri başta olmak üzere Maverünnehir ve Kafkasların kuzeyi ile Rusya bölgesindeki faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. İctimai, siyasi, iktisadi ve askeri açılardan Moğollara dair detaylı bilgiler barındıran eser, Cengiz Han'ın veliaht tayin ettiği oğlu Ögeday'ın tahta geçmesiyle sona ermektedir. Eser, ayrıca sonraki yazına da kaynaklık etmiştir. Çalışmada Ahmet Temir tarafından yapılan çeviri kullanılmıştır.²⁶

2. Araştırma Eserler

Çalışmada dönem kaynaklarına dayalı bir anlatıma özen gösterilmiştir. Bunun yanında bakış açımızı zenginleştirecek veya olayları detaylandırmamıza katkı sağlayacak önemli araştırma eserlere de müracaat edilmiştir. Askeri konularda Timothy May'in *The Mongol Art of War*²⁷, Urgunge Onon'un *The Secret History of the Mongols*²⁸, Chris Peers'in *Genghis Khan and the Mongol War Machine*²⁹ adlı eserlerinden; sosyal hayata dair B. Y. Vladimirtsov'un *Moğolların İctimai Teşkilâtı*³⁰, Paul Ratchnevsky'nin *Genghis Khan: His Life and Legacy*³¹, Ömer Subaşı'nın *Moğollarda Kadın*³² adlı eserlerinden; devlet teşkilatına dair Peter Jackson'ın *The Mongols and the Islamic World*³³, Thomas T. Allsen'in *Mongol Imperialism*³⁴, Michael Hope'un *Mongol Empire and the İlkhānate of Iran*³⁵, Habibe Temizsu'nun *Yasak*³⁶ adlı eserlerinden ve son olarak Moğollarla ilgili genel anlatımlarda Rene Grousset'in *Bozkır İmparatorluğu*³⁷, Timothy May'in *Moğol İmparatorluğu*³⁸ ve Michal Biran'ın *Cengiz Han*³⁹ adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Diğer araştırma eserler, metin içinde gösterilmiştir.

²⁶ **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 2019; XX-XXXIII.

²⁷ Timothy May, **The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System**, Pen & Sword Military, Barnsley 2007.

²⁸ Urgunge Onon, **The Secret History of the Mongols (The Life and Times of Chinggis Khan)**, Curzon Press, London and New York 2001.

²⁹ Chris Peers, **Genghis Khan and the Mongol War Machine**, Pen & Sword Military, Barnsley 2015.

³⁰ B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Tarihi (Moğol Göçebe Feodalizmi)**, çev. Abdülkadir İnan, TTK, Ankara 1995.

³¹ Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan: His Life and Legacy**, Blackweel, Oxford UK & Cambridge 1991.

³² Ömer Subaşı, **Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset**, Selenge Yay., İstanbul 2021.

³³ Peter Jackson, **The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion**, Yale University Press, New Haven and London, 2017.

³⁴ Thomas T. Allsen, **Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands 1251-1259**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1987.

³⁵ Michael Hope, **Power, Politics and Tradition in the Mongol Empire and the İlkhānate of Iran**, Oxford University Press, Oxford 2016.

³⁶ Habibe Temizsu, **Yasak**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

³⁷ Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

³⁸ Timothy May, **Moğol İmparatorluğu**, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

³⁹ Michal Biran, **Cengiz Han**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLAR VE DÖNEM KAYNAKLARINDA MOĞOL TASVİRİ

1.1. CENGİZ HAN'DAN KUBİLAY'A: MOĞOL TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Kıyat kabilesinin hanı Yesügey Bahadır'ın oğlu olarak dünyaya gelen Cengiz Han, Moğolistan coğrafyasında bulunan diğer kabileleri hâkimiyeti altına aldıktan sonra 1206 yılında Büyük Moğol Devleti'ni kurmuş; ardından askeri rütbelere ihdas ederek, yakın çevresinde bulunan arkadaşlarını bu rütbelere altında görevlendirmişti.⁴⁰ 1207 yılından itibaren askeri seferlerine hız veren Cengiz Han, Tangutlar, Oyratlar, Kırgızlar ve Uygurları hâkimiyeti altına almayı başarmış,⁴¹ 1209 yılında ise Kuzey Çin seferine çıkarak Cebe, Sübütay, Muhali ve Samuka Bahadır gibi yetenekli komutanların üstün başarıları sayesinde Kin/Jin İmparatorluğu'nu ele geçirmiştir.⁴² 1211 yılında Karluklar üzerine gönderilen Moğol ordusu, bir zafer daha elde ederek Karluk Hanı Arslan'ı Cengiz'in idaresine alarak Moğol hâkimiyet alanını genişletmiştir.⁴³ Çin bölgesindeki askeri faaliyetlerini bitirip 1216 yılında yurduna dönen Cengiz Han, 1218 yılında Cebe ve Sübütay komutasındaki 30 bin kişilik bir orduyu önce Harezmsahlar ülkesine ardından da Gürcü topraklarına göndermiş ve bu seferler de başarı ile sonuçlanmıştı.⁴⁴

Cengiz Han'ın bütün faaliyetleri askeri temelli değildi. O bir yandan askeri faaliyetler sürdürerek kendi kurmuş olduğu devletinin sınırlarını genişletirken bir yandan da devletini ayakta tutmak adına birtakım adımlar atmış; ele geçirdiği bölgelerde yerel yönetimlerin alt yapısını oluşturan ve sadakat noktasında kendisini ispat etmiş *darugacılar* (yerel yönetici) atamıştır.⁴⁵ Özellikle Otrar Savaşı sonrası, Harezmsahlar'ın dağılması ile birlikte oluşan siyasal boşluktan istifade eden Cengiz Han, kurduğu devleti imparatorluk haline dönüştürme yolunda önemli bir avantaj elde etmiştir.⁴⁶

⁴⁰ Timothy May, "Nökhöd to Noyad: Chinggis Kahn's Social Revolution", *Mongolica*, 19 (40), USA 2006, 296-297.

⁴¹ Saadettin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, 125.

⁴² Abraham Constantin D'ohsson, *Moğol Tarihi -Denizler İmparatoru Cengiz-*, çev. Bahadır Apaydın, İstanbul 2008, 70.

⁴³ Biran, *Cengiz Han*, 76.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, XII, 323-324; Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346-*, Kitabevi, İstanbul 2015, 39-45.

⁴⁵ Biran, *Cengiz Han*, 100. Darugacı, han tarafından merkezi otoriteyi temsilen imparatorluk topraklarında görevlendirilen yöneticileri ifade etmektedir. Bkz. Paul D. Buell, "Daruqacı (Daruqa)", *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Oxford 2003, 147.

⁴⁶ Biran, *Cengiz Han*, 95.

1227 yılında Cengiz Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Ögeday (1229-1241) geçti.⁴⁷ Cengiz Han yasalarını yürürlükte tutarak kendisinden önce işlenmiş tüm suçları affeden Ögeday,⁴⁸ *Tanrı'nın Moğollara dünyayı yönetme yetkisini verdiği* söylemini öne çıkararak çevre ülkelerin yöneticilerine elçiler göndermiştir.⁴⁹ 1230 yılında iktidarı tam manasıyla devraldıktan sonra Ögeday, önce 30 bin kişilik bir orduyu Çormagun komutasında İran'a, 30 bin kişilik orduyu ise Göktaş ve Sübütaı idaresinde Kıpçak, Bulgar ve Saksın'a gönderirken kendi emrindeki bir orduyla Kin İmparatorluğu üzerine yürümeyi planlamıştı.⁵⁰ İran seferi ile görevlendirilen Çormagun ve onun halefi olan Baycu, İran, Irak, Gürcistan ve Türkiye Selçuklu beldelerine akınlara başlamış;⁵¹ Sübütaı idaresindeki Moğol ordusu Güney Rusya'da hâkimiyet kurduktan sonra Kiev'i imha etmiş; Hazar ve Karadeniz bozkırlarını ele geçirmiş;⁵² Ögeday ise 118 yıllık Kin İmparatorluğu'nu tarih sahnesinden silmeyi başarmıştı.⁵³ Ögeday Han, sadece askeri faaliyetlerde değil devletin idaresi konusunda da önemli işlere imza atmıştı. Kin İmparatorluğu ve Harezmşahlar Devleti'nin ortadan kaldırılması sonrası bu topraklarda yaşayan zanaatkârların Moğol Devleti bünyesinde göreve alınmalarıyla birlikte inşası 1235 yılında tamamlanan Karakorum şehri ticaret için bir cazibe merkezi haline getirilmeye çalışılmıştır.⁵⁴

Öte yandan Ögeday, coğrafi olarak büyüyen Moğol Devleti'nin idari yapılanmasında da önemli adımlar atarak devlet düzenini en düzgün şekilde tesis etmeye çalışmış ve bunun için bazı sistemler geliştirmiştir. Örneğin bu doğrultuda devlet işlerindeki gecikmelerin önüne geçmek adına *yam* adı verilen bir posta teşkilatı kurmuş;⁵⁵ Kuzey Çin'dekine benzeyen bürokratik bir hükümet ve vergi sistemi tesis etmiştir.⁵⁶

⁴⁷ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 291; May, **Moğol İmparatorluğu**, 150.

⁴⁸ May, **Moğol İmparatorluğu**, 153.

⁴⁹ Timothy May, "Merkezi Asya: Moğollar 1206-1405", **Asya'nın Büyük İmparatorlukları (Pasifik'ten Balkanlara Dünya Tarihine Damga Vuranlar)**, çev. Mustafa Uyar, Kronik Kitap, İstanbul 2021, 39.

⁵⁰ Abraham Constantin D'ohsson, **Moğol Tarihi**, yay. haz. Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, 174-175.

⁵¹ Timothy May, "The Conquest and Rule of Transcaucasia: The Era of Chormaqan", **Caucasus during the Mongol Preiod**, ed. Jürgen Tubach, Sophia G. Vashalomidze and Manfred Zimmer, Reichert Verlag Wiesbaden 2012, 132-133.

⁵² Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 299-301; May, "Merkezi Asya: Moğollar 1206-1405", 39.

⁵³ D'ohsson, **Moğol Tarihi**, 181.

⁵⁴ May, **Moğol İmparatorluğu**, 160.

⁵⁵ V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul 2019, 478. Yam Teşkilatı hakkında Bkz. Paul D. Buell, "Jam", **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, The Scarecrow Press, Oxford 2003, 168-169; Sinan Meriç, **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019.

⁵⁶ Paul D. Buell, "Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion", **Mongolian Studies**, 6, 1980, 42.

1241 yılında Ögeday Han'ın ölümü üzerine naibe sıfatı ile eşi Töregene Hatun (1241-1246) ülke yönetimini ele aldı. Töregene Hatun zamanında Song Hanedanı'na karşı verilen küçük çaplı mücadelelerin yanı sıra en büyük askeri harekât Anadolu üzerine yapıldı.⁵⁷ Çormagun'un ölümü sonrası ordu komutasını devralan Baycu, Köseadağ Savaşı (1243) ile birlikte Türkiye Selçuklu Devleti'ni Moğol egemenliğine almış oldu.⁵⁸ Erzurum ve Sivas'ı ele geçiren Moğol ordusu ardından Tokat ve Kayseri'yi tahrip etmiş; Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev de Moğollara bağlılık bildirmişti. Böylece Moğollar, sınırlarını Bizans'a kadar genişletmişlerdi.⁵⁹

Töregene Hatun döneminde ülke genelinde uygulanan vergi sisteminde değişikliğe gidilerek, kısa zamanda devlet gelirlerini artıran fakat uzun vadede yıkıcı sonuçlar doğuran iltizam usulü vergi sistemine geçilmiştir. Uygulanan bu vergi sistemi ile Töregene Hatun'un eli güçlenmiş ve oğlu Güyük'ün, han seçilmesi için gerekli olan ekonomik imkânları elde etmesi mümkün olmuştur.⁶⁰ Töregene Hatun, 1246 yılında Köku-nor Gölü kenarında Sıra-or-do denen çadırlılardan bir şehir kurdurarak topladığı kurultay ile oğlu Güyük Han'ın, Moğolların yeni lideri olmasını sağlamıştır.⁶¹ Güyük Han döneminde (1246-1248) Moğol toprakları, dünyanın dört bir yanından gelen elçileri ağırlamış; bununla birlikte çeşitli devlet adamları onunla irtibat kurma yoluna gitmişlerdir.⁶²

Tahta çıkan Güyük Han'ın ilk icraatlarından biri, Ögeday tarafından yürürlüğe konan yasaların hiçbirinin değiştirilmeyeceğine dair bir yasa çıkarması ve çıkardığı bu yasayı da fermanlarla duyurmasıdır.⁶³ Ardından Töregene Hatun zamanında birçok tüccara dağıtılan *yam* belgelerini (serbest geçiş belgesi/pasaport) iptal edip yerine *gerege* veya *payza* denilen yeni metal künyeler hazırlatmış ve bunları sadece belirli devlet görevlilerine dağıtarak vergi toplama işine aykırı davranan vergi memurlarını (ummalları) işten çıkarmıştır.⁶⁴ Ardından askeri seferlere ağırlık veren Güyük Han, Emir Argun'u Irak ve

⁵⁷ May, **Moğol İmparatorluğu**, 187-188; Töregene Hatun'un faaliyetleri ile ilgili bkz. Yaşar Söyüt, "Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun", **Journal of Universal History Studies**, 4 (2), 2021, 212-228.

⁵⁸ İbn Bibi, **el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye -Selçuknâme-**, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2020, 19.

⁵⁹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 299.

⁶⁰ May, **Moğol İmparatorluğu**, 189-191.

⁶¹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 305; May, **Moğol İmparatorluğu**, 192.

⁶² Bunlar, Papa IV. Innocent'in mektubunu taşıyan Fransisken rahip Carpini ve Kilikya Kralı I. Hetum'un kardeşi Başkumandan Simbat'tır. Bkz: Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 306.

⁶³ Cüveynî, **Tarihi-i Cihan Güşa**, I, 238.

⁶⁴ Cüveynî, **Tarihi-i Cihan Güşa**, III, 454-455; May, **Moğol İmparatorluğu**, 196.

Azerbaycan topraklarının idaresinde görevlendirirken Elçigitay'ı İsmâîliler,⁶⁵ Sübütay'ı ise Güney Çin üzerine göndermiştir.⁶⁶ Bu seferler dışında Güyük Han dönemi, Moğolların askeri açıdan oldukça başarısız olduğu bir dönem olmuştur.⁶⁷

1248'de Güyük Han'ın ölümü sonrası eşi Oğul-Kaymış, Mengü Han'ın annesi Sorkotani Beki ile Batu'ya elçiler göndererek durumu onlara bildirmiştir. Bunun üzerine Batu, Moğol ileri gelenleri ile Ala-Kamak'ta bir araya gelerek bir durum değerlendirmesi yapmış ve yeni han seçilinceye kadar Oğul-Kaymış'ın, Emir Cinkay ile birlikte ülkeyi idare etmelerini kararlaştırmışlardır.⁶⁸ Üç yıl süren bu ara dönem sonrasında 1251 yılında Mengü Han tahta geçmiş ve yedi yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir. Saltanatının ilk yıllarında destekçisi olan Batu Han'ın bağımsız hareket etmesine sessiz kalan Mengü Han, 1255 yılında onun ölümünden sonra Moğolların tek lideri olmuştur.⁶⁹ Böylece daha rahat davranan Mengü Han, öncelikli olarak kendisinden önce oluşturulan Kuzey Çin, Türkistan ve Horasan bölgelerinin dâhil olduğu üç mali bölgeye Rus knezliklerini de dâhil ederek bir nüfus sayımı yaptırmış; yam sisteminde kullanılan belgelerde ve göçebelere küçük baş hayvan üzerinden toplanan *kubçur vergisinde* bazı düzenlemelere gitmiştir.⁷⁰

Ülkedeki reform işlerinden sonra Ögeday'ın ölümü sonrası durmuş olan Moğol askeri faaliyetlerini devam ettiren Mengü Han, küçük kardeşi Hülagü'yü İran, diğer kardeşi Kubilay'ı ise Çin seferiyle görevlendirmiştir.⁷¹ Hülagü'nün Orta Doğu'ya gönderilmesindeki amaç hem Çağatayoğulları'nın genişlemesine engel olmak hem de Nizârîler olarak da bilinen İsmâîlîlerin bölgedeki etkinliklerini kırmaktır.⁷² Hülagü, üstlendiği bu görevi başarılı bir şekilde icra etmiş; önce 1 Aralık 1256 günü İsmâîlîlerin kalesi Alamut'u ele geçirerek onları tarih sahnesinden silmiş⁷³ sonrasında Alamut kuşatmasında kendisine yardım etmeyen Abbâsî Halifesi Müsta'sım Billâh'ı yakalayarak öldürmüş ve Abbâsîlerin varlığına son vermiştir.⁷⁴ Diğer taraftan Kubilay nezdinde gerçekleştirilen Çin seferleri istenilen sonucu vermekten çok uzak kaldığından 1258 yılında düzenlenen bir kurultay ile Mengü, kardeşi Kubilay yerine bizzat Çin seferini

⁶⁵ Cüveynî, **Tarihi-i Cihan Güşa**, I, 239.

⁶⁶ D'ohsson, **Moğol Tarihi**, 225.

⁶⁷ May, "Merkezi Asya: Moğollar 1206-1405", 40.

⁶⁸ Cüveynî, **Tarihi-i Cihan Güşa**, I, 242-243.

⁶⁹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 311.

⁷⁰ May, **Moğol İmparatorluğu**, 227-230.

⁷¹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 318.

⁷² May, **Moğol İmparatorluğu**, 236-237.

⁷³ Cüveynî, **Tarihi-i Cihan Güşa**, III, 519-520.

⁷⁴ Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", **TDVİA**, XVIII, İstanbul 1998, 473-474.

kendisi kontrol etmek istemiş fakat Ho-çeu adlı bir şehri kuşattığı sırada hastalanarak ölmüştür.⁷⁵

Harita 1: Moğol Devleti'nin sınırları (1227-1294)⁷⁶

Mengü Han'ın ölümü ile birlikte Moğol Devleti taht mücadelelerinin yoğun olarak yaşandığı bir döneme girmiştir. 1260 yılında Moğolların hanı olarak başa geçen Kubilay (1260-1294), önce Altın Orda'yı yöneten Berke ve Çağatay Hanlığı'nın lideri Algu'nun desteğini alarak kendini han ilan etmiş olan Arık Buka ile;⁷⁷ daha sonra ise iktidarını meşru olarak görmeyen kuzeni Kaydu ile taht mücadelesine girmiştir.⁷⁸ Arık Buka 1264 yılında Kubilay'a teslim olmuş ve 1266 yılında hastalanarak ölmesi ile bu sorun kendiliğinden çözüme kavuşmuştur.⁷⁹ Kaydu ise Kubilay Han'ın halefi olan Temür Han zamanında, onun yeğeni Kayşan'a karşı Karakurum'da vermiş olduğu mücadele esnasında hayatını kaybetmiştir.⁸⁰

⁷⁵ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 320.

⁷⁶ <https://www.britannica.com/place/Mongol-empire> (03.05.2022)

⁷⁷ Morris Rossabi, **Kubilay Han**, çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021, 51-52.

⁷⁸ Michal Biran, **Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia**, Curzon Press, 1997, 37.

⁷⁹ Rashîd Al-Dîn, **The Successors of Genghis Khan**, transl. John Andrew Boyle, Columbia University Press, New York and London 1971, 265.

⁸⁰ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 331.

Kubilay Han, bir yandan kendisine karşı verilen taht mücadeleleri ile uğraşırken bir yandan da askeri faaliyetlerini devam ettirmiştir. Kubilay Han, öncelikli olarak Mengü Han zamanından beri Moğolların Kuzey Çin bölgesine düzenlediği seferlerde kendi saflarında yer alan fakat sonrasında kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek Song Hanedanı ile yakınlaşan Çinli Li Tan isyanını bastırmıştır.⁸¹ 1273 yılında Kore'yi hâkimiyeti altına almış; 1274 yılından beri mücadele ettiği Song Hanedanı'nı 1279 yılında ortadan kaldırmıştır.⁸²

Askeri faaliyetlerin yanı sıra ülkesini idari ve ekonomik anlamda da yapılandırma gayretinde olan Kubilay, idari yapıda değişikliklere giderek suiistimalleri önlemek amacıyla merkezi yapıyı güçlendirmiş; tarımsal kalkınma noktasında ise *ortak parası* adı altında krediler vermiş ve ihtiyaç sahiplerine tahıl dağıtılması için *hayır ambarları* kurduştur.⁸³

1.2. DÖNEM KAYNAKLARINDA MOĞOL TASVİRİ

Dönem kaynaklarına yansıyan Moğol imajı, onları tasvir edenlerin yaklaşımına göre bazı nüanslar barındırmaktadır. Ancak kaynakların özellikle fiziki betimlemeleri Moğolları ortalama bir görüntüye kavuşturmaktadır. Bizzat tanıklık etme veya bilgi edinme suretiyle girilen karakter tahlilleri ise ister istemez birbirinden ayrılmaktadır. Bu, çok farklı ve birbiriyle uyuşmayan bilgiler anlamına gelmemektedir; aksine bir çeşitliliği ve birbirinin eksiklerini tamamlamayı ifade etmektedir. Bu bölümde ilk olarak Moğolların dönem kaynaklarına yansıyan fiziki görüntüleri; ardından da ahlaki (karakter de denilebilir) meziyetlerine dair kayıtlar değerlendirilmiştir.

Güney Song Hanedanı elçilerinden Zhao Gong'un verdiği bilgilere göre toplumsal hayatta Moğollar, *Beyaz*, *Siyah* ve *Ham* (Modernleşmemiş) olmak üzere üç ana gruba ayrılmakta ve bu tabakalar arasında bariz ayrımlar bulunmaktaydı. En imtiyazlı kesimi oluşturan Kara Moğol grubunda Cengiz Han ve kurmayları yer alırken; narin görünümlü, karakter sahibi ve saygılı bireyler Beyaz Moğol grubunu oluşturmaktaydı. Bunlar kişisel ilişkilerinde daha medeni diyebileceğimiz kimselerdi ve konuşmalarında saygıyı elden bırakmazlardı. Ham/modernleşmemiş olarak tabir edilen kesim ise fakir, kaba, beceriksiz,

⁸¹ Rossabi, **Kubilay Han**, 61-62.

⁸² Rossabi, **Kubilay Han**, 92, 96.

⁸³ Rossabi, **Kubilay Han**, 70-71, 118-120; Robert Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, çev. Fusun Doruker, Sabah Yayınları, İstanbul 1996, 120.

yalnızca at binip kendi cinsleriyle diğer iki gruptakileri takip eden kişileri ifade etmekteydi.⁸⁴

Bu üç ana toplumsal tabakaya mensup insan tipine bakıldığında kaynaklar, genel bir tasviri mümkün kılacak bilgiler vermektedir. Buna göre Moğolların boyları pek uzun değildi; hatta Zhao Gong'un tarifine göre en uzunları 1.53 cm civarındaydı. Çok şişman oldukları da söylenemezdi. Yüzleri geniş, dikey bir şekilde sert elmacık kemikli idi ve gözkapakları adeta yok gibiydi. Yüzlerinde çok az kıl çıktığı için çok çirkin göründükleri de kaynağa yansıyan hususlardandır. Ancak Zhao Gong, böyle bir genel tarifin ardından Cengiz Han'ın bu resme uymadığını dile getirmiştir. Ona göre Cengiz, geniş alınlı, uzun sakal ve bıyıklı bir görüntüye sahipti.⁸⁵

Carpini ise gözleri ile yanakları arasındaki mesafe geniş; sert elmacık kemikli; elmacık kemikleri çenelerine uzak ve güçlü göğüs yapısıyla Moğolları dış görünüş bakımından diğer insanlardan ayırt etmenin mümkün olduğunu bildirmektedir. Verdiği detaylarda Carpini, Moğolları şu şekilde tasvir etmiştir: eğik ve solgun yüzlü, geniş omuzlu, yassı ve kısa burunlu, yanakları çenelerinin üzerinde oldukça belirgin, gözleri küçük, göz kapakları kaşlara kadar kalkık, uzun ve sivri çeneli, dişleri uzun, ince kaşları dışa doğru uzun, gözleri siyah, yüzleri buruşuk ve korkunç, bazı istisnalar dışında genellikle belleri ince, aşırı kaslı ve güçlü, kısa kalın bacaklı... Her şeye rağmen vücut yapılarının gayet uyumlu olduğundan bahseden Carpini, erkeklerin sakal bırakmadığını, bıyık ve çene bölgesinde seyrek çıkan kılları ise kesmediklerini eklemektedir. Tepelerini papazlar gibi kazıyan Moğollar, bir kulaktan diğerine üç parmak genişlik kalacak şekilde saçlarının arkasını tıraş eder ve kalan saçlarını birleştirirlerdi. Arta kalan saçlarını ise uzatıp kulak arkasından örerlerdi.⁸⁶ Peng Daya ve Xu Ting'in saç tasvirine göre ise Moğol erkeklerinin saçları genelde dağınıktı. Üst kısmını tokmak şeklinde topuz yapan Moğollar, kışın kep; yazın ise konik şapka takarlardı.⁸⁷

⁸⁴ Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", 72-73

⁸⁵ Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", 73.

⁸⁶ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 8-9; Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, 11; "Erkekler saçını örerek iki kulağının arkasından geçirirlerdi. (...) San ta adlı saç türünün özelliği, başın en üst kısmındaki saçın biraz kısaltılıp, iki yandaki saçların örülerek omuza doğru bırakılmasıdır. Buna 'bu lang er' derler. Böyle adlandırılmasının sebebi ise, iki kenardaki saçlar yüzünden, kurtlarda olduğu gibi arkaya bakamaz hale gelmeleridir. Bazen iki kenardaki bu örülmüş saç birleştirilerek sırtlarına doğru bırakılır. (...) Moğol adetlerinde, başın üç kenarındaki saçları kestikten sonra en üst kısmında kalan murabba şeklindeki saç 'que chou er' diye adlandırılırdı." Shao Hung, **Meng Ta pei lu**, 65; **Moğollar Avrupa'da**: "Salona ve Split Psikoposlarının Tarihi -Moğollara Dair Bahisler-", 115.

⁸⁷ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 101.

Ermeni kaynaklarının Moğol tasvirleri de pek farklı değildir. Kiragos ve Aknerli Grigor'un tariflerine göre Moğollar, seyrek sakallı, küçük çekik gözlü, geniş omuzlu, saçları dağınık, geniş alınlı, düz basık burunlu, çeneleri önde, ince belli, gayet kısa bacaklı, kafaları öküz başı büyüklüğünde ve ürkütücü bir görüntüye sahipti.⁸⁸ Abartılı bir ifade kullanan Ricoldus de Monte Crucis ise Moğolların çoğunun, özellikle de yaşlılarının maymunlara benzediğini yazmaktadır.⁸⁹

Moğolların ahlaki yapılarına/karakterlerine dair yazılanlara ise Zhao Gong'un asil, cesur, sağlam duruşlu, ruhunun genişliği tüm tebaasını kapsayabilecek genişlikte ve sadakate önem veren biri⁹⁰ olarak tarif ettiği Cengiz Han ile başlamak yerinde olacaktır. Sadakate özel bir hassasiyeti olan Cengiz Han, bunu karakterinin bir parçası haline getirmiş ve bunun suiistimaline katiyen müsamaha göstermemiştir. Örneğin henüz Cengiz unvanı almadığı sıralarda Naiman ve Merkit kabileleri ile mücadele ederken Naimanların yanında yer alan kan kardeşi Camuha'yı *öz hükümdarına el kaldıran nasıl olur da hayatta bırakılır? Böyle bir adamla kim arkadaş olur?* diyerek idam ettirmişti.⁹¹ Bu olay, Cengiz Han'ın ta başından beri itaat, sadakat veya diğer yönüyle ihanet olgularına nasıl yaklaştığını ve bu hususlarda affının olmadığını göstermektedir.

Moğol karakterinin genel tasviri, daha çok askeri faaliyetleri, çatışmaları, şehir kuşatmaları veya işgalleri üzerinden yapılmıştır. Bu konudaki bazı kayıtlara kısaca göz atmak gerekir. Moğollar, insanları öldürme konusunda vicdanen asla rahatsız olmazlardı.⁹² Örneğin kuşattıkları bir yer direnç gösterir, teslim olmazsa Rum ateşi yakar, öldürdükleri insanların cesetlerini eriterek kuşatılanların üzerlerine atarlardı ve cesedin düştüğü yerde çıkan ateşi söndürmek pek kolay olmazdı.⁹³ Bu tür acımasızlıkların önemli örneklerinden biri Bâmiyân'da sergilenmişti. Cengiz Han, Tâlekan kuşatması sonrası ulaştığı Bâmiyân şehrinde çok sevdiği oğlu ya da torunlarından birini şehir surlarından atılan bir ok ile kaybetmişti. Bunun üzerine Cengiz Han, şehirde ele geçirilecek herkesin öldürülmesini emretmiş ve yaşanan olaylarda kimse esir alınmamış, anne karnındaki çocuklar da dâhil olmak üzere insanlar korkunç bir katliama tabi tutulmuştu. Hatta bu olayın ardından şehir,

⁸⁸ Oktay, "Ermeni Müellifi Kiragos", 51; Oktay, "Aknerli Grigor Okçu Milletler Tarihi (Moğol Tarihi)", 113.

⁸⁹ Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi**, 44.

⁹⁰ Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", 73.

⁹¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, 129-130; Başka bir bilgiye göre de Naymanlar'a sığınan Camuha, elleri kolları bağlı bir şekilde Coyrat halkı tarafından Cengiz Han'a götürülmüştür. Cengiz Han da onun eklemelerinden kesilerek öldürülmesi emrini vermiştir. Bkz: Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-yi Türk**, Haz. Zühal Ölmez, BilgeSu Yay., Ankara 2021, 274.

⁹² Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 35-36

⁹³ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 80.

Mao (Mavu) Balıg (Kötü Şehir) ya da Şehr-i Küdûret (Kederler Şehri) olarak anılmıştır.⁹⁴ Öte yandan üstad Roger, Moğol acımasızlığını tadan Macarlar için *keşke doğmasalardı* ifadesini kullanmaktadır. Nitekim Moğollara esir düşmüş olan Roger, hayatta kalmış olduğuna sevinememiş ve aslında Moğolların yanında yaşıyor olmasının bir ceza olduğunu dile getirmiştir.⁹⁵

Çinli elçi Zhao Gong da Moğolların herhangi bir şehri ele geçirdiklerinde genç-yaşlı, güzel-çirkin, zengin-fakir, itaatkâr-asi ayrımı yapmadan herkesi kılıçtan geçirdiklerini ve asla merhamet etmediklerini kaydederek yukarıdaki kayıtları desteklemektedir.⁹⁶ Aynı şekilde abartılı benzetmeleriyle Moğolların acımasızlığının altını çizen Müverrih Vardan ise Moğolların esir aldıkları kadınların namuslarını gözetmediklerini kaydederek ahlaki olmayan bir yöne dikkat çekmektedir.⁹⁷ Kayıtlardan böyle bir davranış sergilemelerinin kendilerince bir nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Zira ele geçirilen yerlerin ileri gelenleri, günün birinde kendilerinden intikam almasınlar diye tamamen katledilirdi. Bunun dışında hayatta bırakıldığı kaydedilen asker veya ziraattan anlayın kişileri yanlarında götürmüşler ve bunları da giriştikleri mücadelenin bir parçası haline getirmişlerdir.⁹⁸

Muhaliif, düşman ya da hareketlerinden hoşlanılmayan bir kişiye karşı asla müsamahaları yoktur. Düşmanca bir tavır içine girmiş birini ele geçirdiklerinde ondan bu davranışının intikamını almak için bir araya toplanır ve mutlak surette cezasız bırakmazlardı.⁹⁹ Bu durum her zaman düşmanlık edebilme ile alakalı da değildir. Hali, tavır ile rahatsız edici olmak da öldürülmek için yeterli olabilmektedir. Örneğin, Cengiz Han, tüm Tatar kavimleri üzerinde söz hakkı elde ettikten sonra düzenlediği bir içki ziyafetinde tavır ve davranışlarından hoşlanmadığı yabancı bir adamın kafasının kesilmesini emretmiştir.¹⁰⁰

⁹⁴ Joeseeph de Guignes, **Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi**, II, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, yay. haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, 396.

⁹⁵ **Moğollar Avrupa'da**: "Torre Maggioreli Üstat Roger -Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağıt-", 137.

⁹⁶ Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", 82-83; Ayrıca Bkz. Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", 222; Başka bir kayıta ise Moğolların yaşlı ve zayıf kimselere saygı duymadıklarından, sadece genç ve güçlü kimselere hürmet ettiklerinden bahsedilmektedir. Shao Hung, **Meng Ta pei lu**, 64.

⁹⁷ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", 228.

⁹⁸ **Moğollar Avrupa'da**: "Dominiken Misyoner Julian'ın Seyahati ile İlgili Metinler", 79-80.

⁹⁹ Von Galsang Gombojew, "Randbemarkungen zu Plano Carpini", **Melanges Asiatiques Tirés Du Bulletin Historico – Philologique de L'académie Impériale des Sciences**, 2, 1856, 659

¹⁰⁰ **Moğolların Gizli Tarihi**, 84.

Moğollar, efendilerine son derece itaatkâr bir millettir. Mutlak saygı ve itaat ile dolu olan Moğol insanı, efendisine küçük dahi olsa asla yalan söylemezdi. Moğolların kendi aralarındaki iletişim ve uyumları da iyiydi. Nadir gelişen olaylar dışında sözlü ya da fiziki rekabet pek yaşanmaz; kavga, yaralama, öldürme gibi vakalar nadiren ortaya çıkardı. Kayıtlara göre birbirlerini kıskanmayan ve neredeyse hiç anlaşmazlığa düşmeyen Moğollarda kimse bir başkasını küçümsemez, aksine yardımlaşır ve şartlar elverdiği müddetçe bir diğerrinin iyiliği için çaba gösterirdi. Bu çerçevede mülkiyet hakkına riayetle ilgili bazı uygulamalar da geliştirilmişti. Örneğin kayıp bir hayvanı bulan kişi, onu sahiplenmez; kayıp hayvanlarla ilgilenen görevliye teslim ederdi. Dolayısıyla hayvanı kaybolmuş bir kişi, ilgili görevliye başvurarak kayıp hayvanını bulabilirdi. Bu düzen, kişiler arası ilişkilerde kontrolü ve dengeyi muhafaza ederdi.¹⁰¹ Düzenin devamı için alınan toplumsal tedbirler vardı. Mesela ele geçirilen yerlerde savaşa giden ve ölen kişilerin kadınları ve kızları hatta uzak kadın akrabaları onlardan kalan toprakları işlemeleri için gruplara ayrılırdı.¹⁰² Savaşın sonucunda elde edilenlerin paylaşımına dair düzenlemeler de yine sosyal nizamın bozulmasının önüne geçerdi. Düşmana yaklaştıklarında, içlerinden biri verilen emre uygun hareket etmezse ne kadar onurlu olursa olsun idam edilir; ele geçirilen kale veya şehirler, eşit olarak en üst kademededen en alt kademeye doğru bölüşülürdü. Ancak herkes kendi payından Cengiz Han için haraçlık bir pay ayırırdı.¹⁰³

Buna karşılık kendilerinden olmayana karşı sabrı ve tahammülleri yoktur. Aniden öfkelenebilirler; başkalarına rahatlıkla yalan söyleyebilirler; kurnazlık ve düzenbazlık konusunda o kadar beceriklidirler ki herkesi kolayca alt edebilirler.¹⁰⁴ Çok hilekâr davranabilir ve bu yolla amaçlarına ulaşabilirler. Örneğin Kayseri'yi kuşattıklarında halk direnç gösterince hileye başvurarak şehri düşürmüş ve içindekileri kılıçtan geçirmişlerdi.¹⁰⁵ Dolayısıyla kötü niyetlerini bazen o kadar iyi gizlerler ki karşı taraf tedbirini alamaz ve onlarla baş edemezdi.

¹⁰¹ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 31-32; Mandeville, **The Travels of Sir John Mandeville**, 164.

¹⁰² **Moğollar Avrupa'da**: "Dominiken Misyoner Julian'ın Seyahati ile İlgili Metinler", 80.

¹⁰³ Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", 82-83; Cengiz yasasına göre seferden zaferle dönen Moğol birlikleri, Han'a bir pay ayırmak ya da vergi vermek zorundaydı. Bu söylenenlerin aksi bir durum gerçekleşirse ceza kaçınılmaz olurdu. Örneğin Cengiz'in oğullarından Cuci, Çağatay ve Ögeday, Gürgeç'i ele geçirdiklerinde babalarına herhangi bir pay ayırmadan, şehrin topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardı. Bu duruma hayli kızan Cengiz Han, üç oğlunu da huzuruna kabul etmeyerek onlarla görüşmemişti. Bkz: **Moğolların Gizli Tarihi**, 183.

¹⁰⁴ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 34-35; Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, 27.

¹⁰⁵ Oktay, "Aknerli Grigor Okçu Milletler Tarihi (Moğol Tarihi)", 121.

Kendilerinden olmayana karşı acımasızlıklarının altını çizen Ricoldus de Monte Crucis, Moğollar konusunda ilginç bilgiler vermektedir. Yazarın abartılı yönleri bulunan kayıtlarında özetle şunlar yer almaktadır: gelenekleri itibariyle diğer toplumlardan tamamen farklı olan Moğollar, kibarlık ve utanma duygusu nedir bilmezler. Son derece acımasızdırlar ve önlerine çıkan şehir, kale veya insan ne varsa yerle bir ederler. Kendilerine yapılanları unutmazlar; zamanı geldiğinde misliyle mukabele ederler. Uçan kuştan canlı-cansız tüm varlıklara varıncaya kadar herkes ve her şeyin kendilerine itaat etmesi gerektiğine inanırlar. Kavga etmekten geri durmaz; birini önce öldüresiye döver sonra da hiç bir şey olmamış gibi ona şarap ikram ederler. Bir hayvandan farksız yaşayan Moğollar, günah kavramını bilmez; kendi insanları dışındaki insanları sevmez hatta havanın soğuk olmasını bile başka milletlerin insanlarından bilirler. Başkalarına hürmeti az, efendilerine saygısı sonsuz olan Moğollar, hanlarının adının baş harfini büyük yazar, o atından inince topluca atlarından inerler.¹⁰⁶

Moğolların bu kendi içlerindeki itaat ve saygı durumu, aslında başka tüm milletlerden de bekledikleri bir şeydi. Yani sorgusuz sualsiz bir teslim olma beklentisi. Bu durum, elbette onların devlet fikri ve hâkimiyet anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Cihan hâkimiyeti noktasında kendilerine engel oluşturacak herhangi bir topluluğa müşfik davranmaları beklenemezdi. Dahası, zaten bunu temin ve yaşadıkları hayat şartlarıyla mücadele için savaşçı bir karakter geliştirmişlerdi. Gerçekleştirmek istedikleri idealler, Marco Polo'nun Kubilay'ı tasvirinde olduğu gibi savaşçı bir hükümdarı ve ona tam itaatle bağlı toplumu gerekli kılmaktaydı. *Âdem'den bugüne görülmedik ölçüde güçlüdür ve onun hükümdarlığında insanlar öyle itaatkârdırlar, daha eski kralların hiçbirinin döneminde benzeri görülmemiştir* diye söze başlayan Polo, devamında Kubilay hakkında şunları yazmıştır: Moğolların en bilgilisi, her daim savaşa hazır, gözü pek,¹⁰⁷ tüm uzuvları sağlam, orta boylu, teni yarı kırmızı yarı beyaz, siyah gözlü ve düzgün burunlu...¹⁰⁸

Bir şeyi istediklerinde ısrarcı; sahip olduklarından verme konusunda cimri ve mallarını koruma noktasında inatçı davranırlardı.¹⁰⁹ Bunun istisnası olarak Cüveynî, Mengü'nün cömertliklerinden uzun uzadıya bahsetmiştir. Sofrası her daim açık, bağış ve ihsanlarıyla eski-yeni tüm padişahları geride bırakan bir hükümdar olarak betimlenen Mengü, yazarın ifadesine göre kimseyi kapısından boş çevirmemiş, fakirleri gözetmiş;

¹⁰⁶ Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi**, 44-46.

¹⁰⁷ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 171-172.

¹⁰⁸ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 182.

¹⁰⁹ Plano Carpini Johannes, **Moğolların Tarihi**, 35.

kendi tebaası veya yabancı olduğuna bakmaksızın herkese çok cömert davranmıştır. Bu tavrını eleştirenlere ise ölümlü olduğunu ve dolayısıyla geride sadece iyi bir ad bırakabileceğini söylemiştir.¹¹⁰

Son derece hırslı ve açgözlü davranabilen Moğollar, içki içip sarhoş olmayı şerefli bir meziyet addettiklerinden onlar için fazla içmekten sızıp kalmak bir kusur sayılmazdı.¹¹¹ Moğollar, yukarıda ifade edildiği üzere gerek coğrafi şartlar gerekse yaşanan hayat tarzı nedeniyle sağlam bir vücut yapısına sahip olurdu. Aşırı sıcak ve soğuklara karşı dayanıklı olan Moğollar, lüksten de hoşlanmazlardı.¹¹²

Son olarak Moğollar hakkındaki en uç rivayete, *yamyamlık meselesine* bakmak gerekmektedir. Temelde Moğolların 1242 yılında Avusturya topraklarına gerçekleştirdikleri saldırıyı anlattığı ve Bordeauxlu Başpsikopos Gerald'a gönderdiği *Ivo of Narbonne's Confession (Narbonneli Ivo/Yvo'nun İtirafı)* başlıklı mektubunda Yvo / Ivo Von Narbonne, Moğolların görünüşlerine ve ahlaki yapılarına dair önemli bilgileri kayda geçirmiştir. Mektubu 1243 yılında papa için kayda alan yetenekli ressam ve tarihçi Mathew Paris, buna dehşet verici eklemelerde bulunmuştur.¹¹³ Paris tarafından *Moğol Yamyam Bayramı* olarak çizilen alttaki resmin sol tarafında *insan etiyle ziyafet çeken iğrenç Tatarlar/Moğollar*, sağ tarafında ise *açgözlü olan Moğol/Tatar atları, yeterince otlamazlarsa dalları, yaprakları hatta ve hatta ağacın kabuğunu dahi yemekten son derece memnun olurlar* yazmaktadır.¹¹⁴

¹¹⁰ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 199-200.

¹¹¹ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 35.

¹¹² Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 33; Mandeville, **The Travels of Sir John Mandeville**, 164.

¹¹³ Alfred J. Andrea, **The Medieval Record Sources of Medieval History**, Hackett Publishing Company, Indianapolis 2020, 336-339.

¹¹⁴ Andrea, **The Medieval Record Sources of Medieval History**, 336; Narbonne, mektubunda Moğolların her şeyin kendileri için yaratıldığına inandıkları yönünde bir bilgi vermektedir. Bu durum, kendilerine direnenlere gaddarca davranmayı suç görmemelerini ve normal karşılımlarını açıklar niteliktedir.

Resim 1: Moğolların Yamyam Bayramı¹¹⁵

Kaynakların Moğolları bu ve benzeri şekillerde tasvir etmiş olmaları, bir zamanlar Batı dünyasının korkulu rüyası olmuş Attila'yı akıllara getirirse de aslında bu üslup, *Orta Çağ dünyasında, tarih yazıcılığının bir klasığı* olarak değerlendirilebilir.¹¹⁶ Nitekim hakkında dehşet verici hikâyeler dinledikleri, zaman zaman da bunu bizzat müşahade ettikleri Moğollar için yazılabilecekler elbette menfi yönde bir seyir izleyecektir. Ancak yerleşim yerleri ürkütücü olarak gördükleri Moğollar tarafından işgal edilen halklar, zamanla bu çatışma ortamının yatışması ve işgallerin sona ermesiyle ortaya çıkan diplomatik temaslar neticesinde zihinlerindeki korkunç Moğol imajını yeniden dizayn etmişlerdir.¹¹⁷ Örneğin 1254 yılında Ermeni Kralı Hetum, Moğolları kendi memleketlerinden uzak tutmak ve onlara itaatini bildirmek için ilk önce Baycu ile bir dostluk anlaşması yapmış; hemen ardından da kardeşi Simbat'ı Moğol hanının huzuruna göndermişti.¹¹⁸ Hatta Ermeni kaynağına yansıdığına göre bu ziyaret, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Alâeddin Keykubad'dan gizli gerçekleşmiş ve durumu öğrenen sultan, Ermeni kralına aşırı öfkelenmişti.¹¹⁹ Buna karşılık Kral Hetum ve kardeşi, Moğol hanından gördükleri iltifattan fazlaca etkilenmiş; memleketlerinin ve özellikle Hristiyan ahalinin vergiden muaf tutulacağına dair duydukları karşısında gayet memnun olmuşlardı.¹²⁰ Bu ve benzeri örnekler çoğaltılabilir. Ancak kısaca şunu söylemek mümkündür ki toplumların

¹¹⁵ Andrea, *The Medieval Record Sources of Medieval History*, 339.

¹¹⁶ Altay Tayfun Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII (2), 2012, 430.

¹¹⁷ Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", 430.

¹¹⁸ Oktay, "Aknerli Grigor Okçu Milletler Tarihi (Moğol Tarihi)", 121-122.

¹¹⁹ Müverrih Vardan, "Türk Fütihat Tarihi (889-1269)", 230; Oktay, "Ermeni Müellifi Kiragos", 80; **Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)**, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1946, 86.

¹²⁰ Oktay, "Aknerli Grigor Okçu Milletler Tarihi (Moğol Tarihi)", 122.

zihnindeki Moğol imajının değişmeye başlamasıyla birlikte başta komşuları olmak üzere özellikle Avrupa’da Müslümanlara karşı Moğolların iyi bir müttefik olabileceğine dair bir fikir oluşmaya başlamıştır.¹²¹

¹²¹ Özcan, “Chronica Maiora’da Moğol İmaji”, 430.

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOL DEVLET TEŞKİLATI

2.1. MOĞOLLAR'DA DEVLET YAPISI VE HÂKİMİYET TELAKKİSİ

2.1.1. Moğol Devlet Yapısı

Diğer Moğol kabileleri ile giriştiği mücadelelerden başarılı bir şekilde ayrılan Cengiz Han, 1206 yılında Moğol Devleti'nin varlığını siyasi arenada da tescillemiş oldu. Boyunduruğu altına aldığı Moğol topluluklarının başına kurultay kararıyla geçen Cengiz Han¹²² böylece kendi soyundan gelenlerin idarecisi olacağı devletini -Tanrı tarafından kendilerine verilen yönetme gücü ile- inşa etmiş oldu.¹²³ İdarenin Tanrı eliyle hana teslim edildiği anlayışı ile ülke toprakları -han yetkisini sorgulayan ve sınırlayan herhangi bir kurum ya da kişi topluluğu olmadığından- Cengiz Han ve soyunun *ortak mülkü*¹²⁴ anlayışı ile yönetildi. Bu anlayış neticesinde Moğol prensleri kendilerine verilen toprakları Moğol hanı adına yönetiyorlardı.¹²⁵

Cengiz Han döneminden itibaren *yurt* olarak adlandırılan her bir beldeye Cengiz soyuna mensup prensler gönderilmeye başlanmıştır. Örneğin Cengiz Han, Hitay bölgesine kardeşi Ötegin Noyan'ı; Saksın, Bulgar ve Tatar soylarının yaşadığı topraklara Kayalığ'ı; Harezmi'e kadar uzanan bölgelere oğlu Cuci'yi; Uygurların yaşadıkları coğrafya da dâhil olmak üzere Semerkand ve Buhara'ya kadarki topraklara Çağatay'ı; İmil ve Kunak bölgelerinin idaresine ise oğlu Ögeday'ı görevlendirmiştir.¹²⁶

Devleti yöneten en üst makamdaki kişi Han'dır. Han unvanı taşıyan kimse bir nevi bu unvandan güç almaktadır. Nitekim Moğollarda toplumun en soylu kesiminden en alt tabakasına kadar hiç kimse herhangi bir unvan ya da lakap kullanmazdı.¹²⁷ Böylesi bir kuralın koyulmasının altında yatan neden iki temel esasa dayanıyor olabilir. Birincisi Moğol Devleti'ni yönetenlerin itibarlarını rakip devletlerin hükümdarlarının üstünde tutmak, ikincisi ise hanlık içinde yer alan ve feodal açıdan büyümesi muhtemel soylu

¹²² Jean-Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, 135.

¹²³ Hope, **Mongol Empire and the İlkhānate of Iran**, 45.

¹²⁴ Cüveynî, bu ifadenin delili için Mengü Han'ın topladığı ikinci kurultayı işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 95.

¹²⁵ Hope, **Mongol Empire and the İlkhānate of Iran**, 45.

¹²⁶ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 95

¹²⁷ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 104; Temizsu, **Yasak**, 69-70

kesimin önünü kesmek.¹²⁸ Bu yüzden hanlar dahi mevcut disiplini bozmamak adına şerefli saydıkları *han* unvanı dışında herhangi bir unvanın yazışmalarda kullanılmasını hoş karşılamamış ve bunu yapanları da cezasız bırakmamışlardır.¹²⁹ Örneğin Maverâünnehir'in ele geçirilmesi sonrasında Cengiz Han, kendisinin söyledikleri dışında mektupta süslü ifadelerle yer veren yazıcının ölüm emrini vermiştir.¹³⁰

Moğollarda han, mutlak yönetme yetkisine sahipti. Onun izni olmaksızın ülke topraklarında taş bile yerinden oynatılmazdı. Canlı-cansız bütün her şey hanın sahipliğindeydi. Hatta Moğol prensleri dâhi hana vergi vermekle mükelleftiler. Örneğin Cengiz oğullarından Cuci, Çağatay ve Ögeday Gürgenç'i ele geçirdiklerinde babalarına herhangi bir pay ayırmadan, şehrin topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardı. Bu duruma hayli kızan Cengiz Han, üç oğlunu da huzuruna kabul etmeyerek onlarla görüşmemiştir.¹³¹

Moğol devlet yönetiminde ülkeyi yöneten hanın yardımcısı baş vezirdir. Bu rütbe, devlet işlerini yürüten memurlar arasında en yüksek rütbeydi.¹³² İktidarı elinde tutan Moğol hanı aynı zamanda Moğol prenslerinin yanına merkezden görevliler göndererek hem Moğol prenslerini hem de bu prenslerin yönetimi altındaki toprakları kontrol altında tutmaktaydı. Nitekim 1206 yılından sonra büyük bir kara imparatorluğu haline gelen Moğollar, hâkimiyet alanlarına dâhil olan topraklarda idareyi sürdürebilmek adına *ikili idari yapıyı* hayata geçirmişlerdir.¹³³ Bu idari yapı ile hâkimiyet altına alınan topraklara askeri ya da adına *darugaci*¹³⁴ denilen sivil kimliğe sahip valiler tayin edilerek bölgelerin kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır.¹³⁵

¹²⁸ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 1938 (3), 4, Harvard-Yenching Institute, 346.

¹²⁹ Meryem Doygun, **Moğollarda Ceza ve İşkence (Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar)**, Nobel, Ankara 2022, 105.

¹³⁰ Doygun, **Moğollarda Ceza ve İşkence**, 106.

¹³¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, 183.

¹³² Ganizhamal Kushenova, "Ögeday Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig**, 2006 (38), 186.

¹³³ Ester Ravalde, "Shams al-Din Juwayni, Vizier and Patron: Mediation between Ruler and Ruled in the Ilkhanate", **The Mongols' Middle East Continuity and Transformation in Ilhanid Iran**, ed. Bruno De Nikola and Charles Melville, Brill, Leiden 2016, 75.

¹³⁴ Istvan Vasary, bu kelimenin Türkçe *baskak* kelimesinden türediğini ifade etmektedir. *Darugaci* Türkçedeki karşılığı ile *baskak*, *basmak* fiilinden meydana getirilerek Karahanlılar tarafından idari bölgelere tayin edilen üst yetkililer için kullanılmıştır. Selçuklular bu idareciyi ifade etmek için *şahne* kelimesini kullanmışlardır. Cengiz Han, Moğollarda kullanıldığı şekli ile darugacılığı gerçekleştirdiği Kuzey Çin seferi sonrası Moğollara taşımıştır. Bkz: Istvan Vasary, "The Tatar Factor in the Formation of Muscovy's Political Culture", **Nomads as Agents of Cultural Change (The Mongols and Their Eurasian Predecessors)**, ed. Reuven Amitai-Michael Biran, University of Hawa'i Press, 2015, 255; David Morgan ise *darugaci* kelimesinin 1218 yılında Moğollarca tarih sayfasından silinen Karahitaylardan Moğollara geçtiğini ifade

Cengiz Han'ın girişimleriyle 1215 yılından itibaren Moğolların devletleşme sürecinin hızlanması ile birlikte yönetim iyiden iyiye şekillenmeye başladı. Ele geçen topraklarda kontrolü sağlamak ve han adına bölgeyi idare etmek için söz konusu bölgelere darugaciler gönderilmeye başlandı.¹³⁶ Bahaeddin Ögel'e göre darugaciliklerin kurulmasında Gürgeç şehrinin ele geçirilmesi oldukça etkili olmuştur.¹³⁷ Bu görevi yürütecek olan kişiler ise sadakat noktasında kendilerini kanıtlamış ve görevlendirilecekleri şehirleri her açıdan iyi bilen kimseler olmasına özen gösterilirdi.¹³⁸

2.1.1.1. Veraset Sistemi

Eski Türk inanç yapısında olduğu gibi Moğollarda da yönetici vasfı taşıyan kişinin Tanrı tarafından seçildiğine dair bir anlayış hâkimdi. Devlet yönetiminde son derece önem arz eden bu durum, yalnızca kimin han olacağını değil aynı zamanda tahtın yegâne varisini de yetkin kılması açısından önem arz etmekteydi. Böylece han ailesine mensup ve üstlendiği görevi en iyi şekilde icra edebilecek kişi tahta geçirilirdi. Öte taraftan hanın varisini bir de soylu sınıfın kabul etmesi gerekmekteydi ki bunun için de dinsel temalı bir tören yapılarak soylu kesimin varise biat etmeleri istenir ve böylece tahta geçen kişinin idareciliği her açıdan yasal bir niteliğe büründürülürdü.¹³⁹

Diğer Orta Asya bozkır kavimlerinde olduğu gibi Moğollarda da *ülüş* sisteminin hâkim olmasından ileri gelen bazı idari problemler yaşanmaktaydı. Nitekim hâkim bir ideolojik unsur haline gelen bu sistem dâhilinde *üleşme/paylaşma*, 1206 yılından itibaren devletleşme yolunda önemli adımların atılmasıyla birlikte Moğollarda da önemli bir yapı olarak ortaya çıkmaya başladı. Bu, öncelikli olarak Cengiz Han'ın eş, kardeş ve dört

eder. Bkz: David Morgan, **The Mongols (The Peoples of Europe)**, Blackwell Publishing, Oxford and Malden 2007, 95.

¹³⁵ Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi, I Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994,124.

¹³⁶ Bayarsaikhan Dashdondog, "Darughachi in Armenia", **The Mongols' Middle East Continuity and Transformation in Ilhanid Iran**, ed. Bruno De Nikola and Charles Melville, Brill, Leiden 2016, 220-221; Moğolların kendi ülkelerinde buna benzer bir kurumun varlığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu yüzden görünüme göre darugaciler Moğol topraklarına dâhil olan ama halkı Moğol olmayan halkla ilgilenilmesi için kurulan bir kurum gibiydi. Bunlar görevlendirildikleri bölgelerde, geniş yetkilerle donatılmış üst düzey memurlardı. Nüfus sayımı yapmak, vergi toplamak, posta hizmetlerinden sorumlu olmak ve yerel halktan asker toplamak gibi görevleri vardı. Bkz: Bayarsaikhan Dashdondog, **The Mongol and the Armenians (1220-1335)**, ed. Michael R. Drompp-Devin DeWesse vol.24, Brill, Leiden-Boston 2011, 104-105.

¹³⁷ Bahaeddin Ögel, **Sino-Turcica (Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, 202.

¹³⁸ Biran, **Cengiz Han**, 100.

¹³⁹ Jean-Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, 306; Temizsu, **Yasak**, 70-71.

oğluna tahsis ettiği bölgelerle görünür oldu. Nitekim Cengiz Han'ın, ülke topraklarından kuzey bölgesini Cuci'ye vermesi de bunun bir göstergesiydi.¹⁴⁰

Cengiz Han ile başlayan ülüş sistemi, Ögeday Han ile birlikte resmîyet kazanmıştı. Bu sistemle beraber hanedan soyunun ortak malı olarak görülen bölgeler resmî açıdan da pay edilmeye başlanmış; elde edilen toprakların haricinde ele geçirilmesi planlanan toprakların da hanedanın ortak malı olarak kabul edilmesi görüşü hâkim olmuştur. Bu sistem, neyin nasıl paylaşılacağı ve yetkinin kimde olacağı konusunda varislerin sorunlar yaşamasına hatta zaman zaman güç mücadelelerine neden olmuştur. Aslında Cengiz Han'ın, evlatları arasında ortak mülkiyet kapsamında toprak paylaşımına gitmesi ve paylaşımından nasiplenenlerin de ülke sınırlarının bütünlüğünden ziyade kendi yönetimleri altındaki toprakları idare etme arzuları, ülkenin bölünmesine ve hanedan mensuplarının kendi aralarında çeşitli mücadeleler yaşamasına neden olmuştur. Bu hanlık mücadelelerinin sonucunu ise genellikle Cengiz Han'ın kaçınıcı sıradan oğlu oldukları belirlemekteydi. Tahta çıkmak için ekberiyetin önemli olmadığı aksine liyakata önem verildiği görülmektedir. Örneğin Cengiz Han ölmeden önce Tangut vilayeti sınırlarına döndüğü vakit ağırlaşan hastalığının da etkisiyle başta oğulları Çağatay, Ögeday ve Uluğ Noyan olmak üzere bütün komutanlarını huzuruna çağırarak büyük oğlu Çağatay'ı değil ortanca oğlu Ögeday'ı kendisinden sonra Moğolların hanı olarak ilan etmiştir.¹⁴¹

2.1.1.2. Yasa

Moğollar, kendi kimliklerinin oluşmasında önemli bir yer tutan *yasak* kelimesini, bir hanın yetkilerini kullanırken uygulamış olduğu kanun, yasal bir uygulama veya ihlali sert bir şekilde cezalandıran kuralları ifade etmek için kullanmışlardır.¹⁴² *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eser dışında yasa kelimesinin ilk defa Güyük Han'ın Papa IV. Innoncent'e

¹⁴⁰ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", **Türkler**, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 250; Trevor N. Dupuy, Wendell Blanchard, **Area Handbook for Mongolia**, Washington 1970, 47.

¹⁴¹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 185-186; Eski Moğol geleneklerine göre en küçük oğul, baba ocağının koruyucusu olarak mirastan daha fazla pay almaktaydı. Bu durumda Cengiz Han sonrasında en küçük oğlunun hakkının korunması beklenirdi. Ancak Cengiz, yukarıda belirtildiği üzere likayata önem vererek bu kuralın dışına çıktı ve ortanca oğlunu veliahdı tayin etti. Igor de Rachewiltz, **Papal Envoys to The Great Khans**, Stanford University Press, 1971, 64. En küçük oğula baba evinin çadırı, kadınları ve arazileri ile birlikte ocak koruyucusu anlamında *odcigin* (*ateş bey*) adı verilirdi. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Tarihi**, 86-87.

¹⁴² Denise Aigle, "The Yasa", **The Mongol World**, ed. Timothy May and Michael Hope, Routledge, London and New York 2022, 319.

gönderdiği mektupta *Büyük Han'ın emri* olarak... *İşte o zaman size yasanın tüm emirlerini bildireceğim* şeklinde geçtiğini de görmekteyiz.¹⁴³

Cengiz Han öncesi dönemde yazısız veya yazılı kanunu olmayan, medeniyet kavramından uzak Moğollar, Cengiz Han ile birlikte bozkır coğrafyasında yaşayan birçok topluluk üzerinde söz hakkına sahip olmuşlardır. Bununla birlikte oluşturulan devlet düzenini devam ettirmek için şüphesiz bir kanun şarttı. Nitekim *devlet, silahla kurulur lakin kalem ve kanunla idare edilir* hükmünden hareketle Cengiz Han, Uygur Türk'ü olan Tata Tonga'yı nazır tayin ederek onun Naimanlar'da yürüttüğü görevi devam ettirmesini ve bu doğrultuda Uygur yazı dili ile Uygur kanunlarını Moğollar için uyarlamasını emretti. İşte bu şekilde Moğolların bozkır coğrafyasında hayatlarını idame ettirebilmeleri açısından kendilerine yol gösterici olarak kabul ettikleri örf, adet, gelenek ve görenekleri Cengiz Han öncülüğünde kanunlaştırılarak *yasa* adını almış oldu.¹⁴⁴ Cengiz Han *her duruma bir ferman ve her suça bir ceza* şeklinde eklemeler yaparak bu kanunları kendi isteği doğrultusunda şekillendirmiş ve uygulamıştır.¹⁴⁵

Yasa'nın yazıya geçirilmesi Cengiz Han'ın 1204 yılında Naimanlar'dan Taybuka'nın mühürdarı olan Tata'yı, kendi yönetimi altına almasıyla oldu. Tata'nın, Moğollarca esir edilmesi ile birlikte Cengiz Han'ın yakın çevresi okuma dersleri almaya başladı. Bu dersleri alanlardan biri de daha sonra Cengiz Han tarafından baş yargıçlığa tayin edilen Şigi Kutuku idi.¹⁴⁶

Yasa, yürürlükte kaldığı dönem boyunca Moğollar tarafından son derece saygı görmüştür. Tabiri caizse Müslümanlar için Kur'an buyruğu ne ise Moğollar için de yasa buyruğu odur. Hayatlarını bu yasa doğrultusunda devam ettiren, yasa sayesinde kendi içlerinde birlik kurabilen Moğollar, ele geçirdikleri topraklardaki sürekliliklerini de ancak bu sayede sağlayabilmişlerdir.¹⁴⁷ Nitekim tomarlara yazılı halde Moğol prenslerinin her daim hazinelerinde bulunan Cengiz Han'ın yasaları; tahta çıkış merasiminde, önemli siyasi

¹⁴³ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 30.

¹⁴⁴ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1947, 167-168; Curt Alinge'ye göre yasanın yazılması emri Cengiz Han'ın üvey kardeşi Şigi-Kutuka'ya verilmiştir. Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1967, 32.

¹⁴⁵ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 85.

¹⁴⁶ Habibe Temizsu, **Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, 34; Alinge, **Moğol Kanunları**, 63; Şigi Kutuku'yu geniş yetkilerle donatan Cengiz Han, ondan hırsızlık edenleri ve yalan söyleyenleri ölümü hak etmeleri karşısında öldürmesini, para ile hallolacak meselelerde de para alarak olayları çözmesini istemiştir. Bkz: **Moğolların Gizli Tarihi**, 136.

¹⁴⁷ Alinge, **Moğol Kanunları**, 34.

meselerin karara bağlanmasında, büyük orduların oluşturulmasında ve kurultaylarda kullanırlardı.¹⁴⁸

Yasada yer alan bazı maddeler şunlardır:¹⁴⁹

- Hanın ülke sınırları içerisindeki olaylardan ivedi bir şekilde haberdar edilmesi için posta teşkilatları kurulmalıdır.

- Kim ki bile isteye yalan söyler ya da sihirbazlıkla iştiğal eder; bir başka kişiyi gözetler, kavga edenler arasına girer de birinden birinin tarafında yer alırsa sonu ölümdür.

- Esir edilen kişiye, esir sahibinin haberi olmadan yiyecek ve giyecek verilmesi ölümlle sonuçlanır.

- Kaçan köle, bulan kişi tarafından sahibine iade edilmezse o kişi öldürülür.

- Taarruzda ya da geri çekilmede çıkını, yayını veya eşyasından herhangi birini düşüren olursa arkasından gelen, atından inerek onu alıp sahibine teslim etmelidir.

- Askeri sefer sonrası seferden dönenler, hana belli miktarda vergi vermek zorundadır.

Devlet idaresi anlamında yasa, başta bulunan hanın ölümü sonrası da devreye girerdi. Çünkü Cengiz Han soyuna mensup herhangi bir kimsenin usulüne uygun olarak han ilan edilmesi için toplanan kurultayda yasada yer alan ilgi maddeler okunmalıydı. Yasanın okunması, toplanan kurultayın en belirgin özelliklerinden biriydi.¹⁵⁰

Cengiz Han öncesi bozkır coğrafyasında olan biten birçok şeyden habersiz bir şekilde kendisini göçe adanmış olan Moğol toplulukları, Cengiz Han ile birlikte tek bir kişinin ya da soyun egemenliği altına girmiştir. Koymuş olduğu kanunla, gücünü de kudretli bir şekilde açığa vuran Cengiz Han bununla birlikte devletin hâkimiyet iradesini de bir nevi ortaya koymuştur.¹⁵¹

¹⁴⁸ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 85.

¹⁴⁹ Söz konusu maddeler şu çalışmadan alınmıştır: Temizsu, **Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri**, 40-42.

¹⁵⁰ Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", 346-347.

¹⁵¹ Temizsu, **Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri**, 44.

2.1.2. Cihan Hâkimiyeti Anlayışı

2.1.2.1. Din Olgusu

Her kültürün kendi inancı içerisinde yer alan dini olguları o kültürün yönetme yetkisi alanında da önemli bir işleve sahiptir. Bu bağlamda Moğolların cihan hâkimiyeti anlayışlarının temelinde de onların din anlayışları önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Moğolların kurucusu olan Cengiz Han'ın *Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı. Güçlü Tanrı'dan nam aldım* ifadesi Tanrı'ya dayandırılan hâkimiyet anlayışının sözlerle ifade edilmiş biçimidir.¹⁵² Ba'arin'lerden Horçi-usun, şahit olduğu buna benzer bir olayı, Cengiz Han'a şu şekilde yorumlamıştır:

(...) boyunsuz (başka) bir öküz, sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çekerek geldi. O, büyük araba izinden Temucin'in peşinden gömürdeyerek geliyor ve: Gökle yer, Temucin'i ulusun hükümdarı ilan ettiler. Şimdi (Temucin) ulusu idaresine alsın.¹⁵³

Yukarıdaki ifadeler Moğolların yönetme yetkisinde, dayandıkları gücün Tanrı olduğuna dair söylemlerine bir örnek olarak gösterilebilir. Moğolların yönetme yetkisinin Tanrı tarafından kendilerine verildiği yönündeki başka bir dayanak noktaları ise Alan-Kowa/Alan Koa'nın çadırına sızan ışıktan hamile kalmasıyla doğan çocukların Tanrı'ya ait olduğu düşüncesidir.¹⁵⁴ Tanrı'dan doğan bu çocuklardan erkek olanların, Tanrı adı ile yeryüzünde hâkim güç olmaları da işte bu vb. mitolojik temellere dayandırılmıştır.

Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde geçen Kokoçu'nun ifadeleri de Cengiz Han'a hâkimiyetin Tanrı tarafından verildiğine dair başka bir örnektir. Buna göre Tebtenggeri (büyücü) lakaplı Kokoçu, yaşanan bir meseleden dolayı Cengiz Han'ın yanına vararak tanrının kendisine emrini bildirirken *bazen devleti Temucin idare etsin*¹⁵⁵ dediğini söylemiştir. Söz konusu bu olayı Cüveynî ise şu şekilde eserine kaydetmiştir:

O sıralarda Moğollardan şunu duydum: O bölgenin şiddetli soğuşunda çıplak olarak dağları, ovaları dolaşıp geri dönen bir adam peyda oldu. O dönünce, "Tanrı benimle konuştu. Bana, 'Bütün yeryüzünü Temuçin'e ve onun evlâtlarına verdim. Ona Cengiz Han adını koydum' dedi" diye şayia çıkardı. O zaman ona *But Tengri* adını taktılar. İnsanlar onun dediğinden çıkmamaya başladı. Sonunda işi ilerleyip çok sayıda taraftar buldu. Etrafına büyük bir kalabalık birikti. Bunun üzerine aklına hükümdarlık sevdası

¹⁵² Hikmet Tanyu, **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1980, 100.

¹⁵³ **Moğolların Gizli Tarihi**, 56.

¹⁵⁴ **Moğolların Gizli Tarihi**, 8.

¹⁵⁵ **Moğolların Gizli Tarihi**, 163.

düştü. Bir gün bir tören sırasında Cengiz Han'ın oğullarından biriyle konuşurken Cengiz Han'ın oğlu onu öyle bir yere çaldı ki bir daha kalkamadı.¹⁵⁶

Moğolların Gizli Tarihi ve Cüveynî'den farklı olarak aynı anlayışın bir yansımasını Ermeni kaynaklarında da görmek mümkündür. Örneğin Aknerli Grigor, Tanrı tarafından Moğolların arasına altın tüylü bir kartalın geldiğini ve onların lideri olan Cengiz'i çağırıp ona Kaan unvanını verdiğini ifade eder.¹⁵⁷

Güyük Han'ın mühründe yazan *Tanrı Gökte ve Güyük Han toprağı üzerinde, Tanrının gücüyle, tüm dünyanın imparatorunun mührü*¹⁵⁸ ifadesi de Moğolların cihan hâkimiyeti anlayışlarında din olgusunun ön planda olduğuna başka bir örnektir.

Kaynakların yukarıda verdiği bilgilerden hareketle Cengiz Han ve soyunun dünyaya ilahi bir kudret adına hükmetmeye çalıştıkları açıkça görülmektedir. Mitolojik unsurlar başta olmak üzere bazı kâhinlerin de onları Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak göstermeleri ve diğer insanların da buna inanmaları Moğollara, Tanrı tarafından seçilmiş bir millet hüviyeti kazandırmıştır. Dolayısıyla kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş olarak kabul eden Moğollar, başka toplumlarla olan mücadelelerinde kendilerine karşı gelenleri, Tanrı'ya karşı gelmekle bir tutarak bu toplumları ağır bir şekilde cezalandırmışlardır.

Moğolların din temelli cihan hâkimiyetine birkaç örnek vererek konuyu daha da somutlaştırmak gerekirse Cengiz'in Buhara'yı ele geçirdikten sonra orada bulunan halka yaptığı şu konuşma örnek gösterilebilir:

Ey insanlar! Biliniz ki siz büyük günahlar işlemişsiniz. Bu büyük günahları sizin büyükleriniz işlemiştir. Eğer benden bu iddiamın delinini soracak olursanız cevabım şudur: Eğer siz büyük günahlar işlememiş olsaydınız, Tanrı benim gibi bir azabı size indirmezdi.¹⁵⁹

Bu ifadelerden Buhara'nın, Moğollarca ele geçirilmesinin Tanrı'nın kudreti ile mümkün olabildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira Moğollar, kendilerine karşı gelen

¹⁵⁶ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 93; Ayrıca Bkz. Mustafa Köksal, **Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019, 194.

¹⁵⁷ Oktay, "Aknerli Grigor Okçu Milletler Tarihi (Moğol Tarihi)", 109-110.

¹⁵⁸ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 92; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 117.

¹⁵⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 135.

toplumlara karşı *ne olacağını biz bilmeyiz, Yüce Tanrı bilir*¹⁶⁰ diyerek sanki Tanrı'nın ceza verilecek topluma karşı onlara bir şeyler bildirdiğine dair bir imada bulunmaktadır.

Moğolların din temelli cihan hâkimiyeti anlayışına hanların yazmış oldukları mektuplar da örnek gösterilebilir. Örneğin IV. Innocent'in Güyük Han'a göndermiş olduğu mektubunda Macar ve Hristiyan topraklarının Moğollarca işgaline değinmesine Güyük Han'ın cevabı şöyle olmuştur:

(...) Çünkü onlar Tanrı'nın Cengiz Han'ın yasalarına uymayıp önceden planladıkları şekilde kötü kalpleri ile elçilerimizi öldürmüşlerdir. Bu nedenden dolayı Tanrı bize onları ortadan kaldırmayı emretmiş ve kaderlerini ellerimize bırakmıştır. Şayet Tanrı bunun böyle olmasını istemeseydi o zaman bir insan diğer bir insana ne yapabilirdi ki? Fakat siz batılılar Tanrı'ya dua edip ve sadece kendinizi Hristiyan sayarak diğerlerini (Hristiyan mezhepleri) küçük görürsünüz. Ama Tanrı katında kimin hidayete erecek derecede imanlı olduğunu nereden biliyorsunuz? Bizler tanrıya taparız onun gücü ile doğudan batıya bütün dünyayı tarumar edeceğiz. Eğer insanda tanrının gücü olmasaydı (Tanrı'nın gücü insanlara tesir etmeseydi) o zaman insanlar ne yapabilirdi ki?¹⁶¹

Yine benzer bir mektup da Mengü Han tarafından IX. Louis'e gönderilmiştir. Mengü Han, mektubunda şu ifadelere yer vermiştir:

Bu, ebedi Tanrı'nın emridir. Gökyüzünde tek ebedi bir Tanrı vardır ve dünyada yalnızca tek bir efendi: Cengiz Han. Bu, Tanrı'nın oğlunun sözüdür. Size söylenen şey şudur: Tanrı'nın sonsuz emri şudur ki; her nerede olursa olsun bir Moğol, bir Naiman, bir Merkit ya da bir Müslüman... Atları ile seyahat edebildikleri ve kulaklarıyla işitebildikleri her yerde emirlerimi duyacak, anlayacaklardır. Söylediklerimize inanmayıp bize karşı savaşacak olanlar bilsinler ki gözleri olduğu halde artık görmediğini görecektir ve onların gözlerinin olmadığını başkaları da duyacaklar. Bir şeyi tutmak istediklerinde elsiz, yürümek istediklerinde ayaksız olacaklardır. Bu, ebedi Tanrı'nın erdemi aracılığıyla büyük Moğol dünyasının hanı Mengü Han'ın, Fransızların efendisi Kral Louis'e, diğer tüm hükümdarlara, rahiplere ve tüm büyük Fransız âlemine sözlerini anlayabilmeleri için fermanıdır.¹⁶²

Sonuç olarak Moğol hanlarının cihan hâkimiyeti bağlamında yer edinen söylem ve faaliyetleri onların din temelli hükmetme anlayışının bir göstergesidir. Bu şekilde dünyaya hükmetme arzusunda olan Moğollar, belirledikleri yasalar dâhilinde yanlarında olanlara buldukları bölgelerde rahatça yaşama fırsatı sağlarken, karşılarında olanlara ise müdahalede bulunmaktan geri durmamışlardır.

¹⁶⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, I, 85.

¹⁶¹ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 27.

¹⁶² William of Rubruck, *The Journey of William of Rubruck*, 248-251; Willem van Ruysbroeck, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 284-285.

2.2. KURULTAY VE HAN SEÇİMİ

2.2.1. Kurultay

Başlangıçta Türkçenin bütün lehçelerinde, meclis veya toplantı olarak devlet kurumunu ifade etmek için kullanılan “toy” sözcüğü, sonraki yüzyıllarda Moğolca “kurultay” kelimesinin Türkçe dil dağarcığına geçmesi ile yerini daha çok kurultay kelimesine bırakmıştır.¹⁶³ Köken itibariyle Moğolca olan bu kelime, 1206’da büyük kurultayın Cengiz Han öncülüğünde toplanmasının ardından Moğol ve Türk tarihi içerisinde bir siyasi terim olma hüviyeti de kazanmıştır.¹⁶⁴

Tarihi süreç içerisinde Türk devlet adamlarının yönetme esasına dayalı hükümdarlık göstergelerinden biri olan “toy”, Türk beylerinin kendi toplumlarını idare etmede mevcut iktidar ve meşruiyetlerini yürütebilmek adına tertip etmiş oldukları bir uygulamadır. “Ordu karargâhı” anlamıyla eski Türkçede yer edinmiş olan toy, Moğolca şilan (şölen), Farsça ise hân-ı yağma olarak kullanılmıştır. Türk devlet adamlarının hükmettikleri alanda bir hâkimiyet sembolü olarak kullandıkları toy, zamanla farklı sosyal ve siyasal olayların da görüşülüp konuşulduğu yerlere dönüşmüştür. Sosyal meseleler dolayısıyla hem hükümdarın hem de tebaanın bir araya geldiği toy merasimleri, devlet ve millet olgusuna katkı sağladığı gibi aynı zamanda birlik ve bütünlüğün de bir göstergesi olarak görülmüştür.¹⁶⁵

XIII. yüzyıl itibariyle önemli bir güç olmaya başlayan Moğollar, başta Türkler olmak üzere karşılaştıkları başka toplumların yönetim şekillerinden esinlenerek kendilerine has bir yönetim anlayışı ortaya koymuşlardır. Ortaya koydukları bu yönetim anlayışlarında da kurultay önemli bir yer tutmuştur.¹⁶⁶ Bununla birlikte aile ve kabilelerin belli başlı toplantılarına da ev sahipliği yapma olanağı sunan bu toplantılarda -Güney Songlu elçi Peng Daya ve Xu Ting’in ifadelerine göre- hanın idari işlerinden sorumlu Alchidai, İla Chucai, Niemha; özel işlerinden sorumlu Cungsai¹⁶⁷ ismindeki kişilerin yanı sıra Moğol soyluları, vassallar ve Moğolları en yüksek rütbeden temsil edenler¹⁶⁸ yer almıştır. Kurultayın en tepesinde bulunan kişi *han* idi ve tüm yetki onda olduğundan son sözü söyleme hakkı da kendisine aitti. Bu yüzden hiç kimse onun isteklerini geri çeviremez ve

¹⁶³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, 251-252.

¹⁶⁴ Ahmet Taşağıl, “Kurultay”, **TDVİA**, (EK II), Ankara 2019, 94.

¹⁶⁵ Salim Koca, “Toy”, **TDVİA**, XLI, Ankara 2012, 270-271.

¹⁶⁶ Abdülkadir Donuk, “Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, **Tarih Dergisi**, 52 (2), İstanbul 2011, 2.

¹⁶⁷ Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 94.

¹⁶⁸ Vladimirtsov, **Moğolların İctimaî Tarihi**, 122.

almış olduğu kararları değiştiremezdi.¹⁶⁹ Hanın, yetkilerine dair bilgi veren Carpini de Moğol hanlarının *mutlak egemen g¼ç olduklarını* ifade etmiştir.¹⁷⁰ Dolayısıyla toplanacak kurultay neye dair olursa olsun alınacak kararlar son bir kez daha hanın olurundan geçeceği için kurultaya katılanlar aslında bir nevi danışmanlık g¼revinde bulunmuşlardır. Nitekim bir çeşit istişare toplantısı olarak da kabul edilebilecek bu kurultayların m¼him işlerin karara bağlanmasında da önemli bir yere sahip olduğunu G¼ney Songlu elçi Zhao Gong'un şu ifadelerinden anlamak m¼mk¼nd¼r:

(...) onların her sefer veya fetih öncesi üç¼nc¼, d¼rd¼nc¼ aylarda plan yaparak; kendi topraklarında bu planın alt yapısı oluşturulduktan sonra beşinci ayın beşinci g¼n¼ d¼zenledikleri şölenli bir kurultay sonrası seferin kime karşı olacağına birlikte karar verirlerdi.¹⁷¹

2.2.2. Han Seçimi

Moğolların başında bulunan hanları öld¼ę¼nde, akrabaları ve aileye mensup diğer beyler, yeni han tahta oturmadan hanlarının öld¼ę¼n¼ kimseye duyurmazlardı.¹⁷² Bu durum, muhtemelen mevcut idari yapının ve varsa seferde olan ordunun olumsuz etkilenmemesi içindi. ¼nk¼ gerek idari yapı gerekse ordu içerisinde yer alan bazı kişilerin y¼netime karşı bir duruş içerisine girmeleri muhtemeldir.

Diğer yandan hanın öl¼m haberi duyurulduktan sonra yapılacak ilk iş, Moğolların y¼netimine talip olarak tahta geçecek olan kişinin belirlenmesidir. Bunun için tahta aday olacak kişinin üst¼n meziyetlere sahip olmasının dışında aynı zamanda han soyundan gelmiş olması gerekirdi. Nitekim han ailesine mensup bireyler arasından da hanlık için yetkin olan kişiler d¼zenlenen kurultayda seçim yoluyla belirlenebiliyordu.¹⁷³ Fakat Cengiz Han yasalarına g¼re toplanacak kurultayda seçilecek olan yeni han, Moğol ailesine mensup bireyler tarafından belirleneceği için seçimler kimi zaman zor geebiliyordu. ¼nk¼ han seçimi için toplanan kurultayda diğer Moğol hanedan üyelerinin de onayı gerekmekteydi.

¹⁶⁹ Donuk, “T¼rklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, 3.

¹⁷⁰ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 87.

¹⁷¹ Zhao Gong, “A Memorandum on the Mong Tatats”, 83.

¹⁷² Friar Jordanus, **Mirabilia Descripta**, transl. Henry Yule, Printed For The Hakluyt Society, London 1893, 48.

¹⁷³ Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, 251; Kurultay ile yeni hanın belirlenmesi hususunda Carpini, Moğol ileri gelenlerinin bir araya gelerek bu durumu istişare ettiklerini söylemiştir. Plano Carpini, **Moğolların Tarihi**, 117; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 141-142.

Örneğin Cengiz Han'ın ölümü sonrası Moğol ileri gelenleri oy birliği ile Ögeday'ın tahta çıkmasına onay vermişlerdi.¹⁷⁴

2.3. MOĞOLLARDA TAHTA ÇIKMA MERASİMİ

Moğollarda, hanın ölümü sonrası yapılan seçimde han olmaya yetkin kılınan isim düzenlenen bir merasim ile tahta geçerdi. Cengiz soyuna mensup ve yetenekli kişiler arasından seçilen yeni han, tıpkı kendisinden önceki hanın yaptığı gibi ülkeyi tek başına idare ederdi. Hanlık, Cengiz soyuna mensup bireylerin hakkı olduğundan han, başa geçtikten sonra istediği şekilde davranmakta özgürdü.¹⁷⁵ Çünkü Moğol Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan tüm halklar, Cengiz Han ve soyunun *köleleri* olarak görülmekteydi.¹⁷⁶ Bu yüzden herhangi ahlaki bir gerekçeye gerek duymadıklarından tahtı da *keyif koltuğu* olarak görmüşlerdi.¹⁷⁷ Bu keyif koltuğuna Cengiz Han ve onun soyunu en iyi şekilde temsil edeceğinden, düzenlenecek olan merasimlere de bir hayli özen gösterilmiştir. Bu noktada kaynaklara yansıdığı şekliyle Cengiz Han sonrası tahta çıkmış olan hanların taht merasimlerinden ve han seçimlerinden bahsederek konuyu somutlaştırmak istiyoruz.

2.3.1. Ögeday Han

Ortanca oğlu Ögeday'ın zeki, cesur ve savaşçı bir karaktere sahip olduğunu düşünen Cengiz Han, ileri gelen Moğol beylerini ve diğer oğullarını huzuruna çağırarak bir kurultay tertip etmiş ve oğlunu veliahtı olarak ilan ettiğini duyurmuştur.¹⁷⁸ Söz konusu bu kurultayda Cengiz Han, Ögeday'ın akıllı ve yetenekli oluşuna vurgu yapmış böylece hem oğlu Ögeday'ın elini güçlü kılmak hem de olası taht mücadelelerinin önüne geçmek istemiş olmalıdır.

Cengiz Han'ın 1227 Ağustos/Eylül ayında ölümünün ardından Moğol beylerine ve diğer oğullarına elçiler gönderilerek kurultayın toplanacağı bildirilmiş ve ardından toplanan kurultayda Ögeday'ın veliahtlık meselesi ele alınmıştır.¹⁷⁹ Düzenlenen bu kurultayda Ögeday'ın veliaht olarak hanlık makamına Cengiz Han'ın vasiyeti gereğince geçmesi istenmiştir. Fakat Ögeday, veliaht olduğunu bilmesine rağmen tahta çıkma

¹⁷⁴ Köksal, **Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi**, 135; İncelemeye esas aldığımız ana kaynaklarda geçen han seçimi örnekleri, ilerleyen başlıklarda örneklendirileceğinden burada teferruata girmekten kaçınılmıştır.

¹⁷⁵ Donuk, "Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği", 3.

¹⁷⁶ Vladimirtsov, **Moğolların İctimaî Tarihi**, 150.

¹⁷⁷ Leo de Hartog, **Cengiz Han (Dünyanın Fatih)**, çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi, Ankara 2003, 144.

¹⁷⁸ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 186.

¹⁷⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 187; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 205.

konusunda ağır davranarak kendisinden daha yetkin isimler olduğunu, onlar dururken kendisinin hanlık tahtı için uygun olmadığını söylemiştir.¹⁸⁰ Bu hareketiyle Ögeday, tahtı istemiyormuş gibi davranarak hanlık makamını daha da sağlamlaştırmaya çalışmış gibi görünmektedir. Zira insani açıdan değerlendirildiğinde Ögeday'ın nefsi olarak doğrudan tahtın sahibi gibi davranması, Cengiz Han hayatta iken kendisinin taht varisi olduğuna dair biat edenleri olumsuz düşüncelere itebilir; bu durum da hükmedeceği bölgelerde karışıklıklar çıkmasına sebep olabilirdi. Esasında Ögeday, bu vakur davranışı sergilemese de Moğol toplumunda Cengiz Han'ın isteklerine herhangi birinin özellikle de kendi soyundan birinin karşı çıkması pek mümkün değildi. Öte taraftan Cengiz Han'ın buyruğu, Moğol inancına göre Tanrı buyruğu değeri taşıdığından onun söylemlerine mutlak surette uyulması gerekmektedir. Nitekim bu hakikati Mîrhând'ın “Zira biz, Cengiz Han'ın bizi mahkûm ettiği hükmü değiştirme cesaretine ve yiğitliğine sahip değiliz”¹⁸¹ ve Şebânkâreî'nin “...tahta geçmeye mecbursun. Eğer bugün imtina edersen, günahkâr olursun.”¹⁸² ifadelerinden anlamak mümkündür. Moğol ülkesinin bütün yönetici ve komutanlarının da katıldığı kurultay sonrası hanlığı kabul eden¹⁸³ Ögeday'ı, sağ elinden ağabeyi Çağatay, sol elinden de amcası Ötegin tutarak tahta oturtmuşlardır.¹⁸⁴

Ögeday tahta oturduktan sonra kendisi için bir taht merasimi düzenlenmiştir. Taht merasimi için huzurda bulunanlar saygı ifadesi olarak başlıklarını çıkarıp, kemerlerini çözüp, omuzlarına atmışlar, ardından Ögeday'a *kaan* unvanı vermişlerdir.¹⁸⁵ Cüveynî ve Mîrhând bu taht merasimi esnasında Ögeday'ın, Çağatay'ın elinden ikram edilen şarabı içtiğini ifade etmişlerdir.¹⁸⁶ Ardından Ögeday'ın otağında bulunanların tamamı dışarı çıkarak üç defa güneşin huzurunda diz çökmüşler ve yeni hana hizmet etmeye layık olanlar arasından kırk kadar bakire kız seçip Ögeday'a göndermişler, Ögeday ise kendisine gösterilen bunca ilgiye karşılık Cengiz Han hazinesinden değerli eşya, altın ve gümüşleri

¹⁸⁰ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 188; Köksal, **Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi**, 136.

¹⁸¹ Köksal, **Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi**, 136.

¹⁸² Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 210.

¹⁸³ **Moğolların Gizli Tarihi**, 191.

¹⁸⁴ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 189; Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, , 526.

¹⁸⁵ Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 526; Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 189; Köksal, **Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi**, 136; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 210.

¹⁸⁶ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 189; Köksal, **Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi**, 136; Ebû'l-Ferec ve Şebânkâreî şarabın en küçük kardeş olan Tuli tarafından ikram edildiğini ifade etmişlerdir. Krş. Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 526; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 210.

merasime katılanlara dağıtmıştır.¹⁸⁷ Bu durum, kaynakların Ögeday Han'dan adil ve cömert bir han olarak bahsetmesinde etkili olmuştur.¹⁸⁸

2.3.2. Güyük Han

Babası Ögeday Han'dan farklı olarak Güyük Han'ın tahta geçişi, bir süre hanlığa naibelik yapan annesi Töregene Hatun (1241-1246)'dan hanlığı devralmasıyla olmuştur. Ögeday'ın vefatı ile Moğollarda adet olduğu üzere ilk eşin, hanın ölümü sonrası naibelik yapmak gibi bir görevi vardı. Çünkü ilk eş Moğollarda miras, mevki, makam yönünden diğer hatunlardan daima üstün tutulmuştur.¹⁸⁹ Nitekim Moğol yasalarında bir babanın mevki, çocuklarının itibarına annelerinkinden daha az tesir eder ve büyük hatunun oğlu, hanın var olan diğer çocuklarından üstün tutulurdu.¹⁹⁰ Bu bakımdan Ögeday'ın vefatından sonra naibelik görevi Töregene Hatun'a verilmiş, o da oğlu Güyük'e hanlığı vermeyi uygun görmüştür.

Burada istitrat kabilinden bir hususu arz etmek istiyoruz. Marco Polo her ne kadar hanın resmi eşlerinden doğan en büyük oğulun kaan unvanı alarak başa geçtiğini söylese de¹⁹¹ tarihi veriler bunun böyle olmadığını göstermektedir. Nitekim kaynaklarda Cengiz Han'ın büyük oğlu Çağatay yerine Ögeday'ı,¹⁹² Ögeday'ın da henüz hayatta iken kendisinden önce ölen oğlu Küçü'yü¹⁹³ veliaht tayin ettiği yazılıdır. Buna rağmen Marco Polo'nun, Moğolların zeki ve cesur olan bireylerin tahta geçmesine dair geleneklerini göz ardı ederek en büyük oğulun han olduğunu söylemesi onun Kubilay Han öncesi dönemdeki Moğol geleneklerini tam olarak bilmediğine yahut Kubilay Han dönemi geleneklerinde birtakım değişikliklerin olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim Moğol yasalarınca tahta akıllı ve yetenekli olan kişinin çıkması Cengiz Han'ın bizzat kendi söylemiyle hayata geçirdiği bir taht geleneğidir.¹⁹⁴ Bu sebeple Polo'nun bu hususta bir hata yapmış olma ihtimali daha yüksek görünmektedir.

Diğer taraftan Cûzcânî, Moğolların hanları öldükten sonra onu bir buçuk yıl boyunca yad ettiklerini ve yerine geçecek olan kişiyi bu bir buçuk senenin sonunda

¹⁸⁷ Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 526; Köksal, **Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi**, 136; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 210; Cüveynî, bu kırka yakın bakire kızın Cengiz Han'ın ruhunun bulunduğu yere gönderildiğini söylemektedir. Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 191.

¹⁸⁸ Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 207.

¹⁸⁹ Alinge, **Moğol Kanunları**, 62.

¹⁹⁰ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 94.

¹⁹¹ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 182.

¹⁹² Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 95.

¹⁹³ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 304.

¹⁹⁴ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 186.

toplanan bir kurultay ile belirlediklerini ifade etmektedir.¹⁹⁵ Yeni hanın belirleneceği kurultayın bu denli geciktirilmesi, zaman zaman ülkedeki istikrarı bozabilmekteydi. Bu sebeple bu bekleme süresinde idare, hanın ilk eşinde olurdu. Nitekim Ögeday Han'ın ölümünden sonra Töregene Hatun'un yeni han seçilinceye kadar ülke yönetimini naibe sıfatıyla kontrol etmesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.¹⁹⁶ Bu süre kimi zaman asgari süreden daha fazla da olabilmekteydi. Bu duruma örnek olarak yine Töregene Hatun'un Ögeday Han'ın ölümünden sonraki beş yıllık iktidarı (1241-1246) ve sonrasında ülkenin ileri gelenlerinin Köku-nor Gölü yakınlarında bir araya gelerek topladıkları kurultay örnek gösterilebilir.¹⁹⁷ Bu kurultay sonunda Töregene Hatun her ne kadar asgari bekleme süresini geleneklere aykırı bir şekilde aşmış olsa da büyük oğlu Güyük'ü tahta çıkartarak Moğol geleneklerine bağlılığını göstermiştir.

Düzenlenen kurultay sonrası yeni hanın taht merasimi için orada bulunan şehzadeler, Güyük Han'a huzurunda dokuz kez, otağdan dışarı çıkarak güneşin önünde de üç kez dizlerini yere vurarak saygılarını ifade etmişlerdir.¹⁹⁸ Güyük Han'ın tahta çıkış merasimine dair en geniş bilgileri sunan Carpini, hanın huzurunda bulunanların belli mesafelerle yan yana dizilip hana dua ettiklerini, saygı ifadesi olan diz çökme işinin ardından tuzsuz olarak pişirilen etleri yiyerek akşama kadar içki içtiklerini ifade etmektedir.¹⁹⁹ Yine Güyük Han için düzenlenen taht merasimi sırasında orada bulunduğunu belirten Carpini, kurultay sonrası düzenlenecek taht töreni için altın levhalarla kaplı, sütunlarla desteklenmiş ve ahşap kirişlere altın çivilerle tutturulmuş bir çadır kurulduğunu, çadırın, içten üst kısmının sırmalı ipek kumaşlar ile sarıldığını, dış kısmının ise farklı malzemeler ile bezendiğini söylemiştir.²⁰⁰

¹⁹⁵ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına dair Kanıtlar)**, çev. & not. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, 123.

¹⁹⁶ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 233. Bu karışıklığa Ögeday Han'ın ölümünden sonra yaşananlar örnek gösterilebilir. Bir tarafta Köten ve Şiremün öte yanda Güyük, Moğolların yeni lideri olmak için bekliyorlardı. Köten, babası Ögeday'ın ölmeden önce kendisinin han olmasını istediğini ifade ederken Şiremün için ise *yaşı büyük olsaydı hanlığın yegâne sahibi olurdu* görüşüne sahip olanlar da vardı. Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 235. Dahası Güyük ile Batu arasında yaşanan anlaşmazlıklar dolayısıyla yeni hanın belirleneceği kurultaydan bir türlü istenilen sonuç alınamıyordu. Oysa aile bireylerinin tümünün düzenlenecek kurultaya katılması mecburu idi. Töregene Hatun, oğlu Güyük'ün Moğolların yeni lideri olmasını istiyordu. Batu ise ailenin en yaşlısı olduğu için kendisinin katılmayacağını söyleyerek, Töregene Hatun'un oğlu Güyük'ü, han olarak seçtirmesini engellemek istiyordu. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 304.

¹⁹⁷ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 305.

¹⁹⁸ Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 214; Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 546.

¹⁹⁹ Plano Carpini Johannes, **Moğolların Tarihi**, 120-121; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 147-148.

²⁰⁰ Plano Carpini Johannes, **Moğolların Tarihi**, 119; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 146.

Güyük Han'ın tahta geçmesi sonrası düzenlenen merasime emir ve komutanlar dışında başta halifenin temsilcileri olmak üzere Şam, Anadolu, Gürcü, Frenk, Hoten, Horasan, Irak, Maveraünnehir ve Azerbaycan dolaylarından binlerce kişi katılmıştır.²⁰¹ Bu duruma tanıklık eden Benedict Pole, rahiplerin de aralarında bulunduğu yaklaşık 5.000 elçinin, yeni hana sunulmak üzere mektup ve çeşitli hediyeler getirdiklerini söylemektedir.²⁰²

Öte yandan Cüveynî bu bilgilere ilaveten Güyük Han'ın tıpkı Ögeday gibi devlet hazinesinden çıkardığı değerli eşyayı huzurunda bulunanlara dağıttığını ifade etmektedir.²⁰³

2.3.3. Mengü Han

Şebânkâreî, Güyük Han hayatta iken onunla bir türlü yıldızının barışmadığını ifade ettiği Batu Han'ın, Güyük'ün ölümü sonrası yeni han seçilmesi için bir kurultay toplanmasını, kurultay toplanıncaya kadar da Güyük Han'ın dul kalan karısı Oğul Kaymış'in Moğol geleneklerince, naibe sıfatıyla ülkeyi idare etmesini istediğini söylemiştir.²⁰⁴ Öte yandan Abû'l-Farac, Güyük Han'ın ölümü üzerine hanın oğullarına giden mektup sonrası oğullarının *Batu, içimizdeki en büyük prestir. O ne yaparsa kabul ve tasdik ederiz* şeklinde karşılık verdiklerini söylemiştir.²⁰⁵ Buna karşılık Batu Han, kendisinden böylesi bir talepte bulunanlara hitaben gerçekleştirdiği konuşmanın hemen ardından Mengü'nün taht için uygun olduğunu bildirmiştir.²⁰⁶ Hatta Mengü'nün liyakat ve taht için uygunluğuna vurgu yaparak hanlık makamını ondan daha iyi idare edecek başka kimsenin olmadığını ifade etmiştir.²⁰⁷ Esasında Güyük Han soyuna mensup birinin hanlık makamına gelmesini istemeyen Batu Han, bir taraftan ülke idaresini Oğul Kaymış'e bırakırken diğer taraftan Tuluy oğlu Mengü Han'a destek vermesi Güyük Han ve soyuna karşı dinmeyen öfkesinin bir ifadesi gibi görünmektedir. Bu bakımdan Mengü Han'ın tahta geçiş sürecini seleflerinden ayıran yönü, Batu Han'ın olaya doğrudan müdahalede bulunması olmuştur. Güyük Han döneminde kurultaya katılmayarak Güyük'ün başa geçmesini istemediğini açıkça belli eden Batu Han, yine de bu duruma engel olamamışsa

²⁰¹ Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 214; Cüveynî, bu merasime katılanların isim ve beldelerini eserinde zikretmiştir. Bkz: Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 234.

²⁰² Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 140.

²⁰³ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 237; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 214.

²⁰⁴ Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 216.

²⁰⁵ Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 553.

²⁰⁶ Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 216.

²⁰⁷ Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 553.

da Güyük Han'ın ölümü sonrası kendisine fazlaca teveccüh gösteren Moğol beylerinden almış olduğu cesaret ile kurultaya doğrudan etki etmeyi başarmıştır.

Mengü Han'ın talihi, Batu Han'dan aldığı destekle dönmüştü. Fakat amcaları Tuluy oğlu Mengü'nün han olmasını istemeyen ve hanlık hakkının Güyük Han soyuna ait olduğunu düşünenler kendi aralarında bir anlaşma yapmış, sanki Mengü Han'ı tebrik etmek amacıyla huzuruna varıyorlarmış gibi görünmüşler ve Ögeday'ın torunu Şiremün ile Güyük'ün oğlu Naku'yu yanlarına alarak Mengü Han'a suikast düzenlemeye karar vermişlerdi.²⁰⁸ Tam bu sırada Mengü Han'ın annesi Sorkotani Beki, aslan avından dönen birinden bu durumu öğrenmiş ve neticesinde Oğul Kaymış'ın da aralarında bulunduğu suikastçılar öldürülmüştür.²⁰⁹ Suikastçıların ortadan kaldırılmasının ardından Sorkotani Beki, oğlu için taraftar edinmek ve sözünü geçirmek için akrabalarına, kabile mensuplarına ve daha başkaca kişilere kıymetli hediyeler göndermiş; bunun sonucu olarak da oğlu Mengü Han'ın tahtının temellerini sağlamlaştırmıştır.²¹⁰

Cüveynî'ye göre Sorkotani Beki, oğullarından her birini han olarak yetiştirmiş ve devlet işlerinin yürütülmesinde yerinde kararlara imza atarak devleti adına önemli işler yapmıştır.²¹¹ Böylelikle tahta çıkan Tuluy Han oğlu Mengü, amcasının oğlu Güyük Han'dan dört yıl sonra, kendisine karşı düzenlenen saldırıları bertaraf ederek Moğolların hanı olmayı başarabilmiştir. Mengü Han'ın tahta çıkışıyla birlikte uzun süredir karışıklık içerisinde olan Moğol ülkesi ve zulme uğrayan halk refaha kavuşmuş; herkesin işi yoluna girmiştir.²¹² Ardından devlet işlerini ele alan Mengü Han, önce kardeşleri Kubilay, Hülagü, Arık Böke ve Möke'yi doğu ve batı seferleriyle²¹³ sonrasında ise Kubilay'ı, Hıtay, Maçın, Karaçanık, Tangut, Tibet, Curce, Sulenga, Koli illerine, Hülagü'yü ise Batı İran, Şam, Mısır, Rum ve Ermeni illerine görevlendirmiştir.²¹⁴

Görüleceği üzere Ögeday ve Güyük Han dönemlerinde olduğu gibi Moğollar, düzenlenecek olan hanlık onayı kurultayında kimin başa geçeceğine dair istişareler

²⁰⁸ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 217; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 553-554; Thomas T. Allsen, "Guard and Government in the Reign of the Grand Möngke 1251-1259", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 46 (2), 1986, 498.

²⁰⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 553-554.

²¹⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 455; Sorkotani Beki'nin faaliyetleri için ayrıca bkz. Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3 (1), 2008, 251-258.

²¹¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 454.

²¹² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 459.

²¹³ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvîni, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018, 477; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 426.

²¹⁴ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, 13.

yapmışlardır. Dahası tıpkı Töregene Hatun'un, oğlu Güyük Han'ın tahta geçmesinde etkin bir şekilde yer aldığı gibi Sorkotani Beki de oğlu Mengü Han için aynı etkinlik içerisinde olmuştur. Bu durum Moğol kadınlarının aktif olarak siyaset sahnesinde yer aldıklarının bir göstergesidir.

2.3.4. Kubilay Han

Kubilay, ağabeyi Mengü Han zamanında Çin'de Moğollar adına hâkimiyet kurmak için gönderilmiş ve kısa zamanda idari ve ekonomik anlamda ciddi değişimler meydana getirmiştir.²¹⁵ Mengü Han'ın, Çin'e düzenlemiş olduğu bir askeri sefere katılmış ve hanın bu sefer sırasında ölmesiyle Kubilay'ın, hanlığa giden süreci başlamıştır.²¹⁶ Fakat Kubilay'ın, Moğolların tek başına lideri olması zaman almıştır. Çünkü Mengü Han'ın ölümü sonrasında çıkan taht mücadeleleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Moğollarda Cengiz soyuna mensup her bir bireyin tahta çıkma salâhiyetine sahip olması ve han olacak kişinin kurultayda meşrulaştırılması gibi sıkıntılar, Kubilay döneminde kendini göstermiştir. İşte Kubilay Han da bu sıkıntıya sebep olanlardan ilk olarak kardeşi Arık Buka ile uğraşmak zorunda kalmıştı.

Kubilay ile birlikte Çin seferine çıkan Mengü Han, hanlığın idaresini Arık Buka'ya bırakmış; onun ölümüyle birlikte Arık Buka, hanlığın kendisine ait olduğunu söyleyerek Kubilay ile taht mücadelesine girişmiştir.²¹⁷ Mengü Han'ın dul kalan eşini ve oğullarını yanına alan ve ardından Altın Orda Hanı Berke ile Çağatay Hanı Algu'nun desteğini sağlayan Arık Buka, kendisini Moğol ülkesinin merkezinde han ilan ederken, Kubilay ise bölgesi olan Çin sınırında hanlığını ilan etmiştir.²¹⁸ Kubilay'ın, kendi bölgesinde han ilan edilmesi Moğol geleneklerince pek kabul gören bir durum değildi. Çünkü kendisinden önce ülkeyi idare etmiş olan bütün hanlar Orta Asya coğrafyasında ya da Moğolistan'da seçildiğinden bu durum, onun meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmaktaydı.²¹⁹ İşte Arık Buka kendisini bu açıdan da haklı görmekteydi. Fakat haklının değil, güçlünün zaferle ayrıldığı bu mücadelenin galibi Kubilay olmuştur. Zamanla edindiği müttefiklerin

²¹⁵ Roxann Prazniak-Osman Gazi Özgüdenli, "Kubilay Kağan", **TDVİA**, (EK-2), Ankara 2019, 88-89.

²¹⁶ Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 578.

²¹⁷ Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 578.

²¹⁸ Jack Weatherford, **Cengiz Han**, çev. Sermin Karakale, Kronik Kitap, İstanbul 2021, 255; Rossabi, **Kubilay Han**, 51; İki kardeş arasında yaşanan bu taht mücadelesi, en çok Çin'in işine yaramıştı. Zira Kubilay'ın Çin seferi sırasında Moğol ülkesini iç karışıklığa sürükleyen Arık Buka olayı yaşanmasaydı Çin için işler daha kötü bir hal alabilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Guignes, **Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarların Tarih-i Umûmîsi**, II, 533.

²¹⁹ Rossabi, **Kubilay Han**, 49.

de yanından ayrılmasıyla Kubilay Han'a teslim olmaya karar veren Arık Buka, Kubilay Han tarafından yargılanmış ve bu esnada hastalanarak ölmesiyle Kubilay Han rahata kavuşmuştur.²²⁰

Kubilay Han sadece Arık Buka ile taht mücadelesine girişmemiştir. Arık Buka'dan sonra Ögeday soyundan gelen Kaydu, Kubilay Han'ın Moğolları göçebe yaşam kültüründen uzaklaştırarak yerleşik düzene mahkûm ettiğini ve geleneksel Moğol yaşayış biçiminden uzaklaşarak Moğol töresine ihanet ettiğini söyleyerek ona karşı cephe almıştır.²²¹ Kaydu, Moğolların temel değerleri ile oynadığını düşündüğü Kubilay Han'ın iktidarının meşru olmadığını düşündüğünden hanlık seçiminin yeniden yapılması arzusundaydı. Fakat Kaydu meselesi Kubilay Han'ın uzun uğraşlarına rağmen bir türlü çözülemedi. Kubilay Han'ın ölümü sonrası tahta geçen torunu Temür zamanında Kaydu'nun ölümü ile birlikte bu mesele kendiliğinden çözüme kavuşmuştu.²²²

Sonuç olarak denilebilir ki Kubilay Han dönemi, Moğollarda taht mücadelelerinin²²³ yoğun olarak yaşandığı ve kurultay kararlarının sürekli olarak tartışıldığı olaylara sahne olmuştur. Fakat özellikle bu dönemde Arık Buka'nın, hanlığını Moğolların merkezinde ilan ederek, kendisine kendi soyundan bir hayli taraftar bulmuş olması Moğolların ne denli gelenekçi bir yapıda olduklarını açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Kaydu'nun, Moğolların geleneksel göçebe yaşam tarzı dışına çıktığını düşündüğü Kubilay Han'a karşı vermiş olduğu iktidar mücadelesi de Moğolların geleneklerine ne denli bağlı olduklarının bir diğer göstergesidir. Yine Mengü Han ve Güyük Han dönemlerinde olduğu gibi Kubilay Han döneminde de Moğol kadını, aktif olarak siyaset sahnesinde önemli görevler yürütmüştür.

2.4. DİPLOMASİ

2.4.1. Elçilik

Göçebe veya yerleşik yaşam düzenine mensup bireyler tarafından oluşturulan yönetim düzenlerinde, diğer devletlerle olan ilişkiler kimi zaman siyasi, kimi zaman da askeri olarak yürütülmüştür. Yürütülen bu faaliyetler kapsamında elçilik, özellikle siyasi

²²⁰ Rossabi, **Kubilay Han**, 59.

²²¹ Rossabi, **Kubilay Han**, 104.

²²² Biran, **Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia**, 37

²²³ Kubilay Han döneminde yaşanan taht mücadelelerinin belki de en önemli sonucu Cengiz Han soyunun kendi aralarında verdikleri mücadelelerde kendi kültürleri dışından Memlükler gibi devletlerle iş birliği yapmalarıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz: R. Amitai, **Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War (1260-1281)**, Cambridge 2004, 78-79.

alan içerisinde önemli bir yer tutmakta ve yapılan elçi teatisi yoluyla da devletler uluslararası arenada kendi çıkarları doğrultusunda adımlar atmaktadırlar.

İşte karşılıklı olarak adımların atılmasında kullanılan elçilik kavramının etimolojisine bir göz attığımızda Türkçede yer alan il (el) isminden türemekle birlikte tarihi süreç içerisinde ilk kez Uygurlar tarafından “alci”²²⁴ olarak kullanıldığı ve “ülke, devlet, halk” anlamlarının yanı sıra “bir devleti, başka bir devlet karşısında temsil eden diplomat” anlamında da kullanıldığı anlaşılmıştır.²²⁵

Özel anlam olarak elçi, sorunlu konularda ülkeler arası diplomaside aracılık hizmetinde bulunan kişi olarak tanımlanır. Bazen “özel elçi” adı altında görev alan kişiler, kriz zamanında kendilerine verilen görevi icra edip ardından bu görevi sona eren elçilerdir. Bu elçiler görev aldıkları ülkelerin, kendi politika veya uygulamalarını karşı tarafa olabildiğince iyi bir şekilde ifade etmekle yükümlüdürler. Bu, kriz zamanlarında ülkelerin başvurduğu yollardandır. Temsilcisi olduğu devlet tarafından “yetkili elçi” statüsünde görev yapan elçiler ise görev aldıkları devletleri adına anlaşmaları imzalama yetkisine sahip olan elçilerdir. Kendisine bir güven mektubu verilmiş olan elçi ise “tanınmış elçi” olarak anılmaktadır.²²⁶

2.4.2. Moğollarda Elçi Kabulü

Orta Çağ dünyasının mevcut siyasi yapısı göz önüne alındığında, Orta Asya bozkırlarında yeni bir güç olarak ortaya çıkmaya başlayan Moğollar, çağdaşı olan diğer toplumların dikkatlerini çekmişlerdir. Kısa zamanda bir hayli geniş sınırlara ulaşan Moğollar ya sınırdaşı olan milletlerin ya da sıranın kendisine geleceğinden korkan milletlerin, iyi veya kötü ilgisiyle karşılaşmışlardır. Başta Asya olmak üzere Avrupa ve Anadolu’da siyasi istikrarın neredeyse yok olma noktasına gelmiş olması, bu bölgelerde tutunmaya çalışan milletlere, bazen Moğolların karşısında yer almaları gerekliliğini düşündürürken bazen de onların yanında yer almaya itmiştir.

Günümüz Avrupa sınırlarına kadar uzanan geniş coğrafyanın, bir dönem hâkimi olan Moğollar, hüküm sürdükleri dönem boyunca birçok devleti ortadan kaldırarak, o devletlere ait olan yerleri ele geçirmeye başladıktan sonra ise dünyanın geri kalan milletlerine korku salmaya başlamışlardı. Elde ettikleri yeni bölgelere istinaden hâkimiyet

²²⁴ L. N. Gumilëv, **Eski Türkler**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, 513.

²²⁵ Mehmet İpşirli, “Elçi”, **TDVİA**, XI, İstanbul 1995, 3.

²²⁶ Nurdan Vardan, **İslam Öncesi Türk Kültüründe Elçi ve Elçilik Müessesesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012, 31-32.

alanı genişleyen Moğollar, ülkelerini ziyaret eden elçilerin, kendi egemenlikleri altındaki Asya coğrafyasında rahatça gezip dolaşabilmelerini sağlamışlardır. Dahası Avrupa'dan gelen tüccar ve zanaatkârın Çin'e kadar sürdürdükleri yolculuklarında onların önünü açmış; bu sayede Avrupa'ya taşınmaya başlayan Asya mallarının önemi giderek artmaya başlamıştır. Bu durum küresel tarih içerisinde önemli bir gelişmeye sahne olduğu gibi Avrupa'dan gelen tüccar ve zanaatkârların Asya'ya ulaşmasıyla Uzak Doğu'nun ekonomik ve kültürel olguları da Avrupa'ya taşınmıştır. Asya pazarının mallarına olan talebin zaman içerisinde artmaya başlamasıyla da Asya'ya giden bir deniz yolu arayışı içerisine girilmiştir.²²⁷

Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında gerek siyasi gerekse üzerinde hâkimiyet kurdukları ticari güzergâhlar dolayısıyla Moğol ülkesine sayıca fazla elçi gelmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Moğol baş şehri Karakurum, Moğolların yaşadığı dönem içerisinde bir hayli ziyaretçi ağırlamıştır. Moğol ülkesinin ziyaretçi akınına uğramasından kasıt, özellikle Moğol tehlikesiyle ciddi bir şekilde karşı karşıya kalmış olan toplumların, Moğolları kendi taraflarına çekmek istemelerindeki davranışlarından anlaşılabilir.

Orta Çağ dünyasında Moğollara karşı çoğunlukla gönüllülük esasına dayalı olarak icra edilen elçilik, onlarla ittifak arayışı içerisinde olan toplumların bu minval üzere bir ziyaret programı tertip etmelerini gerekli kılmıştır. Batı dünyası işte tam da bu noktada inanç açısından kendileri ile benzer görüntü çizmeyen Moğollarla, Hristiyan misyonerler vasıtasıyla müttefik olmak istemiştir. Bu yüzden Avrupalılar, diplomat unvanı taşıyan kimselerden ziyade misyonerlik faaliyetlerini yerine getirecek din adamlarından ya da tarikat mensubu kimselerden oluşan heyetleri elçi olarak Moğol topraklarına göndermişlerdir.²²⁸

Moğolların, devlet yapısının bir parçası da elçilere dokunmama ve onlara gerek duydukları güven ortamını tesis etmektir. Bakıldığında gönderdikleri elçilerine gösterilen iyi muameleden gayet memnun olan Moğollar, elçilerine kötü muamele gösterenleri ise cezalandırmaktan geri durmamışlardır. Moğollar kendi elçilerini genellikle diğer toplumlarla diplomatik temasların yoğun olduğu zamanlarda görevlendirmişlerdir. Diplomasinin çözüm olmadığı dönemlerde ise ikili ilişkilerin seyrine yapılan savaşlar yön vermeye başlamıştır. Bu duruma Moğol-Harezmsâh ilişkileri örnek verilebilir. İlk başlarda

²²⁷ Rossabi, **Kubilay Han**, 1.

²²⁸ Murat Tural, **Asya'ya Yolculuklar: Hristiyan Dünyası ve Moğollar (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)**, Timaş Akademi, İstanbul 2021, 224.

karşılıklı elçilerin ve tüccarların her iki devletin ilişkilerinde önemli birer diplomasi öğeleri oldukları görülmektedir. Fakat Moğol ticaret kervanlarının Harezmsaşahlar'ın Otrar valisi İnalçık tarafından yağmalanarak tüccarların ve elçilerin katledilmesi, diplomasi başlangıçlı ilişkileri savaş noktasına getirmiştir.²²⁹ Carpini'nin de ifadesiyle “Moğollar elçilerini öldüren uluslarla intikamlarını almadan hiçbir zaman barış yapmazlar.”²³⁰ Dolayısıyla Moğollar harekete geçerek Harezmsaşahları Otrar'da ağır bir yenilgiye uğratmıştır.

Bu duruma başka bir örnek de Sıgnak şehridir. Sıgnak şehri Moğollar tarafından kuşatıldıktan sonra Hasan Hacı adında Müslüman bir tüccar, Cengiz Han'a tabi olmuştu. Hasan Hacı'yı şehre gönderen Cengiz Han, şehir halkından teslim olmalarını istemişti. Şehir halkının, Cengiz Han'ın elçisi konumundaki Hasan Hacı'yı öldürmeleri üzerine şehre saldıran Moğol askerleri, şehrin tamamına yakını kılıçtan geçirmişlerdir.²³¹

Moğolların elçileri aynı zamanda hanın temsilcisi konumunda olduklarından, sarf ettikleri sözlere çok dikkat etmeleri gerekirdi. En nihayetinde söyleyecekleri şeyler han buyruğunda olduğundan bu dikkati göz ardı edemezlerdi. Zhao Gong yazma bilmeyen Moğol elçilerinin neyi, nasıl söyleyecekleri konusunda bir yöntem geliştirdiklerini şu şekilde anlatmaktadır:

Moğollar ilk ortaya çıktıklarında gönderdikleri elçiler, gittikleri yerde herhangi bir şeyi hatırlamak için parmaklarına bakarlar. Çünkü yazı kullanmadıklarından her bir parmağa söylenecek sözleri hatırlamak adına bakınıyorlar. Moğol ülkesinden giden bir elçi, hanın söylediklerinin ne bir eksigini ne de bir fazlasını söyleyebilirdi.²³²

Yabancı diyarlardan, Moğol ülkesine gelen elçileri ise Moğollar kendi adetlerince belli başlı kurallara tabi tutarlardı. Örneğin Dominik Rahip Julian, Moğol sarayına yabancı ülkelerden gelen elçilerin saray kapısından atlı ya da yaya olarak geçerken kapı eşiğine basmaları durumunda hemen orada öldürüldüklerini söyler.²³³

Carpini, beraberindekiler ile birlikte Güyük Han'ın baş ordasına vardıklarında, Güyük Han henüz onları görmediği ve huzura davet edilmediklerinden kendi çadırlarında, Moğol tarzında çok iyi ağırlanarak vakit geçirmişlerdir. Güyük Han'ın baş ordasının bulunduğu arazide biraz vakit geçirdikten sonra, Hristiyanlarca Maria Magdalena günü olarak bilinen 22 Temmuz 1246 günü Güyük Han'ın huzuruna varmışlardır. Onlar bu

²²⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 117-120.

²³⁰ Plano Carpini Johannes, **Moğolların Tarihi**, 130; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 158.

²³¹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 123.

²³² Zhao Gong, “A Memorandum on the Mong-Tatars”, 75.

²³³ **Moğollar Avrupa'da**: “Dominiken Misyoner Julian'ın Seyahati ile İlgili Metinler”, 76-77.

yolculuklarını, kendilerini kurultaya ivedi bir şekilde yetiştirmekle görevli Moğol askerleri ile birlikte sürdürmüşlerdir. Zaten han seçimi için düzenlenecek ciddi bir kurultaydan bir kaç yıldır bahsedilmekteydi. Bu yüzden Carpini ve heyeti, geçmiş oldukları güzergâhlarda herhangi bir engelle karşılaşmamışlardır. Fakat aç ve susuz bir şekilde bu yolculuğu tamamlamışlardır.²³⁴

Carpini ve arkadaşları, huzuruna vardıkları Güyük Han'dan, Moğolların âdeti gereğince çadır ve erzak yardımı almışlardır. Kendilerine, diğer elçilerden daha iyi bir şekilde davranıldığını dile getiren Carpini, henüz seçim tamamlanmadığı ve Moğolların lideri olmadığı için Güyük Han'ın bizzat huzuruna çıkamamışlardı. Fakat kendisi buraya gelmeden önce papanın, Güyük Han'a gönderdiği mektup, Batu tarafından tercümesiyle birlikte kendisine iletilmişti. Beş-altı günü kendilerine verilen çadırda geçirdikten sonra Güyük Han onları, kurultayın huzurunda toplanacağı annesine gönderdi. Kurultayın düzenleneceği alana vardıklarında henüz yeni açılmış ve içerisine iki binden fazla insanın sığabileceği, üzerinde çeşitli desenlerin yer aldığı ahşapla çevrili beyaz kadifeden bir çadır görmüşlerdir. Kendilerine göz kulak olmakla görevli Moğollarla birlikte kurultay alanına vardıkları ikinci veya üçüncü gün, her bir Moğol şefi, kendi maiyetiyle birlikte tepelerin arasında ve civardaki ovalar boyunca at koşturmaktaydılar.²³⁵

Güyük Han'ın, Moğollara han seçildiği gün, orada hazır bulunanlar Chingay²³⁶ öncülüğünde hem kendilerinin hem de onları oraya gönderenlerin isimleri okunarak huzura çağrıldılar. Chingay, isimleri yazarak imparator da dâhil olmak üzere herkesin önünde yüksek sesle okurdu. İsim okuma işi bitince, her birisinden hanın huzuruna doğru yol alırken sol diz üzerinde dörder kez diz çökmeleri istenirdi. Dahası huzura varırken eşiğin alt kısmına dokunmamaları konusunda da uyarılmışlardı. Huzura doğu tarafındaki bir kapıdan girilir; huzura varmadan önce üzerlerinde hana zarar verecek herhangi bir kesici alet olup olmadığına bakıldıktan sonra kabul gerçekleşirdi. Hanın çadırına hanın kendisi ve

²³⁴ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 141-142; Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 115-116.

²³⁵ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 142-143; Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 116.

²³⁶ Zengin kervanları bulunan ve hem Moğol ülkesine hem de Çin'e aşına olan Chingay, Uygur kökenli bir Hristiyan'dır. Moğollara Cengiz Han döneminde katılmıştır. Ögeday Han zamanında Kuzey Çin'de ve Türkistan'da görev yapan üç baş kâtipten biridir. Ögeday Han'ın ölümü sonrası onun dul eşi olarak geçici bir süre Moğol tahtını idare eden Töregene Hatun, kendisine muhalif oldukları için Chingay başta olmak üzere üst düzey görevlilerin peşine düşmüştür. Fakat Chingay kaçarak Köten'in topraklarına sığınmıştır. Töregene'nin naibeliği sonrası tahta çıkan Güyük zamanında ise görevine dönerek gücüne güç katmış ve öncesine nazaran daha ön planda olmuştur. Fakat onun bu başarısı Mengü (Möngke) Han'ın tahta çıkmasıyla uzun sürmemiştir. Güyük'ün ölümü sonrası onun dul eşi Ogul Kaymış'ı naibe olarak desteklemesi nedeniyle Mengü Han tarafından idam edilmiştir. Bkz: Marshal Choibalsang, "Chinqai (Chinkai, Chingay, Zhenhai)", **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, New York 2004, 103.

üst düzey Moğol yöneticilerden başkası batı tarafından girmeye cesaret edemezdi. Herhangi bir Moğol yöneticisinin ya da düşük rütbeli başka bir görevlinin çadırına girişte ise buna çok da dikkat edilmezdi.²³⁷

Carpini, karşılama alanlarında karşılaştıkları kötü muameleye nazaran Güyük Han'dan, konaklama ve yeme-içme konusunda hayli ikram gördüklerini ve aynı zamanda kendilerini bir an olsun gözden kaçırmak istemeyen hanın, yanlarına birkaç Moğol askeri verdiğini de söylemiştir. Carpini, Papa IV. Innocent'in emri ile bilmediği bir diyara, bilmediği bir Moğol hanının huzuruna varmak üzere yola çıkmıştı. Güyük'ün, han olduktan sonra ilk kez huzuruna kabul edilerek çadırına girmişlerdir. Bununla birlikte kendileriyle beraber orada bulunan tüm elçilerin de huzura kabul edildiklerini ancak çok azının çadıra girebildiğini söylemiştir. Hanın huzurunda bulunan elçiler, görülmeye değer muhteşem hediyeler getirmişlerdi. Bunlar arasında kalın sırmalı ipek kumaşlar, kadifeler, altın işlemeleri kemerler, kaliteli kürkler vardı. Güyük Han'a ayrıca değerli taşlarla süslenmiş bir güneşlik de hediye edilmişti. O esnada bir ilin valisi, sırmalı kumaşlarla süslenmiş ve üzerinde insanların oturabileceği şekilde tertip edilmiş eyerleri bulunan, 40 ya da 50'ye yakın deve getirmiştir. Elçiler, prensler ya da herhangi biri Moğol yurduna geldiğinde arınmak için getirdikleri hediyelerle birlikte iki ateş arasından geçmek zorundaydılar. Diğer türlü bu yurda gelenlerin büyücülük veya zarar vermek için geldiğine inanılırdı.²³⁸

Benzer şekilde Han'a bağlılık bildirmek üzere Moğol diyarını ziyaret eden elçilerden bazı kimseler de ülkeye ulaşmıştı. Bir gün Ögeday Han'ın huzuruna yanında getirdiği hediyelerle birlikte Müslüman diyarından bir elçi gelmişti. Gelen elçi, efendisi tarafından Ögeday Han'a iletmek üzere kendi atalarının elde ettiği savaş ganimetlerinden bir lâl (değerli bir taş) göndermişti. Bu lâl'in üzerinde "Muhammed Resulullah", altında ise gönderen kişinin babasının adı yazılıydı. Hemen oyma işçilerini çağırtan Ögeday Han, Muhammed isminin lâl üzerinde kalmasını, kendi adının ise hediyeyi gönderenin adının yazılı olduğu yerin üzerine gelecek şekilde kazınmasını emretmişti.²³⁹

Mengü Han zamanında Moğol ülkesini ziyaret eden Rubruck da huzura kabul öncesi belli başlı ritüellerin varlığından bahseder. Rubruck ve beraberindekiler 4 Ocak 1254 günü Mengü Han'ın sarayına götürülmüşlerdir. Mengü Han'ın huzuruna çıkmadan

²³⁷ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 121-122; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 150-151.

²³⁸ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 121-122; Krş. Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 150-151.

²³⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 203.

önce Nastûrî papazlarından ibadet esnasında hangi yöne yüzlerini döndüklerine dair bir sual işittiler. Rubruck'a göre bunun sorulmasındaki amaç, kendilerini putperest sandıklarından hanın huzuruna çıkarılmadan önce geldikleri toprakların adetleri gereğince sakallarını kesmiş olmalarıydı. Mengü Han'a nasıl saygı göstereceklerine dair sorulan bir diğer soruya ise geldikleri toprakların dini inançlarından bahsederek Tanrı'nın papazlar karşısında eğilmelerine hoş bakmadığını ama Tanrı'nın hatırı için insanlar karşısında boyun eğmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Ardından üstleri aranmış ve huzura çıkmışlardır²⁴⁰.

Mengü Han'ın huzuruna varan Rubruck, Han ile konuşmadan önce Tanrı'ya bu diyara sağ salim geldikleri için şükretmiş ve ardından ikram edilen pirinç içkisinden içmiştir. Hanın huzurunda diz çöken Rubruck, dua ile başladığı sözlerinin ardından Moğol ülkesine hangi amaçla geldiklerini anlatmıştır. Mengü Han'ı, "Tanrı'nın yeryüzünde kendisine hâkimiyet bahşettiği" bir kişi diye yüzüne karşı övdükten sonra Fransız kralının Moğol diyarında Hristiyanların olmasına çok sevindiğini ve onları ziyarete geldiklerini söylemiştir.²⁴¹

Mengü Han'ın sarayında, han tarafından kendilerine verilen izin ile vakit geçiren Rubruck, burada Batu ile Mengü Han huzurunda elçilere farklı davranıldığını görmüştür. Bu farklar şunlardı: Batu'nun karargâhına her yönden gelenleri karşılayan ayrı ayrı *yamlar* bulunurken, Mengü Han'ın karargâhında huzura gelen elçileri tek başına karşılayan bir *yam* vardır. Dolayısıyla Mengü Han'ın karargâhına gelen elçiler tek bir yamın altında huzura götürüldükleri için kendi aralarında konuşabiliyorlardı. Oysa Batu'nun karargâhında elçiler kendilerine eşlik eden ayrı birer yamla götürüldükleri için birbirleri ile görüşmeleri ve konuşmaları mümkün değildi.²⁴²

Marco Polo da babası Messer Niccolo ve amcası Maffeo ile birlikte huzuruna vardıkları Kubilay Han'ın kırka yakın elçisi tarafından karşılandıklarından söz eder.

²⁴⁰ Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 210-212.

²⁴¹ Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 210-212; William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 173-174. Burada Hristiyan olduğuna sevinilen kişi Batu'nun oğlu Sartak'tır. Rubruck ve beraberindekiler Fransız kralının isteği doğrultusunda yanlarına aldıkları mektupla onu ziyaret gelmişler fakat Sartak, onların babası Batu ile görüşmeleri gerektiğini söylemiştir. Batu da onları Mengü Han'a göndermiştir. Buradan anlaşılmalıdır ki Moğol yöneticileri ya da prensleri büyük hanın rızası olmadan hiçbir şey yapmamaktadırlar.

²⁴² Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 217-218; William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 178.

Huzura varınca Kubilay Han'ın önünde diz çöküp eğildikten sonra han tarafından ayağa kaldırılarak ondan büyük bir teveccüh görmüşlerdir.²⁴³

Moğollarda, ülkeye yabancı bir misafir ya da elçinin gelmesi için mutlaka bir han seçimi ya da taht merasimi olması gerekmiyordu. Han tarafından yapılan güzel işler, civar ülkelerin halkları tarafından da olumlu karşılanırsa, hanın huzuruna gelerek ona boyun eğdiklerini bildirenler de olurdu.²⁴⁴

Moğol diyarına giderek Hülagü Han'ın huzuruna varan Müverrih Vardan da Moğolların elçi kabulü ile alakalı şunları söylemiştir:

Bizi gördüklerinde, kendi adetleri hilafına olarak, bize diz çöktürmediler, çünkü kendi itimatlarınca Hristiyanlar yalnız Allah'a secde ederlerdi. Bize şarap takdis ettirerek bizim elimizden içtiler. İlhan ilk defa bize şu suretle hitap etti: 'Sizi, beni görüp tanımanız ve benim için yürekten dua etmeniz için davet ettim.' Bize birçok hitaplarda bulundu ise de bunların hepsini yazmayı fazla buluyoruz. Biz münasip cevaplar verdik. Oturmamızı emretti. Bize şarap verdiler ve refakatimizde bulunan ruhani kardeşler, ayinimiz üzere dini neşideler okudular. Gürcüler, Asuriler ve Rumlar da kendi lisan ve ayinleri üzere aynı şeyi yaptılar.²⁴⁵

Güney Songlu elçi Zhao Gong da Moğolların, elçi olarak görevlendirdikleri kişiye *xiuan cha* (emir ulağı) adını verdiklerini, bu elçilerin Moğol ülkesinin sınırları içerisinde bir yerden başka bir yere giderken kapı alemleri (evlerin kapı üstünde bulunan alemler) altından geçtikten sonra vali huzuruna çıktıklarını, kabul salonu olarak adlandırılan *sarı salonlarda* kabul gördüklerini ifade etmektedir.²⁴⁶

2.5. MOĞOLLARDA ASKERİ TEŞKİLAT

Cengiz Han, babası Yesügey Bahadır'ın ölümü sonrası kabile desteğinden uzak kalmasına rağmen kısa zamanda Moğolların lideri olma yolunda önemli işlere imza atmıştır. Özellikle onun askeri yapıya dair atmış olduğu kurumsallaşma adımları Moğolları bir süre sonra durdurulamaz bir ordu haline getirdi. Bu süreçte Cengiz Han, geleneksel Moğol adetlerinden farklı olarak ortaya koyacağı askeri yapılanmayı kendi isteği doğrultusunda dizayn etmişti. Bu askeri yapılanmada dikkat ettiği en önemli husus, kabilecilikten ziyade liyakate dayanan bir yapıyı benimsemiş olmasıydı.²⁴⁷ Liyakate dayalı bu yöntem, beraberinde Moğol olmayan diğer göçebe toplumların da Cengiz Han

²⁴³ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, 57.

²⁴⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, I, 197.

²⁴⁵ Müverrih Vardan, "Türk Fütihat Tarihi (889-1269)", 237.

²⁴⁶ Shao Hung, *Meng Ta pei lu*, 68.

²⁴⁷ Peers, *Genghis Khan and the Mongol War Machine*, 33.

saflarında yer almasını sağlamış ve Moğolların kısa zamanda askeri faaliyetlerini hızlandırarak, etkinlik alanlarını genişletmelerine yardımcı olmuştu. Örneğin Moğolların en tanınmış generali olan Sübetay, Konguratlı bir demirci; muhafız birliği komutanı Chaghan evlat edinilmiş bir Tangutlu; idari yapı içerisinde yer alan Şigi Kutuku bir Tatar; Tata-tonga bir Uygur ve Yelü Chucai ise bir Kitan'dı.²⁴⁸ Bütün bu farklı kimliklere sahip askerler ve boylar, Cengiz Han'ın birleştirici politikaları sayesinde bir araya gelmiş ve Moğol Devleti için savaşmayı kabul etmişlerdir. Moğolların askeri başarısı altında yatan etmenlerin en önemlilerinden biri bu liyakat esaslı askeri yapıdır. Böylece Cengiz Han yönetimi altında yaşayanlar, geleneksel kabile kimliklerinden sıyrılarak askeri birlikler haline almış; önceleri bu birlikten yoksun yaşayan bozkır toplulukları, Cengiz Han'ın askeri yapılanması içinde yer alarak bölgeler ele geçiren bir topluluğa dönüşmüştür.²⁴⁹

Askeri yapının en önemli unsuru ise şüphesiz ordudur ve Moğolların, kısa zamanda Orta Asya bozkırlarından Avrupa'ya kadar ilerleyebilmeleri her kesimden insanın yer aldığı bu ordular sayesinde mümkün olabilmiştir. Moğol ordularının başarısındaki temel etken ise söz konusu orduların komuta yapısında gizlidir. Geniş bir coğrafyanın ele geçirilmesini hedefleyen Moğol ordusu, ister istemez çağdaş devletlerin ordu yapılanmasından yahut askeri faaliyetlerinden farklı bir yapıda olmalıydı. Nitekim Moğolların askerî örgütlenmeleri diğer topluluklarınkinden farklı olarak tek bir komutan veya han öncülüğünde merkezi bir kontrole dayanmıyor aksine onların askeri seferleri her bir komutanın, farklı birlikler başında yer almasıyla gerçekleşiyordu.²⁵⁰

Moğol ordusunu diğer ordulardan ayrılan en önemli özelliklerin başında disiplin gelmekteydi. Cengiz Han'ın disiplinli karakteri bozkır kavimlerini de etkilemiş ve onlardan bölgeler ele geçiren bir askeri yapı meydana getirmiştir. Her ne kadar savaşlarda kullandıkları askeri taktikler ve araç-gereçler bozkır coğrafyasına ait aşına olunan geleneklerine dayansa da Cengiz Han'ın strateji ve örgütlenme noktasındaki etkileriyle bu göçebe kabileler aynı coğrafyayı paylaşan topluluklardan ayrılmış, uygulanan katı disiplin sayesinde büyük başarılar elde edilmiştir.²⁵¹ Carpini, Moğol ordularının disiplinli bir şekilde hareket etmelerini, savaş meydanından kaçanların yahut hakkıyla savaşmayanların ölümle cezalandırılmasına bağlamaktadır.²⁵² Moğol askerlerinin zorlu iklim koşullarına

²⁴⁸ Peers, **Genghis Khan and the Mongol War Machine**, 33-34.

²⁴⁹ May, **The Mongol Art of War**, 27.

²⁵⁰ May, **The Mongol Art of War**, 27.

²⁵¹ Biran, **Cengiz Han**, 105.

²⁵² Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 121; Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 95.

alışık ve iyi birer at binicisi olmaları, Cengiz'in disiplinli askeri yapısıyla birleşince ortaya çok başarılı ve her türlü zorluğa göğüs gerebilecek bir ordu çıkarmıştır. Nitekim Moğol orduları hakkında bilgiler veren Cüveynî de onların her türlü zorlu şartlara alışkın olduklarını ve maddi-manevi herhangi bir beklenti içerisine girmeden komutanlarından aldıkları görevi en iyi şekilde icra etmeye çalıştıklarını ifade etmektedir.²⁵³ Dolayısıyla bu durum, Splitli Toma'nın ifadesiyle yeryüzündeki en iyi savaşan orduyu ortaya çıkarmaktaydı.²⁵⁴

Moğolların askeri başarılarının altında yatan bir diğer sebep de bu disiplinli askeri yapıya süvari birliklerini de dâhil etmeleri olmuştur.²⁵⁵ Nitekim Zhao Gong'un ifadelerine göre Moğollar, çocukluktan itibaren at sırtında olduklarından at binmede ve at sırtında ok atıp kılıç kullanmada oldukça mahirdiler ve herhangi bir savaş emri geldiğinde bütün Moğol askerleri silah altına alınmaya hazır bir süvariye dönüşmekteydi.²⁵⁶ Bu süvari birlikleri oluşturulurken de soy temelli değil askeri yetenek, sadakat ve disiplin ön planda tutulmuş; izinsiz yağma faaliyetinde bulunan, birliğini yalnız bırakan yahut savaş meydanından kaçanlar ölümle cezalandırılmıştır.²⁵⁷

Moğollar, ordularını *baraghun ghar* (sağ kanat), *je'un ghar* (sol kanat), ve *töb* ya da *qol* (merkez-öncü) şeklinde üç birlik olacak şekilde kurmuşlardı.²⁵⁸ Kurdukları bu ordular 10'lu, 100'lü, 1000'li ve 10.000'li birimler şeklinde ihdas olunmuştu.²⁵⁹ En büyük birim olan tümenler gerektiğinde 100'e veya 10'a bölünerek *yasun*²⁶⁰ veya *obalarda* konuşlanır; bu şekilde bütün bir Moğol halkı, yeri geldiğinde büyük bir askeri güç oluşturacak şekilde bir araya gelirdi.²⁶¹ Moğolların ordu düzeni ile alakalı bilgi veren Cüveynî, Moğolların kişileri onarlı gruplara böldüklerini bunların içinden birini geri kalan dokuzunun *emiri* yaptıklarını, bu on emirden birini de yüz kişinin *emir-sad*'ı yaptıklarını,

²⁵³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, I, 88.

²⁵⁴ **Moğollar Avrupa'da**: "Salona ve Split Psikoposlarının Tarihi -Moğollara Dair Bahisler-", 114.

²⁵⁵ Erik Ringmar, "The Mongol Khanates", **History of International Relations**, Open Book Publishers 2016, 9.

²⁵⁶ Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", 81-82.

²⁵⁷ Biran, **Cengiz Han**, 105.

²⁵⁸ May, **The Mongol Art of War**, 33;

²⁵⁹ Dağınık halde yaşayan kabilelerden meydana getirilen minğan (1000'li) adlı grup ile hem ordunun asker ihtiyacı karşılanmış hem de başına buyruk yaşayan kabileler üzerindeki hâkimiyet güçlendirilerek önemli bir askeri organizasyon meydana getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Carl Fredrik Sverdrup, **The Mongol Conquests: The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei**, Helion & Company, Solihull 2016, 37; May, **The Mongol Art of War**, 31.

²⁶⁰ Vladimirtsov, **Moğolların İctimaî Teşkilatı**, 75.

²⁶¹ Ahmet Temir, Die Sozial-Militarische Organisation der Mongolen um 1200 n. Chr., **DTCFD**, 18(3-4), 1960, 223.

ardından yine kişileri 1.000 ve 10.000 kişi olarak bölüp bunların da başına *emir-i tümen* getirdiklerini ifade eder.²⁶² Carpini de her on kişiden sorumlu olana *onbaşı*, yüz kişiden sorumlu olana *yüzbaşı* ve her on yüzbaşuya bir *binbaşı* ve her binbaşuya da bir *başkumandan* atandığını söylemektedir.²⁶³ Fakat bu hiyerarşik yapı asla bir istikrarsızlığa yol açmaz; bütün askerler nerede ve nasıl durması gerektiğini bilirlerdi. Örneğin bu konuyla alakalı olarak Cüveynî, bölümlere ayrılmış bu askeri gruplar içerisinde hiç kimsenin yerini terk etmediğini; bir birimden başka bir birime sığınma olmadığını ve söylenenlerin aksine hareket edenlerin halkın gözleri önünde infaz edildiğini ifade etmektedir.²⁶⁴ Bunlara ilaveten Marco Polo, her grubun liderinin kendi grubundan sorumlu olduğunu ve bundan dolayı da bir yere asker sevkinde herhangi bir sıkıntı yaşanmadığını belirtmektedir.²⁶⁵

2.5.1. Moğol Ordu Birlikleri

Devlet düzeninin en önemli dayanak noktalarından biri olan ordu, Moğollar için son derece önemli bir yere sahiptir. Fakat Moğol ordularının ve askeri hiyerarşisinin etraflıca değerlendirilmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacağından bu başlık altında sadece Moğol ordu birliklerine değinilmekteyecektir.

Bu birliklerden ilki *Kesik Birliği* yahut *Muhafız Kıtası*'dır.²⁶⁶ Hanın *hassa ordusu* olarak görev yapan bu kıta, seksen gece nöbetçisi (*kefte'ul*) ve yetmiş gündüz nöbetçisinden (*turhah/turqa'u-d-i*)²⁶⁷ meydana getirilmiş olup Moğol ordusunun en önemli unsurlarındandır. Bu birliğin görevleri gece-gündüz hanlık arazisinde devriye gezmek ve gerektiğinde olaylara müdahale etmektir. Cengiz Han, kendi muhafız kıtasını, hizmetindeki Bo'orçu, Muhali, Borohul ve Çıla isimli dört komutan özelinde kurmuştu ve yeri geldiğinde bu komutanları emrindeki birliklerle ordunun yardımına gönderirdi.²⁶⁸

Bir başka birlik ise *Gece Muhafız Kıtası* (*Kebte'ul*)'dır. Söz konusu bu birlik, hanın muhafız birlikleri arasında en güvendiği birliklerin başında gelmekteydi. Han, avlanmaya

²⁶² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, I, 89.

²⁶³ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 99; Plano Carpinili Johannes, *Moğolların Tarihi*, 72-73.

²⁶⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, I, 90.

²⁶⁵ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, 149.

²⁶⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, 114-115.

²⁶⁷ Enkhmaa Narmandakh, *A Cognitive Approach to Event Structures in Middle Mongolian Based on the Corpus: The Secret History of the Mongols*, (Unveröffentlichte Doktorarbeit), Ludwig-Maximilians-Universität München 2018, 85.

²⁶⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, 103.

çıkıldığında bu nöbetçi grubundan bir kısım asker ona eşlik ederdi. Fakat savaş zamanlarında hanın yanında yer almaz; bunun yerine hanın ailesini ve çadırını korurlardı.²⁶⁹

Moğolların gündüz muhafız birliği olan *Gündüz Muhafız Kıtası* (Turhah/Turqa’u-d-i), tıpkı Gece Muhafız Birliği gibi Cengiz Han’ın en güvendiği birlikler arasında gelmektedir. Başlangıçta sayıları yetmiş kadar olan bu kıtanın sayısı, zamanla binlere kadar yükseltilmiştir.²⁷⁰

Moğol ordusunun gücünü açıkça gösteren bir başka askeri birim olan *Garnizon* (Tamma)²⁷¹, Moğol ordusundan seçilmiş bin kişilik grupların yerleştirildikleri bölgeyi muhafaza eden ve ele geçirilecek başka yerler için birlikler gönderen özel bir askeri birimdir.²⁷² Timothy May, garnizonları Moğol askeri yapısının en önemli dışlisi ve Moğol hâkimiyetinin genişleyen sınırları içinde sürekliliğin sağlanmasına katkı sunan önemli bir askeri kurum olarak görmektedir.²⁷³

2.5.2. Askeri Eğitim

Disiplinli Moğol orduları oluşturabilmenin birincil şartı orduda yer alacak askerlerin belirli bir eğitimden geçirilmesi ve savaş meydanında üstlenmiş oldukları vazifeleri hakkıyla yerine getirmeleriyle mümkün olabilirdi. Nitekim Moğollar da askeri eğitime çok önem vermişler; bu noktada bütün Moğol bireylerini çeşitli eğitimlere tabi tutmuşlardır. Bu bakımdan her birey, başta okçuluk ve binicilik olmak üzere güreş, kılıç kullanma, mızrak atma gibi pek çok askeri temelli eğitimi daha küçük yaşlardan itibaren alıyordu. Böylece bu eğitimlerden geçen her bir çocuk, yetenekleri doğrultusunda büyüdüklerinde Moğol ordusunun korkusuz savaşçılarından biri haline geliyordu. Moğolların bu askeri eğitimine dair Carpini seyahat notlarında, bütün Moğol çocuklarının küçük yaştan itibaren ciddi bir eğitime tabi tutulduğunu ve çocukların iki-üç yaşından itibaren ata binerek, ok atmayı öğrendiklerini ifade etmiştir.²⁷⁴ Küçük yaştan itibaren sürekli olarak oklarla talim yapmak, Moğollara savaşlarda gerekli olan gücü

²⁶⁹ May, *The Mongol Art of War*, 35.

²⁷⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, 114, 149, 151.

²⁷¹ Narmandakh, *A Cognitive Approach to Event Structures in Middle Mongolian Based on the Corpus: The Secret History of the Mongols*, 32.

²⁷² Buell, “Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion”, 45.

²⁷³ May, *The Mongol Art of War*, 36; Moğol askeri birlikleri hakkında detaylı bir inceleme için ayrıca Bkz. Kovan Nader Sabrı Tayib, *Cengiz Han Dönemi Moğollarda Askerî Teşkilat* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2021, 33-46.

²⁷⁴ Plano Carpini Johannes, *Moğolların Tarihi*, 41-42; Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 66.

kazandırmıştı.²⁷⁵ Benzer şekilde Güney Songlu elçi Zhao Gong da Moğolların at üstünde doğup büyüdüklerinden ve avlandıklarından bahsetmektedir.²⁷⁶ Öte taraftan boş zamanlarda tertip edilen avların da askeri eğitimin bir parçası olduğu görülmektedir. Nitekim Cüveynî, Moğol ordusunun boş kaldığında sürekli olarak avlandığını, çıkılan avda sanki savaş meydanındaymışçasına ordunun konumlandırıldığını; hatta av sonucunun tartışıldığını ve olası durumda başarısız sonuçlanan avın nedenlerinin araştırılarak *nerke*²⁷⁷ adını verdikleri *yerini koruma* ihmalinde bulunanların cezalandırıldığını söylemektedir.²⁷⁸ Tüm bu eğitim şekilleri Moğol ordularının süvari bölüğü olarak bir arada kalabilmelerinde; geniş alanda manevralar yapabilecek disiplinli kuvvetler meydana getirebilmelerinde; düşmana karşı birlikte ve korkusuzca mücadele edebilmelerinde etkili olmuştur.²⁷⁹

2.5.3. Askeri Araç-Gereç

Moğol ülkesini ziyaret eden Carpini, genellikle Moğolların iki veya üç yayları olduğunu, oklarla dolu sadaklar taşıdıklarını, balta kullandıklarını; soylu Moğolların ise bir tarafı hafif kavisli, ağzı olabildiğince keskin ve ucu sivri kılıç kullandıklarını, zırhlı atları, miğferleri ve üzerlerini korumak için zırhları olduğunu söylemektedir.²⁸⁰

Moğol askeri teşkilatı üzerine ayrıntılı araştırmalar yapan Timothy May, Moğolların en temel savaş aletinin yay olduğunu ve bu yayın hayvan boynuzu, tahta, sinir ve tutkaldan meydana getirilen *kompozit* bir yapıda dizayn edildiğini; menzilin ortalama 300-500 metre olduğunu; daha fazla ok atılabilmesi için yayları olabildiğince kavisli hale getirdiklerini ifade etmektedir. Yine May, kompozit yayların özellikle 300 metrelik atışlarda düşman saflarını bozmak için kullanıldığını; düşmanı öldürecek atışların ise 150 metreden yapıldığını; okçuların hem baş parmaklarının zarar görmemesi hem de yayın kırıktan daha hızlı ayrılması için baş parmaklarına bir halka taktıklarını belirtmektedir.²⁸¹

Söz konusu kompozit yaylar için tasarlanmış farklı ok uçları bulunmaktaydı. Zırh delme, ıslık çalma gibi farklı işlevlere sahip bu ok uçları demir, çelik, boynuz ve kemikten

²⁷⁵ May, **The Mongol Art of War**, 43.

²⁷⁶ Zhao Gong, “A Memorandum on the Mong-Tatars”, 81-82.

²⁷⁷ Nerke, hem toplu avlarda hem de savaş esnasında kullanılan bir yöntemdir. Av esnasında çeşitli grupların birbirleriyle yardımlaşarak ve buldukları yeri muhafaza ederek avı, çemberi daraltarak merkeze doğru sıkıştırmalarını ifade etmektedir. Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 86-87; Paul D. Buell, “Nerge”, **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, The Scarecrow Press, Oxford 2003, 201.

²⁷⁸ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 87.

²⁷⁹ May, **The Mongol Art of War**, 46.

²⁸⁰ Plano Carpini Johannes, **Moğolların Tarihi**, 73-74; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 100-101.

²⁸¹ May, **The Mongol Art of War**, 50-51.

yapılmaktaydı ve bu ok uçlarının keskinleştirilmesi için de her bir Moğol askeri yanında bir eğe taşımaktaydı.²⁸² Zira Splitli Toma, Moğolların düşmanlarına uzun menzilden fırlattıkları okların asla hedeflerini şaşmadığını ve fırlatılan bu okların her türden zırhı deldiğini ifade etmektedir.²⁸³ Carpini ise bunlar dışında hayvanları ve silahsız adamları vurmak için üç parmak genişliğinde bir ok ucu daha kullanıldığını ifade etmektedir.²⁸⁴

Öte taraftan Carpini, Moğolların göğüs, sırt, baldır ve kolları koruyacak şekilde dört kısımdan meydana getirilmiş bir zırh kullandıklarını belirtir. Sadece kendilerini korumakla yetinmeyen Moğol askerleri aynı zamanda atlarını korumak için de beş parçadan oluşan bir zırh kullanırlardı. Carpini, Moğolların, üretiminin daha kolay oluşu nedeniyle ince zırhları tercih ettiklerini belirtse de²⁸⁵ yaralanmalara engel olunması bakımından kalın zırhlar tercih edebilecekleri ihtimal dışı değildir.

Gerek günlük hayatlarında gerekse savaş meydanlarında Moğolları güçlü kılan bir diğer faktör de atlarıydı. Her biri iyi bir at binicisi ve yetiştiricisi olan Moğolların askeri seferlerde kullandıkları birden fazla atları olmuş ve bu atlara daima iyi bakmışlardır.²⁸⁶ Peng Daya, bu atların dört yaşına geldiğinde hadım edildiklerini bu nedenle güçlü, soğuğa dayanıklı ve uzun ömürlü olduklarını; hadım edilmemeleri halinde atların savaş esnasında korkabileceğini yahut pusu esnasında kişneyebileceklerini ve bu sebeple de etkin bir mücadelenin verilemeyeceğini ifade etmektedir.²⁸⁷ Xu Ting ise Moğolların, sefer esnasında kilo alıp hastalanmamaları için atlara yiyecek-içecek vermediklerini fakat askeri seferler sonrası atları otlaklarda serbest bıraktıklarını belirtmektedir.²⁸⁸ Nitekim hemen her gün 15 ila 30 km. arasında sürülen bu atların yeme içmelerine müsaade edilmemesi atların daha çevik bir yapıda olmalarını sağlamıştır.²⁸⁹ Marco Polo, Moğolların sefer esnasında atlarına besin vermemesi âdetini sonraları değiştirdiklerini, atların sefer esnasında arazide otlamalarına müsaade edildiğini; böylece arpa, saman, yulaf vb. yem yükünden

²⁸² May, **The Mongol Art of War**, 51.

²⁸³ **Moğollar Avrupa’da**: “Salona ve Split Psikoposlarının Tarihi -Moğollara Dair Bahisler-”, 108.

²⁸⁴ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 76; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 102.

²⁸⁵ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 74-75; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 100-101.

²⁸⁶ Zhao Gong, “A Memorandum on the Mong-Tatars”, 83.

²⁸⁷ Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 115-117.

²⁸⁸ Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 115-116.

²⁸⁹ Bat-Ochir Bold, **Mongolian Nomadic Society (A Reconstruction of the ‘Medieval’ History of Mongolia)**, St Martins Press, New York 2001, 38

kurtulduklarını; bu haliyle Moğol atlarının az yiyip çok yol alarak Moğollara askeri alanda çok fayda sağladıklarını söylemektedir.²⁹⁰

2.5.4. Askeri Taktikler

Moğol ordularını başarılı kılan etkili unsurların başında savaşlarda kullanmış oldukları taktik ve stratejiler gelmektedir. Her ne kadar kullandıkları taktik ve stratejiler bozkır coğrafyasında başka toplumlarca bilinen ve kullanılan stratejiler olsa da Moğollar bunları kendi katı disiplinleri ve karakteristik hususiyetleri ile birleştirerek verdikleri mücadelelerden başarılı bir şekilde ayrılmayı bilmişlerdir.

Moğolların savaşlarda kullandıkları taktik ve stratejilerin en bilineni rakiplerinin saldırılarından uzak durmak ve düşmanı ok yağmuruna tutarken dalgalar halinde vur-kaç taktiğini kullanmaktır. Moğollar çoğu zaman düşmanın önünden geri çekilerek ve at üstünde seyir halindeyken geri dönerek ünlü *Part Atışını*²⁹¹ yaparlardı. Nitekim Carpini, Moğolların bir ok atarak geri döndüklerini, bunun bir kaçış olduğunu düşünen düşmanın kaçan Moğol birliklerinin peşine düşerek hazırlanan tuzağa doğru ilerlediklerini ve bunun bir savaş geleneği olduğunu söylemektedir.²⁹² Marco Polo da Moğolların bu sahte geri çekilme²⁹³ taktiği ile kendilerini takibe koyulan düşmanların üzerlerine çektiğini ve en uygun anda etkisiz hale getirdiğini belirtmektedir.²⁹⁴ Bu savaş geleneği ile Moğollar, öncelikli olarak düşman ordusunu dağıtmayı, köy ve küçük kasabaları ele geçirmeyi daha sonra onları gerek fiziki gerekse psikolojik açıdan çökerterek merkezlerini almayı hedeflemişlerdir.²⁹⁵ Örneğin, 1203/4 yılında Halahalcit Savaşı öncesi Cengiz Han'ın ordusu hakkında bilgi edinmek isteyen Ong Han, müttefiki olan Camuha'ya soru sormuş; Camuha da orduda Uru'ut ve Manghut kabilesinden insanlar olduğunu, onların geri çekildiklerinde ve yeniden harekete geçtiklerinde savaş düzenini bozmadıklarını ifade etmiştir.²⁹⁶

Önde gelen Mongolistlerden Timothy May, Moğolların ele geçirmek istediği geniş topraklara rastgele akınlar yapmadığını; bu akınları belirli bir düzen ve strateji içerisinde

²⁹⁰ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 149; Moğol ordusunda kullanılan savaş aletleriyle ilgili ayrıca Bkz. Tayib, **Cengiz Han Dönemi Moğollarda Askerî Teşkilat**, 54-64.

²⁹¹ Umut Kansoy, **Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı**, **Türkiyat Mecmuası**, 31 (2), 2021, 711-774.

²⁹² Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 77; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 104.

²⁹³ Moğolca *dergeledu*, dönmek, geri gelmek olarak ifade edilmektedir. Bkz: **Moğolların Gizli Tarihi**, 94.

²⁹⁴ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 151.

²⁹⁵ Biran, **Cengiz Han**, 106-107.

²⁹⁶ **Moğolların Gizli Tarihi**, 93-94.

yürüttüklerini; kendilerine korunaklı bir yer buluncaya kadar düşmanla doğrudan temastan kaçındıklarını (*Fabian Taktiği*);²⁹⁷ psikolojik bir akın yürüterek sahte geri çekilmeler eşliğinde güçlerini yeniden toplayıncaya kadar düşmanı yarım daire içerisine aldıklarını belirtmektedir.²⁹⁸ Üstat Roger'ın kayıtları da Moğolların psikolojik harbi başarılı bir şekilde hayata geçirdiklerini ve çoğunlukla hileye başvurduklarını ortaya koymaktadır. Öyle ki Moğollar, bazı durumlarda sayılarını çok göstermek için atlar üzerine kuklalar yerleştirmekteydiler. Ayrıca sahte ricati de başarıyla uygulayan Moğollar, kendilerini takibe koyulan düşmanı, bir dağ ardına çekerek pusuya düşürmekteydiler.²⁹⁹

Bir diğer Moğol askeri taktiği *caracole tactic* (*yarım çark*) olarak isimlendirilen ve Moğol birliklerinin hücum ederken birkaç ok fırlatarak hücumu tamamlayıp geri dönerken düşman saflarına son atışlarını yaklaşık 40-50 metreden bir daha yaparak kendi hatlarına dönmeleridir. Bu mesafe, zırhı delmek için yeterince yakın, ancak düşman saldırısından korunmak için de yeterli bir mesafedir. Öte taraftan her asker, 60 okla donatıldığından, Moğolların bu yaylım atışları neredeyse bir saat, eğer birliklerdeki asker sayısı değiştirilir ise belki daha uzun süre devam edebilirdi.³⁰⁰

Moğol süvari birliklerinin düşman saflarına doğrudan yapmış oldukları bir diğer saldırı türü de *Süvari Saldırı Taktiği*'dir. Bu taktikte birinci grup, düşman saflarına saldırır, eğer bu saldırı yeterince etkili olmazsa bu kez ikinci ve üçüncü gruplar saldırıya dâhil olur ve karşı taraf ne kadar büyük kuvvetle mukavemet ederse etsin bu saldırıları püskürtemezdi. Bu saldırıyı gerçekleştiren Moğol süvari birliklerinden aldığı işaretle savaşa dâhil olan diğer Moğol süvari birlikleri, düşmanların tamamını yok etmek için topyekûn saldırıya geçerlerdi.³⁰¹

Moğolca *qaragana yorchil* (*tedbirli yürüyüş/çalı yürüyüşü*)³⁰² olarak da bilinen bir taktik daha vardır ki bu taktik, çok sayıdaki asker grubunun kendilerini açığa çıkarmayacak

²⁹⁷ May, *The Mongol Art of War*, 75; Fabian Taktiği hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz: Murat Kılıç, "Fabian Stratejisi: Teori, İcra ve Problemler", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, Erzurum 2021, 62-75.

²⁹⁸ May, *The Mongol Art of War*, 75.

²⁹⁹ **Moğollar Avrupa'da**: "Torre Maggioroli Üstat Roger -Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağıt-", 179.

³⁰⁰ May, *The Mongol Art of War*, 72-73.

³⁰¹ Onon, *The Secret History of the Mongols (The Life and Times of Chinggis Khan)*, 284.

³⁰² Narmandakh, *A Cognitive Approach to Event Structures in Middle Mongolian Based on the Corpus: The Secret History of the Mongols*, 140, 230.

şekilde birbirleri ile temas halinde düşman saflarına doğru ilerlemeleridir.³⁰³ Bu birliklerin düşman saflarına dalgalar şeklinde saldırma taktiğine ise Moğolca *na'ur bayildu (göl taburu-düzeni?)*³⁰⁴ denmekteydi.³⁰⁵

Moğolca *shi'üchi qatquldu (bıçak saplamak)* tabir edilen bir diğer taktik ise düşman saflarını doğrudan yarmak maksadıyla kullanılan askeri taktiği ifade etmektedir.³⁰⁶ Bu taktik *keski taktiği* olarak da bilinmektedir. Her ne kadar Moğol ordusunun geleneksel hücumunun (doğrudan temasa geçme) keski taktiği olduğu söylene de Timothy May buna karşı çıkararak, Moğolların yakın temastan genellikle kaçındıklarını belirterek bu taktiği, öncü Moğol birliklerinin düşman saflarına ok fırlatıp geri dönüp ardından yeni bir saldırı için düşman saflarına doğru tekrar hareket etmeleri olarak tanımlar.³⁰⁷

Moğol ordusunun tatbik ettiği bir başka savaş taktiği de *Okyanus Dalgası Taktiği*'dir. Söz konusu bu taktik, Moğol ordularının saldırı esnasında düşman orduları tarafından olası bir kuşatmaya maruz kalmaması için üç ya da beş askerden oluşan gruplara bölünüp, gizlenerek ardından düşman üzerine bir çılgılık ya da kırbaç sesi ile saldırma taktiğidir. Yeri ve zamanı iyi belirlenmesi halinde bu taktik ile yüz kişilik Moğol süvari birliği, bin kişilik düşman birliğini kuşatabilirdi.³⁰⁸ Bunun psikolojik savaşa örnek gösterilebilecek bir taktik olduğunu ifaden eden Biran, Moğolların bu şekilde kendilerini az göstererek hile yaptıklarını ve bunun Moğol ordusunun başarısında önemli bir yere sahip olduğunu söylemektedir.³⁰⁹

Moğolların savaşlarda kullandığı bir diğer taktik *Yıpratma Taktiği*'dir. Bu taktik, kendilerine mızraklarla savunma hattı oluşturan düşman birliği karşısında, Moğol ordusunun merkezi birliklerini geri çekmeyi, artlarında bıraktıkları küçük birliklerle düşman birliklerini sürekli taciz atışı altında tutmayı esas alır. Bu taktikle Moğolların sürekli ok atışına karşı koymak zorunda kalan düşman birlikleri, yerlerini terk edemez;

³⁰³ Onon, *The Secret History of the Mongols (The Life and Times of Chinggis Khan)*, 175, 438 no'lu dipnot.

³⁰⁴ Narmandakh, *A Cognitive Approach to Event Structures in Middle Mongolian Based on the Corpus: The Secret History of the Mongols*, 42, 265.

³⁰⁵ Onon, *The Secret History of the Mongols (The Life and Times of Chinggis Khan)*, 175, 438 no'lu dipnot.

³⁰⁶ Onon, *The Secret History of the Mongols (The Life and Times of Chinggis Khan)*, 175, 438 no'lu dipnot.

³⁰⁷ May, *The Mongol Art of War*, 74.

³⁰⁸ Onon, *The Secret History of the Mongols (The Life and Times of Chinggis Khan)*, 283.

³⁰⁹ Biran, *Cengiz Han*, 107.

insani ihtiyaçlarını karşılayamadıklarından ötürü bitkin düştükleri bir anda ansızın Moğol birliklerinin saldırısına maruz kalırlardı.³¹⁰

Moğollar buna benzer bir taktiği şehir ve kale kuşatmalarında da kullanırlardı. Bunu şehir ve kalelerde yaşayanların herhangi bir direnişe başvurmadan kendi istekleriyle teslim olmaları için yaparlardı. Nitekim şehirlerini ya da kalelerini Moğollardan korumaya çalışanların Moğollarca öldürülmesi, direniş gösterenler açısından korku ve endişenin yaşanmasına sebep olduğundan teslim olma duygusu hâsıl olmaya başladı.³¹¹

2.5.5. İstihbarat

Moğollar genellikle gerçekleştirecekleri seferler öncesi istihbarat toplamak için tüccarlardan, casuslardan, ordularının ön saflarında yer alan *algincinler*³¹² ile daha önce gözcü olarak gönderilmiş olan kuvvetlerden bilgiler alır; kurdukları *yam* yani posta teşkilatları ile hem bu bilgi toplama sürecini kolaylaştırır hem de alınan bilgileri hızlıca hana ve onun komutanlarına ulaştırırlardı.³¹³ Marco Polo, algincinlerin hanlarının düzenleyecekleri akınlardan önce bazen iki yüz kişiden oluşan bir birlik ile bölgeyi kontrole gittiklerini ve bunu hanın ordusunun olası bir saldırıya uğramaması için yaptıklarını söyler.³¹⁴ Örneğin Cengiz Han ve Ong Han'ın birlik olup Camuha'ya karşı giriştikleri mücadele öncesi Cengiz Han, Altan, Huçar ve Daritai adlı üç öncüyü/izciyi bilgi edinmeleri için Kelüren Nehri'ne göndermiştir.³¹⁵ Timothy May, Moğolların algincinler aracılığıyla edindikleri bilgileri *yam* sistemiyle veya işaret bayraklarıyla ana orduya ilettiklerini ve bu uygulamanın zaman içinde standart bir hal aldığını ifade eder.³¹⁶ Tüccarların da bu işte aktif rol aldığını söyleyen Dvornik ise tüccarların iyi birer gözlemci olmalarının yanı sıra ticaret yaptıkları bölgelerin ekonomik ve politik yönlerini de iyi bilmelerinin Moğollara ciddi avantajlar sağladığını kaydetmektedir.³¹⁷ Özellikle Moğolların, tüccarları aktif bir şekilde casusluk maksadıyla kullanması tüccarların şüphyle yaklaşılan bir topluluk haline gelmesine ve zaman zaman suçsuz ölümlerin ortaya

³¹⁰ Onon, **The Secret History of the Mongols (The Life and Times of Chinggis Khan)**, 284.

³¹¹ May, **The Mongol Art of War**, 79-80.

³¹² Moğol ordusuna askeri sefer sırasında yardımcı olan izci birliği. Bkz. Matthew J. Schultz, **Discarding the Mongol Way of War: A Geostrategic Analysis of the Mongol Expeditions to Conquer Japan**, Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College (Master's Thesis), 2019, 59.

³¹³ May, **The Mongol Art of War**, 69-70; Biran, **Cengiz Han**, 106.

³¹⁴ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 150.

³¹⁵ **Moğolların Gizli Tarihi**, 70-71.

³¹⁶ May, **The Mongol Art of War**, 70-71.

³¹⁷ Francis Dvornik, **Origins of Intelligence (The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy)**, Rutgers University Press, New Brunswick/ New Jersey 1974, 275.

çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Harezmsahlar Devleti'nin Otrar valisi İnalçık, bölgesine gelen Moğol tüccarlarını casus oldukları gerekçesiyle elde delil olmaksızın şüphelenerek öldürmesi ifade ettiğimiz hususa örnek olarak gösterilebilir.³¹⁸

2.6. MOĞOLLAR'DA VERGİLENDİRME

Konar-göçer bir yapının temsilcisi olarak yaşayış biçimlerine göre *hoyin irgen* (avıcı/ormancı insan) ve *ke'er-ün irgen* (çoban/bozkır insanı) denilen iki ayrı gruba ayrılan Moğolların orman toplumu içerisinde yer alanları yabani hayvan avcılığı ile uğraşırken bozkır toplumu içerisinde yer alanları ise çadırlarda yaşayıp ehil hayvanların et ve süt ürünleriyle yaşamlarını idame ettirmişlerdir.³¹⁹

Cengiz Han dönemi ile birlikte artan askeri faaliyetler neticesinde çok uluslu bir yapıya bürünen Moğollar, zamanla kendi yaşayış biçimlerine diğer toplumların yaşam biçimlerini de entegre etmişlerdir. Entegre olunan bu yaşam biçimleri, Moğollara alışık olmadıkları bir ekonomik yapı sunmuş; Moğollar da diğer büyük devletler gibi vergi ve uluslararası ticaretten pay edinen bir ekonomik yapıya sahip olmaya başlamışlardır. Fakat Cengiz Han ile başlayan vergi ve ticaretten pay edinme durumu, Ögeday Han'dan itibaren Moğol hâkimiyetini tanıyan toprakların sayısındaki artışla Moğollara gelir kaynaklarına doğrudan erişim imkânı vermiş ve buna bağlı olarak bir devlet politikası geliştirilmesine özen gösterilmiştir.³²⁰ Gelirlerin toplanması noktasında geliştirilen devlet politikaları sayesinde kazanç elde edenler, vergiye tabi tutulmuştur.

Peter Jackson'a göre Moğol vergi sistemi, başlangıçta sadece göçebe topluluklardan, daha sonraları ise yerleşik toplulukların Moğol sınırlarına dâhil edilmesiyle yerleşiklerden alınan ve bir nevi mala el koyma usulünü esas alan bir vergi sistemine dayanmaktaydı.³²¹ Jackson'ın bu ifadesini destekleyen bilgiler sunan T. Allsen da Moğolların bu vergi toplama sisteminde vergi memurlarının kişisel çıkarlarını ön planda tuttıklarını ve buna bağlı olarak da Moğol prensleri ile bazı bölge yöneticilerinin çoğu zaman yasal olmayan bir şekilde halktan yılda birkaç kez vergi topladıklarını belirtmektedir.³²² Moğollarda bazı bölge yöneticilerinin acımasız bir şekilde vergi

³¹⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, I, 118.

³¹⁹ Vladimirtsov, *Moğolların İctimaî Teşkilâtı*, 56-57

³²⁰ Jackson, *The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion*, 96.

³²¹ Jackson, *The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion*, 111.

³²² Allsen, *Mongol Imperialism*, 144.

topadığını ifade eden Çinli elçi Xu Ting ise bu vergilerin fakir hatta dilencilerden bile zorla tahsil edildiğini söylemektedir.³²³

Moğollarda toplanan vergilerin genel adı *tagar* idi ve Moğol ordularının sefer sırasındaki ihtiyaçlarını karşılamak için çok sık toplanırdı.³²⁴ Çağdaş müellif Cüveynî, *tagar* vergilerinden bahsederek Mengü Han'ın emriyle sefere çıkan Hülagü'nün, yola çıkmadan evvel ordusu için *tagar* topladığını ifade etmektedir.³²⁵ Fakat Cüveynî'nin verdiği bilgilerden hareketle sanki *tagar* adı altında toplanan vergilerin Mengü Han döneminden itibaren toplanmaya başlanmış olabileceğine dair bir izlenim oluşmaktadır. Oysa 1235/1236 yılında Ögeday Han zamanında Moğol ülkesini ziyaret eden Xu Ting'in, Moğolların sefere çıkacağı zaman orduları için halktan vergi topladıklarından bahsetmesi³²⁶ *tagar* adlı vergilerin Mengü Han'dan daha önceki dönemlerde de var olduğunu göstermektedir. Ancak Mengü Han, devletin gelirlerini artırmak için kendi döneminde önemli vergi toplama sistemleri geliştirmiştir. Nitekim onun döneminden itibaren başta yerleşik halk olmak üzere göçebe toplumların da vergi kaçırmasını önlemek için ciddi tedbirler alınmıştır.³²⁷ Buna ele geçirilen bölgelerde nüfus sayımı yapılarak vergi mükelleflerinin kayıt altına alınması ve zorla gereğinden fazla vergi toplanması örnek verilebilir.³²⁸

2.6.1. Tamga Vergisi

Moğollarda halktan alınan vergilerden ilki *tamga* vergisidir. Başlangıçta resmi olarak bir topluluğu temsil etmek anlamında kullanılan *tamga* ifadesi, VII. yüzyıldan itibaren özellikle Türk toplumlarının kendi aralarında yapmış oldukları at ticaretinde her topluluğun kendi atını kendi *tamgası* ile işaretlemesinden sonra ticari alanda da kullanılmaya başlanmış ve Moğollarda ticareti yapılan malların, hana ait olduğunu belirtmek için kullanılan bir vergi adına dönüşmüştür.³²⁹

³²³ Peng Da Ya ve Xiu Ting, **Hei Ta shi lu**, 99.

³²⁴ Allsen, **Mongol Imperialism**, 186.

³²⁵ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, III, 499.

³²⁶ Peng Da Ya ve Xiu Ting, **Hei Ta shi lu**, 99.

³²⁷ Allsen, **Mongol Imperialism**, 144.

³²⁸ Oktay, "Ermeni Müellifi Kiragos", 79.

³²⁹ R. Yu. Pochekaev, "Tamgha and the Struggle Against It: On the History of Medieval Turkic-Mongol Taxation System", **Golden Horde Review**, 4 (6) 2014, 80.

Paul Ratchnevsky, *tamganın* bir ticaret vergisi³³⁰ olarak Ögeday Han döneminden itibaren toplanmaya başladığını ve bu verginin Kubilay Han döneminde ise ticareti yapılan maldan, 30/1 oranında alındığını ifade etmektedir.³³¹ Kiragos ise bu türden toplanan vergilerde özellikle Mengü Han döneminde halka şiddet uygulandığını, tüccarlardan ise bu vergilerin altın, gümüş ve değerli taşlar şeklinde toplandığını belirtmektedir.³³² Barthold da bu verginin, Moğolların İran topraklarında hüküm sürdüğü yıllarda hem ticareti yapılan belli başlı ürünlerden hem de işletmelerden alınan bir vergi türü olduğunu ve bu vergiyi tahsil edenlere de *tamgacı* denildiğini söylemektedir.³³³

2.6.2. Kalan Vergisi

Moğollarda alınan bir diğer vergi olan *kalan vergisi* için kaynak ve araştırma eserlerde birbirinden farklı ifadeler yer almaktadır. Aknerli Grigor, *kalan* terimini Moğol ordularında görev yapma hizmeti olarak ifade ederken³³⁴ Reşidüddin bunun bir vergi olduğunu ve Mengü Han zamanında İran'da bulunan zengin yerel halktan yedi dinar, fakir yerel halktan ise bir dinar olarak toplandığını belirtmektedir.³³⁵ Barthold, bu terimin doğrudan vergi ile alakalı olduğunu, ekili araziler üzerinden alınan ve yalnızca yerleşik halde yaşayanlarca ödenen bir vergi türü olduğunu ifade etmektedir.³³⁶ John Masson Smith ise Moğolların *kalanın* devletleşme aşamasında yerleşik unsurlardan alınan bir vergi olduğunu, bu vergiden yerleşik düzen mesleği icra eden kişilerin, göçebe bir gruba dâhil olduklarında muaf tutulduklarını, tam teşekküllü bir devlet yapısı görüntüsüne kavuştuklarında ise her alanda toplanan bir vergi çeşidine dönüştüğünü söylemektedir.³³⁷ İlya Pavlovich Petrushevsky ise diğerlerinden farklı olarak *kalan* vergisinin toplanma şekli itibarıyla *haraca* benzediğini beyan etmektedir.³³⁸ Peter Jackson, Petrushevsky'nin bu benzetmesinden yola çıkarak bunun İslam dünyasındaki haraç ve öşür vergileri ile benzer bir vergi olduğunu söylemektedir.³³⁹ Kaynak eserlerin ve araştırmacıların vermiş olduğu

³³⁰ Reşidüddin, eserinde *tamgadan* "gümrük" olarak bahsetmektedir. Bkz: **Rashiduddin Fazlullah's Jami 'u't-Tawarikh**, II, 452.

³³¹ Ratchnevsky, **Genghis Khan: His Life and Legacy**, 183.

³³² Oktay, "Ermeni Müellifi Kiragos", 79.

³³³ V. V. Barthold, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, 1, 1931, 153.

³³⁴ Oktay, "Aknerli Grigor Okçu Milletler Tarihi (Moğol Tarihi)", 118.

³³⁵ **Rashiduddin Fazlullah's Jami 'u't-Tawarikh**, II, 417.

³³⁶ Barthold, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", 152.

³³⁷ John Masson Smith, "Mongol and Nomadic Taxation", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, (30), 1970, 54-55.

³³⁸ I. P. Petrushevsky, "The Socio-Economic Condition of Iran Under the Il-khans", **The Cambridge History of Iran Vol 5**, J. A. Boyle (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 1968, 532.

³³⁹ Jackson, **The Mongols and the Islamic Worlds: From Conquest to Conversion**, 112.

bilgilerden yola çıkarak *kalan* vergisinin dar anlamda yerleşik olarak yaşayan kitlelerden alınan bir tarım vergisi, geniş anlamda ise başta asker toplamak gibi birçok amaca hizmet için toplanan bir vergi olduğu sonucuna varılabilir.

2.6.3. Kubçur Vergisi

Peter Jackson, ilk kez *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde adından söz edildiğini belirttiği *kubçur vergisinin*, sahibi oldukları hayvanlara karşılık göçebelere alınan bir vergi türü olduğunu ve bu verginin ilk kez Cengiz Han tarafından, dostu Ong Han için halkın sahip olduğu hayvanları üzerinden toplanmaya başladığını ifade etmektedir.³⁴⁰ Fakat Cüveynî, bu verginin ilk kez Mengü Han döneminde Mahmud Yalavaç tarafından uygulandığını ve vergi toplamada yaşanan karışıklıkların -Mengü Han emri ile- kubçur vergisinin kapsamının genişletilerek giderilmeye çalışıldığını belirtmektedir.³⁴¹ Thomas T. Allsen, Peter Jackson'ın bu vergi türü için yapmış olduğu tanımlamaya katılmakla birlikte bu verginin önceleri göçebe halktan toplandığını; ardından kapsamının genişletilerek yerleşik nüfusun da içine dâhil edildiğini ve bütün yetişkin erkeklerden nakit olarak toplanan bir vergi türü olduğunu söylemektedir.³⁴² Sonuç itibarıyla ilk kez hangi zaman dilimi içerisinde bu vergiden bahsedildiği mevzuu konu dışında bırakılırsa yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak bu vergi türünün sahip olunan hayvanlara karşılık ödenen bir vergi olduğunu söylemek mümkündür.

³⁴⁰ Jackson, *The Mongols and the Islamic Worlds: From Conquest to Conversion*, 112; *Moğolların Gizli Tarihi*, 80.

³⁴¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, II, 425-426; Mahmut Yalavaç'ın devletteki konumu ve hizmetleri için Bkz. Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", *Bilig*, 42, 2007, 229-242.

³⁴² Allsen, *Mongol Imperialism*, 144.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLARDA SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

3.1. YAŞAM ALANLARI

Moğolların yaşam alanları hakkında ayrıntılı bilgiler veren Peng Daya, onların Juyong Geçidi'nin hemen dışında, dört bir tarafı düz fakat kademeli olarak yükselerek genişleyen bir bölgede yaşadıklarını; yerleşim yerlerinin ilk bakışta yüksek ve heybetli dağlar gibi görünse de yaklaştıkça kum ve taş yoğunluklu eğimli bir tepe olduğunu ifade eder. Söz konusu coğrafyanın ikliminin oldukça sert, yılın dördüncü ve sekizinci aylarının ise genellikle kar yağışlı olduğunu belirten Peng Daya, Moğolların duvar ve çatısı olmayan keçe çadırlarda yaşadıklarını; çadırlarını ise Moğol hükümdarının av isteği doğrultusunda yahut otlakların ve su kaynaklarının olduğu alanlara doğru sürekli hareket ettirdiklerini kaydetmektedir.³⁴³ Moğollar, taşımaları gerektiği zaman çadırlarını sığır, at veya develerle çekerler ve gittiklere yerlerde bunları tekrar kurarlardı.³⁴⁴ Genellikle rüzgâr esmeyen yerlerde konaklamayı tercih eden Moğollar, Çin imparatorlarının seyahat esnasında konakladığı saraylar gibi saraylara sahip değillerdi ve daimî olarak konaklamak amacıyla belirlenmiş yerleri olmadığından iklime bağlı olarak yer değiştirirlerdi.³⁴⁵ Kamp kurulan alanda *orda* denilen hanın çadırı en ön safta yer alır ve daima güneye bakardı. Onun çadırının ardına cariye, hizmetçi kadın, sahte refakatçi, koruma ve içinde sözde asker yer alan kişilerin çadırları sıralanırdı.³⁴⁶ Moğol hanının, av sırasında kullandığı çadır *merkez orda* adını alırdı. Hanın kendi *Altın Ordası* ve onun kadınlarının çadırları ile birlikte diğer çadırların bir arada konuşlandırıldığı ordaya ise *Ulu Orda* adını vermişlerdi.³⁴⁷

Yedinci ayın beşinci gününde Moğol ülkesinden dönüşü sırasında Yehu bölgesinde konakladığından ve uyandığında üşüdüğünden bahseden Güney Song elçisi Xu Ting, Moğol topraklarına vardığında Altın Çadır'ı gördüğünü ve bu çadırın bölgeye gelen elçileri etkilemek için han tarafından görevlendirilen kişiler tarafından inşa edildiğini söyler.³⁴⁸ Bu Altın Çadır'ın üstü ve yanları keçe ile sarılı büyük keçeli çadırların en tipik örneklerinden olduğunu belirten Xu Ting, çadırın iç kısmının iç içe geçmiş söğüt ağaçlarıyla örülü

³⁴³ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 95-96; Peng Da Ya ve Xiu Ting, **Hei Ta shi lu**, 84; Ayrıca Bkz. Korykoslu Hayton, **Doğu Ülkelerinin Altın Çağı**, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, 71.

³⁴⁴ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 44.

³⁴⁵ Peng Da Ya ve Xiu Ting, **Hei Ta shi lu**, 84.

³⁴⁶ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 97.

³⁴⁷ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 97; Peng Da Ya ve Xiu Ting, **Hei Ta shi lu**, 84.

³⁴⁸ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 98.

olduğunu; ışığın içeriye girmesi için tepede adına *gökyüzü penceresi* denilen bir açıklık bulunduğunu; çadırın girişinde bulunan eşik ve yan direklerin altından olduğunu ve çadırın ortasında sadece hanın oturabildiği altın işlemeli katlanır bir sandalye bulunduğunu ifade etmektedir.³⁴⁹

Moğolların yerleşim yerleri ve yaşam malzemeleri hakkında bilgi veren Rubruck ise onların kışın güneyin daha sıcak bölgelerine, yazın ise kuzeyin daha serin yerlerine göç ettiklerini; yerleşim kuracakları yeri belirledikten sonra her obanın ya da grubun kendi lideri beraberindeki birkaç adamla kendi sınırlarını belirleyerek hayvanlarını da bu sınırlar içerisinde otlattıklarını ifade etmektedir. Çadırlar hakkında diğer kaynaklarla aynı doğrultuda bilgiler veren Rubruck, Moğolların, içerisinde yaşayan ailenin önemine göre değişen büyüklükte çadırlarda yaşadıklarını; bu çadırların üzerini beyaz kil ya da kemik tozu ile kaplı keçe ile örttüklerini; çadırların girişindeki iç kısımlarını üzerinde ağaç, kuş veya başkaca hayvan motifleri işli olan keçe ile kapladıklarını ifade etmiştir.³⁵⁰

Hanın *Altın Ordası*'ndan sonra kamp alanında hem soya hem de cinsiyete dayalı hiyerarşik bir düzen bulunurdu. Nitekim en ön safta yer alan ve daima güneye bakan hanın çadırından sonra kurulan diğer beylerin çadırları kuzeye bakardı. Bununla birlikte kadınlar çadır içerisinde her zaman doğu tarafında yani solda ve yüzü güneye dönük bir şekilde otururlardı. Erkekler ise batı tarafında yani sağda otururlardı. Beyin ve hanımının oturduğu yerlerde başlarının üstünde ölen kardeşlerini temsilen yerleştirdikleri bir heykelcik yer alırdı. Bu iki heykelcik arasında ise tüm çadırı koruduğuna inanılan bir mızrak bulunurdu. Çadırda kadının sağ tarafında, oturduğu yerin hemen yakınında göze çarpan bir yerde, içi yün ya da başka şeylerle dolu bir keçi derisi ve o keçi derisinin yanında görevlilerin ve kadınların bulunduğu yöne bakan çok küçük bir heykelcik de bulunurdu.³⁵¹

Moğol hanlarının meskenlerinde, ikamet ettikleri çadırlar ve o çadırlara giriş şekli diğer yerleşim yerlerine kurulmuş olanlardan daha farklıdır. Bu konuda Carpini ile Moğol ülkesine gitmiş olan Benedict Pole, Han'ın meskeni olan Syra Orda'ya kabul edildiklerinde Güyük Han'ın taç giydiğini ve muhteşem cübbeler içerisinde, altın ve gümüşle zengin bir şekilde süslenmiş ve üzerinde bir gölgelik bulunan kürsüde oturduğunu belirtmektedir.

³⁴⁹ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 98-99; Peng Da Ya ve Xiu Ting, **Hei Ta shi lu**, 84-85.

³⁵⁰ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 53-54; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 98-99.

³⁵¹ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 57-59; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 101.

Yine Syra Orda'nın kapıya benzer üç girişi bulunduğunu kaydeden Benedict Pole, en büyük kapının ortada yer alan kapı olduğunu ve bu kapıdan sadece hanın girip çıkabildiğini bu yüzden herhangi bir koruma olmadan daima açık durduğunu belirtmekte; yanlarda yer alan iki kapının ise eli silahlı, oldukça sert nöbetçiler tarafından korunduğunu ifade etmektedir.³⁵²

3.2. MOĞOL TOPLUMUNDA KADIN

3.2.1. Moğollarda Kadının Yeri ve Önemi

Başta Çin kaynakları ve Batılı seyyahların eserleri olmak üzere Moğollara dair bilgi veren kaynaklarda Moğol kadınlarıyla ilgili tafsilatlı bilgiler yer almaktadır ve bu alana dair yapılmış nitelikli pek çok akademik ve ilmi çalışma mevcuttur.³⁵³ Ancak bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki dönem kaynaklarında yer alan kadınlarla ilgili tüm kayıtlara eleştirel bir bakış açısı ile bakmak gerekmektedir. Zira farklı dil, din ve coğrafyaya mensup kişiler tarafından birbirine yakın ifadelerle kaleme alınan tarihi verilerin, Moğollara karşı duyulan bir öfkenin/önyargının ürünü olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim bazı kaynaklarda olumsuz bazı kaynaklarda ise gayet müspet bir şekilde tasvir edilen Moğol kadını, her koşulda erkeğine sadık ve giriştiği savaşlarda onun yükünü hafifleten en önemli desteği olarak görülmektedir.³⁵⁴ Diğer taraftan Marco Polo da onların birer iffet abidesi ve sorumluluklarını fazlasıyla yerine getiren bireyler oldukları konusunda bilgi vermektedir.³⁵⁵ Öyle ki işi diyardan diyara at sürerek savaşmak olan ve belki de uzun bir aranın ardından otağına dönen erkeğin, arkasında güçlü bir kadın figürü olmadan savaşması ya da inandığı değerler uğruna mücadeleye girişmesi zor olacaktır. Dolayısıyla her başarılı erkeğin arkasında mutlak surette bir kadın vardır söyleminden yola çıkarak gerek siyasi gerekse askeri açıdan hedeflerini gerçekleştirmek isteyen Moğolların başarılarına kadınlarının omuz verdikleri ve önemli bir yükü paylaştıkları çıkarımında bulunmak mümkündür.

Çetin hayat şartlarının hüküm sürdüğü coğrafyalarda, kendine özgü zorlukları barındıran göçebe yaşamın en önemli figürü haline gelen kadınlar, dirayetli duruşlarının da etkisiyle zamanla toplum içinde içtimai, siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda kendilerine yer

³⁵² Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 140-141.

³⁵³ Subaşı, **Moğollarda Kadın**; Şirin Beyani, **Moğol Dönemi İran'ında Kadın**, çev. Mustafa Uyar, TTK, Ankara 2015.

³⁵⁴ Subaşı, **Moğollarda Kadın**, 30.

³⁵⁵ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 147.

bulmuşlar ve bu alanlara ciddi tesirleri olmuştur. Özellikle göçler esnasında çadır kurma, hayvan bakımı ve araç kullanma gibi türlü sorumlulukları üzerine alan kadının zorlu bozkır şartları ve yaşam biçiminin getirdiği olumsuzluklarla başa çıkılmasında merkezi bir rol oynadığını da göz önünde bulundurmak gerekir.³⁵⁶ Öyle ki mevcut ağır şartların yanı sıra, savaştan, elçi kabul eden, evi çekip çeviren, çocuk bakan, kısacası her işten anlayan Moğol kadını, bazı durumlarda erkekten daha fazla iş yapan toplumsal bir öge haline gelmiştir.³⁵⁷ Bu açıdan hayatın içerisinde daima aktif bir rol üstlenen Moğol kadını, anneliğin gerekliliklerini yerine getirirken bile omuzlarına yüklenen gündelik yaşama dair hiçbir yükten kurtulamamıştır. Çinli elçi Xu Ting'in bizzat şahit olduğu ve notları arasına kaydettiği aşağıdaki olay, yukarıda bahsettiğimiz olguyu göstermesi bakımından son derece önemlidir:

Çölde henüz yeni doğum yapmış yaşlı bir Moğol kadın gördüm. Bebeği silmek için koyun yünü kullandı. Sonra bu bebeği kundaklamak için koyun postu kullandı. Bebeği dört ya da beş fit uzunluğunda, bir fit genişliğinde küçük bir arabaya (beşik) bağladıktan sonra arabayı çapraz bir şekilde kolunun altına sıkıştırıp ardından hemen atına bindi.³⁵⁸

3.2.2. Moğol Siyasi Hayatında Kadın

Her alanda başarılı işlere imza atan Moğol kadını, içerisinde buldukları her olayda yeteneklerini sergilemek konusunda oldukça başarılıdır.³⁵⁹ Moğol kadınının bu dirayetli ve mahir duruşu, Jack Weatherford tarafından şu cümlelerle ifade edilmiştir:

Hatun, Moğol dilinde en otoriter ve görkemli kelimedir. Saltanatı, ihtişamı ve muazzam gücü temsil eder. Bir şeye ne kadar baskı uygulanırsa uygulansın direnç gösterip kırılmıyorsa ona Hatun denirdi. Bu kelime, erkeğin ya da kızın isminin bir parçası da olabilir, güç ve istikrar ile güzellik ve zarafet ifade ederdi. Hatun'un hayran olunan nitelikleri sebebiyle, erkekler de sıklıkla 'Demir Kraliçe' anlamına gelen Hatun Temur ya da 'Kahraman Kraliçe' anlamındaki Hatun Batur isimlerini taşıyabiliyorlardı. (...) Kızları şimdi yeni devletin etrafını çevreleyen kalkanlar gibi iken, Cengiz Han artık Moğol bozkırlarının dışına çıkabilir, dünyayı fethedebilirdi.³⁶⁰

Jack Weatherford'un bu sözlerinden hareketle göçebe bir yaşam tarzı benimsemiş olan İç Asya toplumlarından Moğollarda, kadınların nasıl bir öneme sahip oldukları açıkça görülmektedir.

³⁵⁶ Subaşı, **Moğollarda Kadın**, 30-31.

³⁵⁷ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 146.

³⁵⁸ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 115.

³⁵⁹ Jackson, **The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion**, 106-107.

³⁶⁰ Jack Weatherford, **Cengiz Han'ın Kızları**, çev. Mehmet Bilgen, T & K Yayınları, İstanbul 2016, 11-12.

Moğol hanlarının ve önde gelen Moğol yöneticilerinin eşleri, devletin önemli işlerinin görüşülüp karara bağlandığı kurultaylarda ve elçi kabulü merasimlerinde kocalarının yanlarında yer almışlardır. Bunun sadece göstermelik bir durum olmadığı, Moğol kadınlarının yeri geldiğinde alınan kararlara itiraz edebilecek kadar söz sahibi oldukları bilinmektedir.³⁶¹ Bu husus, Moğolların eşlerine ve onların düşüncelerine verdikleri değeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Kendisine verilen görevi bazen bile isteye bazen de durumdan pay çıkararak üstlenen Moğol kadını, görevini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.³⁶² Bu minvalde Cengiz soyuna mensup olan kadınların hem kurultaya katılmalarına müsaade edilmiş hem de ifade ettikleri fikirlerine itibar gösterilmiştir. Bu konuya örnek olması bakımından Yesui Hatun'un Harezmi seferi öncesi hazırlık içerisinde olan Cengiz Han ile yaptığı şu konuşma, konunun daha net bir şekilde ortaya konması açısından önemlidir:

Yüksek dağları aşmak, Derin suları geçmek, Uzun sefere çıkmak, ve büyük ulusunu intizamlı bulundurmak istiyorsun. Fakat hiçbir hayat sahibi ebedi değildir. Yüksek ağaca benzeyen vücudun bir gün gelip de yere yatarsa kendire benzeyen ulusunu sen, kimin emrine vermek istersin? Sütuna benzeyen vücudun bir gün gelip de devrilir ise kuşlara benzeyen ulusunu sen kimin emrine vermek istersin? Her biri birer kahraman olan dört oğlundan hangisinin adını zikretmek istersin? Ben bu sözlerimle oğulların, kardeşlerin, tabilerin ve biz fakirler için düşünülmesi gereken şeyleri arz ettim, emir vermek sana aittir. Yesui Hatun'un bu sözlerine karşılık Cengiz Han: Yesui bir kadın olmakla beraber en doğru sözü söylemiştir. Ne kardeşlerim ne oğullarım ne Bo'orçu ve ne de Muhali, hiçbiriniz böyle bir fikir ortaya atmamıştı. Hatta kendim de dedelerimi takip edeceğimizi bilmez gibi unutmuştum. Ölüm gelince öleceğimi bilmez gibi uyumuştum. demiştir.³⁶³

“Kurultay ve Han Seçimi” başlığında üzerinde durulduğu üzere Moğol kadını, sadece hana fikir beyan etme konusunda değil aynı zamanda ölen hanın yerine naibelik yaparak ülkeyi yönetme hususunda da katkıda bulunuyordu. Özellikle hanın ilk eşi, Moğol geleneklerince kocasının hemen her faaliyetinde pay sahibi olduğundan, taht varisi olan erkek evladın tahta geçeceği ana kadar tahtın sahibi olarak devlet işlerini idare etmekle görevliydi. Bu görevi icra edenlerden birisi de Ögeday'ın eşi ve Güyük'ün annesi olan Töregene Hatun'du.³⁶⁴ Töregene Hatun'un naibelik süreci ve devleti beş yıl boyunca yönetmesi konusu yukarıda teferruatlıca anlatıldığından burada tekrar etmeyeceğiz.

³⁶¹ Jackson, **The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion**, 106-107.

³⁶² Subaşı, **Moğollarda Kadın**, 99.

³⁶³ **Moğolların Gizli Tarihi**, 174-175.

³⁶⁴ Beyanî, **Moğol Dönemi İran'ında Kadın**, 71-74; Cüveynî, **Tarih-i Cihân Güşa**, I, 228 vd.

Töregene Hatun gibi Moğol siyasi tarihinde aktif rol oynayan bir başka önemli Moğol kadını, Tuluy'un dul eşi ve Mengü, Kubilay, Hülagü ile Arık Böke'nin anneleri olan Sorkaktani Beki'ydi.³⁶⁵ Nitekim Sorkaktani Mengü'nün, Moğol hanı olmasında oldukça etkili olmuştur. Yine benzer şekilde Kubilay Han'ın eşi Çabi'nin de Kubilay üzerinde etkisinin oldukça fazla olduğu kaynakların ittifak ettiği bir durumdur. Han eşi ve soylu Moğol kadınları, devlet yönetiminde oynadıkları önemli roller bakımından tarihe yön veren isimler olmuş ve böylece tarih kitaplarına isimlerini yazdırmayı başarabilmişlerdir. Fakat Moğol hanlarının eşlerinin siyasi işlerde söz söyleme yetkisine sahip olmaları veya yeri geldiğinde naibelik görevini icra etmeleri, onların tek başına bir hâkim güç oldukları anlamına gelmiyordu. Nitekim özellikle Moğol hükümdar listelerinde Sati-Beg haricinde naibelik yapan kadınların isimlerine çokça rastlanılmaması, kadınlara verilen özgürlüklerin sınırlı olduğunu da göstermektedir.³⁶⁶

3.2.3. Askeri Alanda Moğol Kadını

Sadece sosyal hayatın içinde kalmakla yetinmeyen Moğol kadınları askeri işlerde de üzerlerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmişlerdir. Nitekim bir mücadele esnasında Moğol birliklerine eşlik eden kadınların, mücadele eden birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak ve yeri geldiğinde erkekler gibi savaşa katılmak gibi iki önemli görevleri vardı.³⁶⁷ Zira her daim savaşa hazır olan Moğol kadınları, gerektiğinde erkekler kadar iyi at binebilecek ve ok yay taşıyabilecek kadar savaşçıydılar.³⁶⁸

Moğollarda en küçüğünden en büyüğüne, en yaşlısından en gencine kadar hemen herkes iyi at biner ve iyi savaşırdı. Kadınların bindikleri atlar genelde büyük ve şişman olurdu ve bu atların üzerinde çeşitli renklerle süslenmiş, altın işlemeli ve atın her iki yanından sarkan *cambucalar* bulunurdu.³⁶⁹ Bu çok iyi at binip ok ve yay kullanan Moğol kadınının, orduya da büyük bir katkısı söz konusuydu. Bunun güzel örneklerinden biri Merağa Kuşatması'nda görülmektedir. İbnü'l-Esîr'in rivayetine göre erkek kılığına giren bir Moğol kadını, girdiği evde tüm hane halkını öldürmüştü; o esnada orada bulunanların çoğu bu kadını elindeki silahı bırakıncaya kadar erkek zannetmişlerdi.³⁷⁰

³⁶⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihân Güşa*, III, 453 vd.

³⁶⁶ Jackson, *The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion*, 107.

³⁶⁷ Subaşı, *Moğollarda Kadın*, 52.

³⁶⁸ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, 30; *Moğollar Avrupa'da*: "Salona ve Split Psikoposlarının Tarihi -Moğollara dair Bahisler-", 105.

³⁶⁹ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, 29.

³⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, XII, 337; Subaşı, *Moğollarda Kadın*, 55.

Savaşçı bir toplum olan Moğollarda kadın ve çocukların kimi durumlarda savaş taktiklerinin önemli bir parçası haline geldiği de görülmektedir. Nitekim Moğollar, kadın ve çocukların yanı sıra at üzerine yerleştirdikleri figürler ile düşmana kalabalık oldukları izlenimi vermekteydiler. Bu figürlerde çoğunlukla kadın ve çocuk imgesi de kullanılmaktaydı ve genel olarak bu taktik ile düşmana psikolojik üstünlük sağlanmaktaydı.³⁷¹ Bu duruma şu anekdot bir örnek teşkil etmektedir: Moğol askerleri günün birinde alt etmeye çalıştıkları düşmanlarını aldatmak amacıyla kadınlarını kamp kurdukları yerde yalnız bırakarak, gecenin zifiri karanlığında kendi kamplarından uzağa at sürmüşlerdi. Ardından sanki kampta var olan Moğol birliklerine yardıma geliyormuşçasına dört nala at sürerek kampa doğru yaklaştıklarında, bunu gören düşman birlikleri korkup kaçmış; bunun üzerine daha erkekleri kampa varmadan düşmanın kaçtığını gören Moğol kadınları, düşman askerlerinin ardı sıra koşturarak onları geri püskürtmeyi başarmışlardı.³⁷²

3.2.4. Moğol Kadınının Modası

Diğer tüm toplumlarda olduğu gibi Moğolların da kendilerine has giyim-kuşam tarzları vardır. Özellikle kadınların giydikleri elbiselerin bir nevi tamamlayıcı unsuru olan ve *boğtak* yahut *bocca*³⁷³ olarak adlandırılan *başlıklar*, kadınların giyim-kuşamında hem estetik hem de pragmatik bir yön barındırmaktaydı.

Moğol kadınları genellikle ağaç dallarından veya kabuklarından yapılan; çevresi alttan yukarıya doğru genişleyen, bir dirsek boyunda, üst kısmı yuvarlak bir başlık kullanılmaktaydı. Bu başlık, dirsekten orta parmağın ucuna uzanacak kadar yüksek, iki elin etrafını saracak kadar da büyük ve kare şeklindedir.³⁷⁴ İçi oyuk olan bu başlığın etrafı pahalı kumaşlarla sarılıdır. Omuzlara kadar uzanan başlığın tepe kısmında köşeye iliştirilmiş uzun ve ince altın, gümüş veya tahtadan bir çubuk bulunmaktaydı. Üzerine dirsekten orta parmağın ucuna uzanacak kadar bir tutam püskül konur ve köşesine bir çubuk yerleştirilirdi. Koyulan bu bir tutam püskülün üst kısmı tavus kuşu tüyü; kenarları ise yaban ördeğinin tüyleri ve değerli taşlarla süslenirdi. Bu süsler, tarak yardımıyla saça tutturulup tepe kısmındaki açıklık bulunan yere sıkıca bağlandıktan sonra, başlık içine

³⁷¹ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 78-80; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 105.

³⁷² Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi**, 47-48.

³⁷³ Bu kelimenin, Moğollarda genellikle evli kadınlar tarafından takılan veya evlenecek-nişanlanacak kızın kafasına konan şapkanın yanı sıra kadın tacı anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. Bkz: Larry V. Clark, "Rubrucklu William'ın Seyahatnamesi'ndeki Türkçe ve Moğolca Kelimeler (1253-1255)", çev. Ayşe Kılıç, **Türkbilgi**, 26, 2013, 153.

³⁷⁴ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 11.

konurdu.³⁷⁵ Zengin ve soylu Moğol kadınları yapmış oldukları bu başlıklara ayrıca çiçek ve ipek parçası eklerlerdi.³⁷⁶ Genç kızlarla benzer kıyafetler giyen evli kadınlar giydikleri bu başlıklar ile bekâr kızlardan kolayca ayırt edilebilirlerdi ve bu başlıklar olmadan asla erkeklerin karşısına çıkmazlardı.³⁷⁷

Öte taraftan bu başlıklara *bambu hanım* adı verilen ve ip geçirilip sağlamlaştırmak için kullanılan küçük yuvalar açılırdı. Ardından üzerine kırmızı-mavi iplikler çekilir; altın veya inci gibi değerli materyallerle süslenirdi. Süslenen bu başlığın en tepesine de *woduan* (bir çeşit ipek) ipeği ile süslü bir çubuk takarlardı. Zengin ve soylu kadınlar bu tarz başlık kullanırken fakir olanlar ise sadece kuş kuyruğu dikmekle yetinirlerdi.³⁷⁸

Moğol kadınlarının gündelik hayatta kullandığı bu başlığın dışında, kazanılan bir zafer şerefine taktıkları bir başlık daha vardı. Elde ettikleri zaferin anısına Moğol kadınlarının taç takmalarına müsaade edilmiştir. Fakat olur da kadınlar bu tacı taktıktan sonra mağrur bir tavır sergilerler diye tacın üs kısmını ayağa benzetmişlerdir. Böyle yaparak Moğol yasasının “sub viri potestate eriş (Seni kocan yönetecek)” kuralına uyulması düşünülmüştür.³⁷⁹

Moğol kadınlarının geleneksel giyiminde ise pelerin, palto ve kapüşon gibi giyeceklerin tercih edilmediği görülmektedir. Kadınların daha çok keten, kadife veya sırmalı ipek kumaştan yapılmış yırtmaçlı ve göğüs üzerinde katlanabilen elbiseler giydikleri; bu elbiselerin soldan bir, sağdan üç bağcıkla sabitlendiği bilinmektedir. Yine kürkten yapılan elbiselerde kürkün tüylü kısmı dışarıda bırakılır ve arka kısmında dizlere kadar uzanan bir kuyruğu bulunurdu. Bu giysinin altına çoğunlukla kısa etekler giyilmekteydi.³⁸⁰ Sağa doğru iliklenen, kare/açık yakalı elbiseler tercih eden Moğol kadınları, elbiselerinin bir kısmını keçe, kürk veya deriden imal ederken diğer bir kısmını da rami (ısırgan türü bitkiler) ve altın iplikli ipeklerden imal ederlerdi. Bu elbiselerin renkleri genel olarak kırmızı, mor, bordo ve yeşildir. Üzerinde güneş, ay, ejderha ve anka motifleri vardır.³⁸¹

³⁷⁵ Shao Hung, *Meng Ta pei lu*, 69; Plano Carpinili Johannes, *Moğolların Tarihi*, 11.

³⁷⁶ Peng Da Ya ve Xiu Ting, *Hei Ta shi lu*, 89.

³⁷⁷ Plano Carpinili Johannes, *Moğolların Tarihi*, 11; Mandeville, *The Travels of Sir John Mandeville*, 162.

³⁷⁸ Shao Hung, *Meng Ta pei lu*, 69.

³⁷⁹ Ricoldus de Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi*, 47-48.

³⁸⁰ Plano Carpinili Johannes, *Moğolların Tarihi*, 11.

³⁸¹ Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 101-102.

Zengin ve soylu Moğol kadınlarının Çinlilerin giyim-kuşamlarını benimsedikleri, genelde kolları geniş elbiseler giyen Çinli Taoist keşişleri andıran tarzda elbiseler giydikleri; uzunluğundan dolayı yürürken yere değen elbisenin eteklerini arkadan gelen iki hizmetçinin taşıdığı bilinmektedir.³⁸² Nitekim elçi Xu Ting, Moğolların elbiselerinin gerçekten de kendi eski uzun giysilerine benzediğini söylemiştir. Söz konusu bu elbiseler “açık kare yaka” şeklinde düz yakaya sahip; dikiş sayısı sınırsız; sık örgülü dikişlerden oluşmaktadır. Yine bu elbiselerin bellerine “iplikli kuşak” adını verdikleri kırmızı rengi andıran mor ipekten yapılmış bir kuşak takarlardı.³⁸³

Bekâr kızlar ve bakire kadınları giyim noktasında erkeklerden ayırt etmek zordur. Çünkü özellikle giyim başta olmak üzere birçok şeyin kullanımında kadın ve erkekler birbirlerine benzerler. Örneğin zaman zaman kadınların da erkekler gibi pantolon giydikleri bilinmektedir.³⁸⁴

Süslenme hususunda kaynakların bir kısmı Moğol kadınlarının çirkin olduğunu ifade etse de³⁸⁵ Çinli elçi Xu Ting, Moğol kadınının çok güzel ve bakımlı olduğunu belirtmektedir. Örneğin Moğol kadınlarının yüzlerini pudralamak için kurt gübresi yahut sarı merhem kullandıkları, göğüslerine altın veya gümüş kaplamalı yürürken ses çıkaran küçük çanlar barındıran broşlar taktıkları bilinmektedir.³⁸⁶

Song Hanedanı tarihçilerinden Li Xinchuan’ın kayıtlarından öğrendiğimize göre Cengiz Han, Kin Hükümdarı Xun ile yaptığı barış görüşmeleri esnasında, hükümdar Xun tarafından gönderilen elçi vasıtasıyla çok renkli ipek işlemeli 3.000 parça giysi, gümüş, inci ve altın istemiştir.³⁸⁷ Moğol kadınının kullandığı süs eşyalarından bir diğeri ve en göz alıcı olanı ise incilerdi.³⁸⁸

³⁸² Shao Hung, **Meng Ta pei lu**, 70.

³⁸³ Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 102-103.

³⁸⁴ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, 29.

³⁸⁵ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, 29.

³⁸⁶ Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 101.

³⁸⁷ Li Xinchuan, “Selections from Random Notes from Court and Country”, 65.

³⁸⁸ “Cengiz Han, Jurchid Krallığının sınırına vardığında, Jurchid kralı elçileriyle içerisinde yuvarlak incilerden oluşan bir tepsi göndermiştir. Cengiz Han: ‘Kulakları delik olan herkese inci verin’ dedi. O esnada orada olup da kulağı delik olmayanlar da kulaklarını deldiler ve onlara da inci verildi. Yine de inci almayan birçok kişi kaldı. Bu kez Cengiz Han: ‘Verme gündür. Hepsini dağıtın ve insanların onları almasına izin verin.’ dedi. Aynı zamanda ölüm gününün kendisine yakın olduğunu bildiğinden onlara pek değer vermedi. İncilerin çoğu toz içinde kayboldu. Uzunca bir süre insanlar incileri yerde aradılar ve yerden çıkardılar.” Bkz: **Rashiduddin Fazlullah’s Jami ‘u’t-Tawarikh**, II, 262; Subaşı, **Moğollarda Kadın**, 165.

3.3. MOĞOLLARDA EVLİLİK VE EVLİLİK GELENEKLERİ

Her toplumda olduğu gibi aile yapısının temeli evliliklerle atılmaktadır. Moğollar da eş seçiminde oldukça itidalli ve titiz davranmışlardır. Quentin, Moğolların evlilik konusunda kan bağı gözetmediklerini söylese³⁸⁹ de evliliklerde çoğunlukla anne tarafından kız aldıkları bilinmektedir. Örneğin; evliliğin en önemli dayanak noktasını oluşturan soy meselesinde bu durumun ne kadar ön planda olduğunu vurgulamak için söylenmiş bazı atasözleri dahi vardır:

Hüühen avah bol nagatsiig ni har

Hüleg avah bol şüdiig ni har.

Kız alacaksan anne tarafına bak,

At alacaksan dişlerine bak.³⁹⁰

Anne tarafının herhangi bir ferdi ile evlenen kadın ve erkeğin çocukları da evlenme çağları geldiğinde dayılarının ya da annenin diğer akrabalarıyla evlendirilirdi. Bunun aile ve oba için iyi şans getireceği düşünülürdü.³⁹¹ Bu durum, daha önce anne ve babanın yapmış oldukları evliliğin takası olarak düşünülürdü. Bu noktada Cengiz Han'ın Unggirat soyundan olan soylu Börte ile evliliği böylesi bir evlilikti. Nitekim bu evliliğe karşılık olarak Cengiz Han dokuz çocuğundan üçünü (kızı Temülün, oğlu Cuci ve Çağatay) anneleri tarafından kuzenleri ile evlendirmiştir.³⁹²

Moğolların evlilik konusunda dikkat ettikleri bir diğer husus da kızlarını ve anne bir olan kız kardeşlerini eş olarak almamalarıdır. Bununla birlikte babalarının başka bir kadından olan kız kardeşlerini eş olarak aldıkları yahut ölen erkek kardeşlerinin eşleri ve üvey anneleri ile de evlenebildikleri bilinmektedir.³⁹³

Moğol toplumunda bir erkek birden fazla kadınla evli olabilirdi. Bir erkeğin bakabildiği kadar kadınla evlenmesi ve bu kadınların da erkeğine sadakat noktasında bağlılık göstermesi diğer toplumların nazarında pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle tek eşliliğin hâkim olduğu toplumlarda, Moğolların çok eşliliğine karşı hayret

³⁸⁹ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245–1248**, 18.

³⁹⁰ Bülent Gül, “Aile ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 27, 2017, 176.

³⁹¹ Cihan Anzerli, **XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2017, 62.

³⁹² Anne F. Broadbridge, “Consort Families in the Successor Khanates”, **The Mongol World**, ed. Timothy May-Michael Hope, Routledge, London and New York 2022, 409.

³⁹³ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 42; Mandeville, **The Travels of Sir John Mandeville**, 161.

verici bir bakış açısı hâkimdir.³⁹⁴ Bu şaşkınlığın temel sebebi her şeyden önce kadınlar arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıklardır. Nitekim Moğollarda bu durumda olan kadınlar arasında anlaşmazlıklar yaşanıyordu; ancak bunun önlemini alan erkek, her bir eşi için ayrı birer çadır kurarak bu sorunun üstesinden gelmiş ve belli bir düzen oluşturmuştur.³⁹⁵ Marco Polo'nun da ifade ettiği üzere alım-satım işleri dâhil evin geçimi için her türlü işi gören kadınlar, kocalarına son derece sadıklardır ve birden fazla kadın bir arada yaşamasına rağmen birbirleri hakkında asla kötü söz kullanmazlardı.³⁹⁶ Moğol kadınının namus ve sadakatine değinen Carpini de kadınların kendi aralarında birbirlerinin kusurlu/ayıp davranışlarından bahsetmediklerini; bazı zamanlarda şaka amaçlı birbirlerine karşı aşağılayıcı ve iğrenç cümleler kurabildiklerini ancak içkiyi fazla kaçırdıkları zamanlarda bile -bazı istisnalar haricinde- aralarında herhangi bir sürtüşme yaşanmadığını; sarhoşluğun vermiş olduğu etki ile asla münakaşa etmediklerini kaydetmiştir.³⁹⁷

Moğollar, genellikle yirmi yaşında evlenirlerdi ve bu yaştan otuz yaşına gelinceye kadar haftada üç; otuz yaşından kırk yaşına kadar ayda üç; kırk ile elli yaş arası ise senede üç defa eşleri ile cinsi münasebet kurabilirlerdi. Yaşları daha da ilerlediğinde ise bu cinsi münasebet tamamıyla terk edilirdi.³⁹⁸

Öte taraftan İbnü'l-Esîr, Moğollar arasında nikâh mefhumu olmadığını; Moğol toplumunda herhangi bir erkeğin bir kadınla kurduğu cinsel münasebet sonrası başka bir erkeğin de aynı kadınla cinsel münasebet yaşayabildiğini ve buna bağlı olarak da hamile kalan kadından doğan çocuğun kimden olduğunun bilinmediğini söyler.³⁹⁹ Fakat Cengiz Han yasasının zina konusunda ne denli katı ve acımasız olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu ifadelerin gerçeklikten uzak bir yorum olabileceği ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁰

3.3.1. Başlık Parası

Moğollarda evlilik belirlenen bazı kurallar dâhilinde yapılırdı. Yukarıda da ifade edildiği üzere evlilik çağına gelen ve maddi durumu iyi olan bir erkek dilediği kadar kadınla evlenebilirdi. Fakat alınan ilk eş ve onlardan doğan erkek çocuklar, bu eşten sonra

³⁹⁴ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 147.

³⁹⁵ Mandeville, **The Travels of Sir John Mandeville**, 162.

³⁹⁶ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 146-147.

³⁹⁷ Plano Carpini Johannes, **Moğolların Tarihi**, 33-34; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 62.

³⁹⁸ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)", 240.

³⁹⁹ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi**, XII, 318.

⁴⁰⁰ Cengiz yasasında yer alan zina ile ilgili hükümler için Bkz. Alinge, **Moğol Kanunları**, 209.

alınan diğer eşlerden her zaman daha özel bir yere sahiptir ve erkekler, evlenecekleri kadınların annelerine evlilik parası (dulluk geliri) vermektedir.⁴⁰¹ Buna karşın bazı durumlarda evlenilen kadının maddi durumunun iyi olması halinde evleneceği erkeğin evine bazı hediyeler getirdiği de görülürdü.⁴⁰² Öte taraftan Moğollarda tarafların birbirini tanıması için -şimdilerde nişanlılık evresi diyebileceğimiz- *güreget-te talbiq* âdeti olarak adlandırılan evlilik öncesi bir yıl sözlü kalma süresi vardı.⁴⁰³

Aynı babadan olan kız kardeşler ve öz anne haricinde babanın diğer eşleri ile babanın ölümünden sonra evlenilebilirdi. Ayrıca küçük erkek kardeş, kardeşinin ölümünden sonra yengesiyle evlenebilir ya da başka bir genç akrabanın bu kişiyle evlenmesi beklenirdi. Bu saydıklarımızın dışında kalan tüm kadınlar hiçbir ayırım gözetmeksizin anne-babalarından çok yüksek bir fiyatla eş olarak alınırdı.⁴⁰⁴

Moğol evlilik geleneklerinde evlilikler genellikle satın alma usulüyle gerçekleşirdi. Bir kadın, evleneceği erkek onu satın alıncaya kadar anne-babalarının yanında kalırdı. Bu durum, zaman zaman kızların evlenememelerine yahut geç yaşta evlenmelerine sebep olurdu.⁴⁰⁵ Bu hususta Ricoldus de Monte Crucis, kızların anne ve babalarından adeta bir köle gibi satın alındığını; düğün günü erkeğin babası başta olmak üzere eş, dost ve akrabaların kızı davul eşliğinde yürüttüklerini ve erkek tarafının son derece mutlu, kız tarafının ise tam tersine mahzun olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁶

Moğollarda kız isteme ve alma merasimi şu şekilde gerçekleşirdi: Kız çocuğu olan bir baba, kendisiyle kızını almak için pazarlık eden aileye bir ziyafet verir; bu esnada istenilen kız da kaçarak akrabalarında saklanırdı. Daha sonra kız babası, kızını vermek istediği kişiye: “kızım senin, onu nerede bulursan al” derdi ve ardından kıza talip olan kişi, arkadaşlarıyla birlikte kızı saklandığı yerde bulur, kızı bulduktan sonra onu alarak zorla kendi çadırına götürürdü.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi**, 147.

⁴⁰² Vladimirtsov, **Moğolların İctimaî Teşkilâtı**, 89.

⁴⁰³ Gül, “Aile ve Akralılık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri”, 179.

⁴⁰⁴ Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 42; Gregory G. Guzman, “**The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts from John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin**”, *Speculum*, 49 (2), The University of Chicago Press, America 1974, 296.

⁴⁰⁵ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 77; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 117.

⁴⁰⁶ Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi**, 48.

⁴⁰⁷ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 78; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 119.

3.3.2. İç Güveylik

İç güveylik, erkeğin, kız evinde bir yıl boyunca yaşaması ve sonrasında eşini de alıp kadının boyunu terk ederek kendi boyuna dâhil olması şeklinde tanımlanabilir.⁴⁰⁸ Bu usulün ilk olarak Proto-Moğol kabilelerinde nişanlanma merasimi sonrası erkeğin kızın ailesinin evine gitmesi ve burada bir müddet yaşaması âdetinden çıktığı düşünülmektedir. Nitekim “matrimonial” olarak adlandırılan bu iç güveylikte kızın evine yerleşen damat, kız evinde bulunan her yaştan bireye saygı göstermek zorundadır. Dahası kadının akrabalarını selamlayan damat, kendi ana babasını gördüğünde selam vermeyebilirdi. Yaklaşık iki yıl kadının ailesinin evinde kalan damat, burada bir hizmetçi gibi yaşam sürerdi. Aradan geçen iki yılın ardından karı-koca, kadının ailesinin evinden çokça hediyelerle ayrılırdı.⁴⁰⁹

İç güveyliğe dair Moğollarda “baba evindeki bir kızın kaderinin sonlanacağı yegâne yerin baba evi olmadığı” anlamına gelen şöyle bir atasözü mevcuttur: “ökin gü’ün-nü jaya’an töreksen e’üten-tür ötölgü ügei”. Bir başka atasözünde de “Tsagaan zeer emegtei hün hoyr nutaggüi” denilerek *kız çocuğu ile dağda bayırda gezen ceylan bir tutularak her ikisinin de bir yuva sahibi oluncaya dek belirli bir yeri olmadığı* anlatılır.⁴¹⁰

3.3.3. Gırtlak Yeme

Moğollarda bir başka evlilik âdeti de koyun gırtlığı (bagalzuur ideh) yeme geleneğidir. Bu gelenek kız tarafının, kızını vermeyi kabul etmesi sonrasında erkek tarafından baba, ağabey, dayı ve ailenin önde gelenlerinin kız evinin davetine icabet ederek koyun gırtlığı yemeye gitmeleridir. Bu geleneğin ortaya çıkışındaki temel etken, düğümünün çözülüp yenmesi zor olan koyun gırtlığının başta eşler olmak üzere aileler arasında sıkı bir bağ oluşturacağına dair olan inançtır.⁴¹¹ Buna ek olarak koyunun boyun kemiğinin etinin gelin ve damat arasında paylaşılırak yenmesi ve o kemiğin yaklaşık üç gün yastık altında bekletilmesi şeklinde benzer bir gelenek daha vardır.⁴¹²

⁴⁰⁸ Anzerli, XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması, 63.

⁴⁰⁹ Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, 347-348; Vladimirtsov, Moğolların İctimaî Tarihi, 106.

⁴¹⁰ Gül, “Aile ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri”, 177.

⁴¹¹ Ekrem Kalan, “Moğolların Gizli Tarihçesi’ne Göre Moğollar’da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler” Yalın Kaya Bitiği Osman Fikri Sertkaya Armağanı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013, 374-375.

⁴¹² Kalan, “Moğolların Gizli Tarihçesi’ne Göre Moğollar’da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler”, 375.

3.3.4. Örülü Saç

Moğollarda evlilik çağında olan kızların saçları genellikle örülü bir şekilde bağlanırdı. Kızların evlenip baba ocağını terk ederken kestiği bir tutam saç orada bırakması adettendi.⁴¹³ Örneğin Çiledü ile evlenmek üzere iken Yesügey tarafından kaçırılan Höelin'in, kaçırılma esnasında saçlarının örülü olduğu *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserdeki dramatik anlatımda karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁴

3.3.5. Dürü

Halk dilinde çeyiz olarak da bilinen dürü, Moğol evlilik adetlerinden bir diğeridir. Evlenip baba evini terk etmeye hazırlanan kız çocuğuna ailesi tarafından dönemin şartlarına göre çeşitli hediyeler, binek hayvanlar, cariyeye veya köleler verilirdi. Esasında baba evinden ayrılan kıza verilen çeyiz, bir nevi kızın baba tarafından aldığı miras olarak görülebilir. Baba evinden beraberinde getirdiği çeyizi kullanma hakkı kızla birlikte erkeğin de hakkıdır. Fakat boşanma ya da dul kalma durumunda kız, beraberinde getirdiği çeyizi alarak geri götürebilirdi. Fakat bu geleneğin Moğolların ilk dönemlerinde zengin ve soylu aileler arasında daha yaygın olduğunu söylemek gerekir.⁴¹⁵

3.4. MOĞOLLAR'DA DİNİ YAPI

Dönem kaynaklarında Moğollara dair değinilen bir diğer husus da dini yapıdır. Kaynaklar Moğolların başlangıçta kendilerine ait herhangi bir dinleri olmadığını; Uygurları hâkimiyetleri altına almalarıyla⁴¹⁶ Şamanizmin⁴¹⁷ etkisi altında kaldıklarını bildirmektedir.⁴¹⁸ Moğol devlet geleneğinin Şamanist bazı hususlar taşıması, bazı kesimlerce Moğolların *dinsiz* olarak görülmelerinde etkili olmuştur.⁴¹⁹ Oysa Moğollar gerçek manada bir tanrının varlığını kabul etmekte⁴²⁰ hatta yeryüzünü o tanrının iradesiyle yönettiklerine inanmaktaydı. Nitekim Moğolların gerek askeri faaliyetlerde gerekse kutlamalarda Şamanizm etkisiyle olduğu düşünülen güneş, ay, ateş, su ve toprağa saygı

⁴¹³ Kalan, "Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollar'da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler", 377

⁴¹⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, 17.

⁴¹⁵ Kalan, "Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollar'da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler", 378; Subaşı, *Moğollarda Kadın*, 127-131.

⁴¹⁶ Abül-Farac, *Abül-Farac Tarihi*, II, 480.

⁴¹⁷ Bkz. Harun Güngör, "Şamanizm", *TDVİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, 325-328; John Andrew Boyle, "Turkish and Mongolian Shamanism in the Middle Ages", *Folklore*, , 83 (3), 1972, 177-193.

⁴¹⁸ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara 1986, 11.

⁴¹⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011, 187-188.

⁴²⁰ Plano Carpinili Johannes, *Moğolların Tarihi*, 14; Mandeville, *The Travels of Sir John Mandeville*, 162.

ritüellerini yerine getirdikleri bilinmektedir.⁴²¹ Bunun ötesinde Cengiz Han'ın şamanlar arasında büyüdüğü ve Moğol lideri olmasında Altan, Huçar ve Saça-beki gibi şamanların da etkisinin olduğu göz önünde bulundurulursa Moğolların dini yapısında Şamanist unsurların çokça yer almasının sebepleri daha iyi anlaşılabilir.⁴²² Mefhum-ı muhalifiyle bu durum aynı zamanda şamanların Moğol devleti içerisinde ne denli söz sahibi olduklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Fakat yeri geldiğinde Cengiz Han'ın şamanları dahi ülke bekası için saf dışı bırakması⁴²³ Moğolların esasında hiçbir dini yapıya tam manasıyla bağlı olmadıklarını göstermektedir.

Kaynaklar Moğollar'ın Şamanizm dışında bir de Hristiyan mezhebi olan Nestûrîlikten etkilendiklerini; onların bu mezhebi benimsemelerinde Keryaitler'in etkili olduğunu belirtmektedir. Esasında Moğollar arasında Nestûrîliği benimsemiş kişilerin bulunması onların dünya ve dine bakış açılarıyla çelişmiyordu.⁴²⁴ Çünkü Moğollar tüm dinlere ve inanç biçimlerine saygı duyarak⁴²⁵ cihan hâkimiyet anlayışlarına uygun hareket etmekteydiler. Nitekim dünyayı tanrı adına yönetme yetkisinin kendilerinde olduğuna inanan Moğollar, kendilerine ait olanı alma arzusunda olduklarından din temelli savaşlardan uzak durmuş ve doğrudan hiçbir dini kendilerine düşman olarak seçmemişlerdi. Gerek sınırları içinde gerek dışında tüm inanç sistemlerine karşı genelde hoşgörülü bir tavır sergileyen Moğolların bu tutumları bazı toplumlar tarafından güvenilir olarak kabul edilmişlerdir. Hatta semavi dinlerin önde gelen temsilcilerinin vergilerden muaf tutulması⁴²⁶ da bunun bir yansıması olsa gerektir. Yine Reşîdüddin'in belirttiğine göre Cengiz Han'ın, Harezmi'yi kuşattığı sırada Kübreviyye Tarikatı kurucusu Şeyh Necmeddin-i Kübra'dan "...o büyük adam gelip bize katılmalı"⁴²⁷ şeklinde bahsetmesi, onun kişilerin inançlarıyla yahut dinle herhangi bir probleminin olmadığını kanıtı olarak gösterilebilir. Nitekim bu tavra uygun olarak Cengiz Han kendi halkına hitaben "hiçbir dini

⁴²¹ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 19-20; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 51.

⁴²² **Moğolların Gizli Tarihi**, 57.

⁴²³ Örneğin Kokochu (Teb-Tengiri) adlı şamanın öldürülmesine Cengiz Han, kardeşler arasına nifak soktuğu gerekçesiyle göz yummuştur. **Moğolların Gizli Tarihi**, 166-167.

⁴²⁴ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 129; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 156-157; Tural, **Hristiyan Dünyası ve Moğollar**, 71.

⁴²⁵ Jean-Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, çev. Aykut Kazancıgil, Dergah Yay., İstanbul 2021, 39.

⁴²⁶ Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 554. Bunun tam tersi bir anlatım, Splitli Toma ve Üstat Roger'ın eserlerinde bulunmaktadır. Zira yazarlar, Doğu Avrupa'daki faaliyetleri esnasında Moğolların din adamlarına acımadıklarını ve onları kılıçtan geçirdikten sonra manastırları yağmaladıklarını belirtmektedirler. **Moğollar Avrupa'da**: "Salona ve Split Psikoposlarının Tarihi -Moğollara Dair Bahisler-", 106; **Moğollar Avrupa'da**: "Torre Maggioreli Üstat Roger -Macaristan Krallığının Tatarlar Tarafından Yıkımı Üzerine Ağıt-", 188-189.

⁴²⁷ **Rashiduddin Fazlullah's Jami 'u't-Tawarikh**, II, 255.

tercih etmeyiniz. Her dinin saliklerine aynı suretle muamele ediniz.” diyerek herkesi istediği inancı yaşamada özgür bırakmıştı.⁴²⁸

Öte yandan Moğol hanlarının, kimi zaman bazı dinlere daha hoşgörölü bir yaklaşım sergiledikleri görölmektedir. Bu durum da onların çoğu zaman o dinin mensubuymuş gibi algılanmasına neden olmuştur. Örneğin Carpini Güyük Han özelinde Moğolların neredeyse tamamının Hristiyan inancına mensup olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁹ Rubruck ise Mengü Han’ı ziyarete gelen farklı dinlerin mensubu olan kimselerin kendi inançları doğrultusunda Mengü Han’a dualar ettiklerini; Mengü Han’dan hediye aldıkları için de Mengü Han’ı kendi dinlerine yakın zannettiklerini söylemektedir.⁴³⁰

Cengiz Han ve onun soyundan gelenler farklı dinlere, kendi töreleriyle karşı karşıya getirilmediği ve siyasi açıdan bir tehdit oluşturmadıkları müddetçe müsamahalı davranarak kendi inançlarını yaşamalarına müsaade etmişlerdir. Fakat yeri geldiğinde Moğollar semavi dinleri çıkarları için kullanmayı da bilmişlerdir. Örneğin Cebe ve Sübütay adlı iki Moğol komutanı Ermenistan’a saldırı esnasında kalede bulunanlara aynı dinden oldukları izlenimi vermek adına kullandıkları kalkanlarına haç işareti çizdirerek Ermenilerin rehavete kapılıp onlara güven duymalarını sağlamış ve daha sonra Moğol orduları saldırıya geçmiştir.⁴³¹

3.4.1. Tanrı İnancı

Moğollar her ne kadar herhangi bir semavi dinin inancısı olmasalar da günlük hayatlarında daima Tanrı’ya atıfta bulunurlardı. Güne *ölümsüz Tanrı’nın gücüne ve han tarafından talihli korunmaya güvenerek*; gün içinde yapılacak herhangi bir işe ise *Tanrı bizden böyle ister* sözü ile başlar; işlerini bitirdikten sonra da *Tanrı bilmektedir* derlerdi.⁴³² Her şeyin yaratıcısı olduğunu bildikleri Tanrı’ya daima dualar eşliğinde ayinler düzenlerlerdi.⁴³³

⁴²⁸ D’ohsson, **Moğol Tarihi**, 162.

⁴²⁹ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 129.

⁴³⁰ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 181-182; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk**, 221-222.

⁴³¹ Biran, **Cengiz Han**, 103.

⁴³² Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 109.

⁴³³ Plano Carpinili, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 47-48; Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 14.

Carpini ve Quentin, Moğolların *Itoga/İtügen*⁴³⁴ adında bir tanrıları olduğunu ve ona kurbanlar adayarak, yapacakları tüm işleri onun danışmanlığında yaptıklarını söylemektedirler.⁴³⁵ Kubilay Han döneminde Moğol ülkesine gitmiş olan Marco Polo da Moğolların, *Natigai* isimindeki yer tanrılarında hem sağduyu ve sağlık hem de kadın ve çocuklarını korumasını istediklerini belirtmektedir.⁴³⁶ Ricoldus ise Moğolların, doğanın yasaları ile işlerini yönlendiren ve mevsimsel döngü olaylarını tayin eden bütün her şey üzerinde hâkimiyet kuran bir tanrıya inandıklarından bahsetmektedir.⁴³⁷

3.4.2. İdoller

Yukarıda da ifade edildiği üzere Moğollar, gökyüzünde her şeyi yaratan bir Tanrı'ya ve yeryüzünde doğurganlığın temsilcisi olan *Etügen/İtügen*'e inanıyorlardı. Bununla birlikte onların dini ritüellerinin çoğu, atalara saygı ve ölümlerin ruhlarına temas etme ayinleri etrafında şekilleniyordu. Her birinin farklı amaçları olan bu ayinleri, çeşitli kumaşlarla giydirilmiş ve adına *idol* denilen nesnelere yaparlardı.⁴³⁸ Bunlara zaman zaman adaklar sunar yahut sağdıkları koyun, keçi, sığır ve atların sütlerini ilk olarak bu idollere ikram ederlerdi.⁴³⁹

Carpini ve Mandeville, Moğolların Cengiz Han adına, onun ordasının önünde yer alan bir arabanın üzerine bir idol koyduklarından ve bu idole çok kıymetli hediyelerin yanı sıra değerli atlar sunduklarından bahsetmektedirler.⁴⁴⁰ *Ongghot* adı verilen bu idoller, gerek göçler esnasında gerekse normal zamanlarda atalara ait olan diğer idoller yanında bulundurulur ve yanlarına şamanlar dışında hiç kimsenin girmesine izin verilmezdi.⁴⁴¹ Carpini, Moğolların *Ongghot* adındaki idollerinin ayrıca sığırlarının koruyucusu olduğuna ve onların sütüne fayda sağladığına inandıklarını ve bu nedenle bu idölü sığırların altlarına yerleştirdiklerini söyler.⁴⁴²

⁴³⁴ Peter Benjamin Golden, bu kelimenin Türkçe Ötüken'den, Moğolca ise toprak ana anlamına gelen Etügen'den geldiğini ifade etmektedir. Bkz: Peter Benjamin Golden, "Religion among the Qipcaqs of Medieval Eurasia", *Central Asiatic Journal*, 42 (2), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1998, 206.

⁴³⁵ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, 14.

⁴³⁶ Marco Polo, *Dünya'nın Hikâye Edilişi*, 148.

⁴³⁷ Ricoldus de Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi*, 45.

⁴³⁸ George Lane, *Daily Life in the Mongol Empire*, Greenwood Press, London 2006, 184.

⁴³⁹ Plano Carpini Johannes, *Moğolların Tarihi*, 15; Walther Heissig, *The Religions of Mongolia*, transl. Geoffrey Samuel, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1980, 7.

⁴⁴⁰ Plano Carpini Johannes, *Moğolların Tarihi*, 16-17; Mandeville, *The Travels of Sir John Mandeville*, 162.

⁴⁴¹ Lane, *Daily Life in the Mongol Empire*, 184.

⁴⁴² Plano Carpini Johannes, *Moğolların Tarihi*, 14-15; Mandeville, *The Travels of Sir John Mandeville*, 162.

Moğol kadınları zaman zaman bir araya gelerek dikkatli bir şekilde geniş kullanım alanlarına sahip çeşitli idoller yaparlardı. Söz konusu bu idollerin yapımı bittikten sonra bir koyun kurban edilir, eti yendikten sonra arta kalan kemikler yakılırdı. Örneğin Moğol toplumunda bir çocuk hastalandığında, onun iyileşmesi için bir idol yapılıp yatağının üzerine konurdu.⁴⁴³

Rubruck, Moğolların oturdukları mekanların içerisinde hem erkeğin ölen kardeşini hem de kadının ölen kardeşini temsilen bir idol bulunduğunu, bunların ortasında da mekânı koruduğuna inandıkları daha büyük bir idolün yer aldığını; bir şeyler içmek için bir araya gelindiğinde içeceklerden öncelikle bu idoller üzerine biraz serpiştirildiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁴

Marco Polo da Moğolların, tanrıları için kumaş ve keçeden yapılmış idoller üzerine resimler işlediklerini ve bir şey yiyip içmeden önce hazırladıkları yiyecek-içecekleri bu idollere saygı ile sunduklarını; böylece Tanrı'nın hissesine düşeni verdiklerini düşündüklerini söylemektedir.⁴⁴⁵

3.4.3. Kehanet

Kehanet ve sihre büyük önem veren Moğollar, günlük rutin işleri dâhil olmak üzere yapacakları hemen bütün işlerde kâhinler aracılığı ile tanrının kendileriyle konuştuklarına inanır ve bu doğrultuda hareket ederlerdi. Yapmak istedikleri tüm işleri gök cisimlerine bakarak planlar ve en uygun/uğurlu zamanda hayata geçirirlerdi. Öyle ki sefere çıkacakları zaman hilali yahut dolunayı beklerler; aya ulu imparator diyerek önünde diz çöker ve dua ederlerdi. Ay, ışığını güneşten aldığı için de güneşe ayın annesi gözüyle bakarlardı.⁴⁴⁶

Songlu elçi Peng Daya, Moğolların koyun kürek kemiklerini yakarak, kemikte meydana gelen çatlaklar üzerinden neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar verdiklerini; tanrının hoşuna giden yahut gitmeyen şeyleri yakılan bu kürek kemiklerinden hareketle belirlediklerini; dolayısıyla Moğolların herhangi bir konuda alacakları kararda birkaç kez bu şekilde fala başvurduklarını belirtmektedir.⁴⁴⁷ Bu konudaki en ayrıntılı bilgileri, Songlu elçi Xu Ting'in bizzat katıldığı kemik yakma ayininden öğrenmekteyiz:

⁴⁴³ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 15.

⁴⁴⁴ Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 101.

⁴⁴⁵ Marco Polo, **Dünya'nın Hikâye Edilişi**, 148.

⁴⁴⁶ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 24-25

⁴⁴⁷ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 108.

Moğol diyarında bir Moğol elçisine eşlik etmekteydim. Moğol hanı bir elçi olarak görevden alınsam mı yoksa alınmasam mı diye kararsız kalınca bu konuyu nihayete erdirmek için omuz kemiği yaktı. Yanan omuz kemiğinden çıkan sonuç ile gönderilmedim. Kemik yakma işi, tıpkı kaplumbağa kabuklarında delik açmak gibi eski bir uygulamadır.⁴⁴⁸

3.4.4. Ölü Gömme, Ahiret İnancı, Yas Tutma ve Ölü Aşı

Moğolların ölü gömme adetlerini ahiret inancı çerçevesinde şekillendirdikleri görülmektedir. Kaynakların ifadesine göre önemli kişilerin gömüldükleri yerler ile daha sıradan insanların gömüldükleri yerler ve defin şekli ve merasimi açısından birbirinden ayrılmaktaydı.

Sıradan bir insanın defin merasimi şöyleydi:⁴⁴⁹ Ölen kişi çadırlardan birinin ortasına önünde sofraya olduğu halde oturtulur, sofraya içi et dolu bir tabak ve kısrak sütü dolu bir kap konur; dizgini ve eyeri üzerinde bulunan bir at, kısrak ile birlikte gömülürdü. Bu gömme merasimi, ölen kişinin öbür dünyada mesken ihtiyacını karşılaması, kendisine süt verecek bir kısrakının olması ve atlarını çoğaltıp binebileceği başkaca atlar elde edebilmesi için yapılan bir ritüeldi.

Önemli kişiler için ise –mesela han- Moğolların daha farklı bir merasim tertip ettikleri görülmektedir. Bu gömme merasimi ise şöyledir: Ölen soylu kişi, arazisi temizlenmiş bir yere gizlice götürülür ve büyükçe bir çukur kazılır. Çukurun iç kısmının kenarında açılan başka bir çukura ölen kişinin hayatta iken en sevdiği kölesi konulur; ardından üç kez nefes alıp vermesi için dışarı çıkarılır; köle bu çukurdan kaçmayı başarabilirse artık özgür bir insan addedilir ve akrabaları arasında önemli biri olarak hayatına devam ederdi. Jordanus Catalini, Moğol beylerinin ölümü sonrası hayatta iken bindiği atı ve sevdiklerinden bir ya da iki kölenin diri diri onunla birlikte gömüldüğünü kaydetmektedir. Ölü gömme işlemi sonrası açılan çukurun izleri, efendilerinin gömüldüğü yerin bulunmaması ve efendileriyle birlikte gömülen hazinelerin çalınmaması için otlar serilerek yok edilirdi.⁴⁵⁰

Moğolların ölümlerinin ardından nasıl yas tuttıklarına dair kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Kısmi bilgilerden elde edilen verilere göre bir kişi öldüğünde, yüksek sesle feryat edilerek yas tutulurdu ve ölen kişinin ailesi bir yıllık vergiden muaf

⁴⁴⁸ Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 108.

⁴⁴⁹ Plano Carpini Johannes, **Moğolların Tarihi**, 27-30; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 55-58.

⁴⁵⁰ Friar Jordanus, **Mirabilia Descripta**, 48

olurdu.⁴⁵¹ Yas tutma ile ilgili bilgi veren Çin elçisi Zhao Gong, Beyaz Moğollar olarak tarif ettiği gruptan birinin anne veya babaları öldüğü vakit, cenaze merasimlerinde yüzlerini kesip ağladıklarını ifade etmektedir.⁴⁵²

İlginç kayıtlardan bir diğeri ise ölü aşı olarak tabir edebileceğimiz yemek yedirme geleneğidir. Söz konusu bu gelenekte cenaze merasimlerinde hanın hayatta iken bindiği atından ayrı olarak orada bulunan başka bir atın yendiği; yenilen atların kemiklerinin ölen kişinin ruhu için yakıldığı ve derisinin içi samanla doldurularak kazıklara geçirildiği görülmektedir.⁴⁵³

3.4.5. Moğol İnançında Gök Gürlemesi

Moğollarda kutsiyet atfedilen bir diğeri önemli unsur ise hava olaylarıdır. Moğollar, tanrının kızacağına ve kızgınlıkla göğü gürletip şimşekler yağdıracağına inandıklarından elbiselerini asla yıkamazlardı. Hatta gök gürültüsünden aşırı derecede korktukları için elbisesini yıkayan birini gördüklerinde onu döverlerdi. Gök gürlediği zaman bunun tanrının kızgınlığı olduğunu bilmeyen yabancılar dahi evden çıkar; gök gürültüsü geçinceye kadar siyah bir keçeye sarılarak saklanırlardı.⁴⁵⁴ Zhao Gong adlı Güney Songlu elçi de Moğolların göğün gürlemesinden korktuklarını ve *Tanrı'dan ses geldi* diyerek yapacakları işlerin Tanrı'nın hoşuna gitmediğini düşünüp ertelediklerini söyler.⁴⁵⁵

Moğol yasa ve adetlerine göre özellikle yaz ve bahar aylarında gündüzleri suya girmek, akan bir nehirde elleri yıkamak, bakır ya da gümüş olsun bunlardan herhangi biri ile bir yerden su doldurmak ve çamaşırları ulu orta bir yere sermek uğursuzluk getirmekteydi. Eğer bunu yaparlarsa göğün gürlemesinin artacağına inanırlardı.⁴⁵⁶

3.4.6. Moğol İnançında Ateş

Ateşin her şeyi temizlediğine inanan Moğolların inanç yapısında gökyüzüyle alakalı meydana gelen olayların özel bir yeri vardı ve gelişen doğa olaylarıyla alakalı bazı ritüeller geliştirmişlerdi. Örneğin hayvanların ya da insanların üzerine yıldırım düşmesi

⁴⁵¹ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 80-81; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 121.

⁴⁵² Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", 72.

⁴⁵³ Plano Carpini Johannes, **Moğolların Tarihi**, 27-28; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 55.

⁴⁵⁴ Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 75-76.

⁴⁵⁵ Shao Hung, **Meng Ta pei lu**, 68.

⁴⁵⁶ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 201.

veya başlarına sürekli uğursuz kabul ettikleri olayların gelmesi, kişilerin kâhinler tarafından arındırılmasını gerekli kılmaktaydı.⁴⁵⁷

Bir kimse, üzerine yıldırım düşmesi sonucu ölürse, ölenin o esnada orada bulunan yakınları ve o bölgede yaşayan insanların tamamı ateşten geçerek temizlenmek durumundaydılar. Bu temizlenme işi ise şu şekilde gerçekleşmekteydi: Yakılan iki ateşin etrafına dikilen iki mızrak arasına bir ip gerilir; bu iplere ketenden şeritler bağlanır ve bu şeritlerin altından insanlar, hayvanlar, taşınabilir çadırlar vb. geçirilirdi. Bu esnada sağ-sollu oturmuş olan kadınlar, ateşe su serperek dua okurlardı. Ölen kişinin çadırı, yatağı, arabası, kısacası dokunduğu her şey kirli sayıldığı için herkes tarafından reddedilirdi ve temizlenmedikçe bunlara dokunulmazdı.⁴⁵⁸

Ateşle temizlenme merasimi, ölüm dışında bir de Moğol ülkesine gelen elçilere uygulanırdı. Hana mektup veya hediye getiren elçiler, mızraklar arasında, iki yanda yanan ateşten geçirilir, varsa üzerindeki zehir vb. tehlikelerden arındırılırdı.⁴⁵⁹

Kişi ya da hayvanlar, yıldırım düşmesi sonucu hayatını kaybederse o aileye mensup kimselere, yemek yaptırılmaz; bunun yerine hüznü günlerde yaptıkları gibi eğlenceler düzenleyerek yemek verilirdi ve hayatını kaybeden kişinin ailesi, artık o yerde ikamet ettirilmezdi. Aynı şekilde, herhangi bir kimsenin sürüsü yıldırıma maruz kalırsa benzer kurallar uygulanırdı. Ancak kişi ölümünde insanlar hemen göç ettirilirken hayvanların ölümünde ikamet yerleri birkaç ay içerisinde değiştirilirdi.⁴⁶⁰

Marco Polo, Kubilay Han'ın hayvan sürüleri yıldırım çarpması sonucu zarar gören kimselerden üç yıllığına aşar vergisi almadığını söylemektedir. Buna benzer bir durumda Kubilay Han, mal dolu bir tekneye yıldırım düşmesi sonucu zarar gören kişilerden “Tanrı ona kin duymuş, bu nedenle ona yıldırım düştü” diyerek alınacak vergi ve mallardan hazinesine sokmak istememiştir.⁴⁶¹

3.5. BESLENME

Her topluluk ortaya çıktığı coğrafyanın etkisinde kalır ve bu etki altında oluşturduğu kültür çerçevesinde ortaya koyduğu alışkanlıkları, bir yaşam şekli haline getirir. Toplumların yaşayış biçimini en doğal şekilde yansıtması bakımından yiyecekler,

⁴⁵⁷ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 25, 31.

⁴⁵⁸ Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 31.

⁴⁵⁹ Mandeville, **The Travels of Sir John Mandeville**, 163.

⁴⁶⁰ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 201.

⁴⁶¹ Marco Polo, **Dünya'nın Hikâye Edilişi**, 222.

kültür tarihçiliğinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu minvalde bozkır coğrafyasının kendine has kültür çevresinde yer edinen Moğollar da coğrafi imkânların nispetinde kendilerine özgü bir yeme içme alışkanlığı edinmişlerdir. Bu noktada Moğolların tükettikleri temel gıda maddesinin hayvansal gıdalar olduğunda tüm kaynaklar ittifak içerisinde. Örneğin Çinli elçilerden Peng Daya ve Xu Ting, Moğolların genelde koyun ve sığır gibi hayvanların yanında at eti de yediklerini fakat at etini, özel günlerde tükettiklerini belirtmişlerdir.⁴⁶² Fakat Peng Daya ve Xu Ting'in aksine Rubruck, Moğolların at eti yemek için özel gün ya da zaman beklemediklerini, atı rutin zamanlarda yemenin yanı sıra atların bağırsaklarından sosis dahi yaptıklarını ve bu sosisleri öküz derisinden yapılmış kaplar içerisinde sakladıklarını söylemiştir.⁴⁶³ Ermeni müverrih Kiragos da Moğolların diğer hayvanların etlerinden ziyade at etini daha çok sevdiklerini belirtmiştir.⁴⁶⁴ Bir diğer Çinli elçi Zhao Gong ise Moğolların, savaşlarda bile yanlarında koyun götürdüklerini, koyunun yetersiz geldiği durumlarda tavşan, geyik ve domuz gibi hayvanlar avlayarak bunları yediklerini dile getirmiştir.⁴⁶⁵ Diğerlerinden daha farklı olarak Carpini, Moğolların köpek, kurt, tilki, at hatta yiyecek bulamadıkları zaman insan etiyle dahi beslendiklerini ifade etmektedir. Bu durumu bir örnekle de açıklayan Carpini, Moğol ordusunun Kitanlara karşı verdikleri bir mücadelede, yiyecek ve içecek kıtlığının baş göstermesi nedeniyle bit gibi haşerelerin yanı sıra fare de yediklerini hatta kıtlığın daha ileri boyutlara ulaşması üzerine orada bulunan insanları dahi yediklerini belirtmektedir.⁴⁶⁶

Genellikle et dışında başka besin maddesi tüketme eğiliminde olmayan⁴⁶⁷ Moğollar nadiren de olsa doğada kendiliğinden var olan sebze ve meyveleri tüketmeyi uygun görmüşlerdir. Örneğin Yesügey'in ölümü sonrası çocukları ile tek başına kalan Cengiz Han'ın annesi Ho'elun, çocuklarını yaban armutu ve moyilho meyvesinin yanı sıra sudun ve çiçigina kökleri ile gece gündüz demeksizin beslemiştir.⁴⁶⁸ Öte yandan Zhao Gong, Moğolların Çinlileri esaret altına aldıktan sonra zaman zaman pirinç yemeye başladıklarını

⁴⁶² Peng Da Ya ve Xiu Ting, **Hei Ta shi lu**, 86; Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 99-100.

⁴⁶³ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 65; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 105.

⁴⁶⁴ Oktay, "Ermeni Müellifi Kiragos", 51.

⁴⁶⁵ Shao Hung, **Meng Ta pei lu**, 60.

⁴⁶⁶ Plano Carpini Johanes, **Moğolların Tarihi**, 36; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 63; Ayrıca Bkz. Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu, 1245-1248**, 20.

⁴⁶⁷ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu, 1245-1248**, 20.

⁴⁶⁸ **Moğolların Gizli Tarihi**, 25.

hatta bir müddet sonra Moğolların kendi ülkelerinde *hei niang mi* (Moğol buğdayı) adı verilen bir buğday türü yetiştirdiklerini söylemektedir.⁴⁶⁹

Yemek pişirme geleneklerinde de kendilerine has bir lezzet arayışında olan Moğollar, tuz dışında başka baharat kullanmaktan kaçınmışlardır. Onların, pişirdikleri yemeklerde sadece tuz kullandıklarına dair bilgiler veren Çinli elçiler Peng Daya ve Xu Ting, Moğolların *sürahi tuzu* adında bembeyaz, oldukça sert ve şekli düzgün bir tuz kullandıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁷⁰ Benzer şekilde Rubruck, Moğol toplumunda genellikle et pişirmek için farklı bir hazırlık olmadığını, doğranmış koyun etinin sadece su ve tuz eşliğinde pişirildiğini belirtmektedir.⁴⁷¹ Kiragos ise Moğolların etlerini tuzsuz olarak pişirdiklerini ve et piştikten sonra onu tuzlu suya batırarak yediklerini söylemiştir.⁴⁷²

Moğolların yemek kültürüne dair bir diğer husus da onların sofrada adabıydı. Moğol sofralarında genel olarak uygulanan yeme-içme usulü şöyleydi: Sofrada bir kişi etten biraz koparır; koparılan bu et parçasını orada bulunanlardan biri bıçağının ucu ile alır ardından sofradaki diğer kişilere dağıtırdı. Moğollarda bu usul bir saygı ve şeref ifadesi olarak görülmekteydi.⁴⁷³ Tıpkı ekmeğin paylaşılmasında olduğu gibi pişirilen et de benzer bir ritüel eşliğinde pay edilirdi. Fakat etin paylaşılmasındaki uygulama biraz daha farklıydı. Pişen et öncelikli olarak ev sahibine pay edilir; ev sahibi pay edilen et parçasından kendisi için en iyi olan kısmı seçer ardından orada bulunanlara kendi payından ikram ederdi. Moğol geleneklerine göre kendisine ev sahibi tarafından et ikram edilen kişi, bu eti bir başkasına veremezdi.⁴⁷⁴

Diğer taraftan hijyen konusunda pek titiz olmadıkları bilinen Moğolların, yemekten önce ya da sonra ellerini yıkamak gibi bir adetleri yoktu. Zira onlar, yiyeceklerden arta kalan şeylerin israfının günah olduğunu düşündüklerinden yemekten arta kalan et suyu ile bulaşık yıkar; yeniden yemek yapılacağı zaman etlerini yine bu et suyu ile yıkadıkları kapların içerisinde pişirirlerdi.⁴⁷⁵

⁴⁶⁹ Shao Hung, *Meng Ta pei lu*, 60.

⁴⁷⁰ Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, 100.

⁴⁷¹ William of Rubruck, *The Journey of William of Rubruck*, 65.

⁴⁷² Oktay, “Ermeni Müellifi Kiragos”, 51.

⁴⁷³ Plano Carpinili Johannes, *Moğolların Tarihi*, 37; Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 64.

⁴⁷⁴ William of Rubruck, *The Journey of William of Rubruck*, 65-66; Willem van Ruysbroeck, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 105-106.

⁴⁷⁵ Plano Carpinili Johannes, *Moğolların Tarihi*, 37; Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, 64; Ayrıca Bkz. Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu, 1245-1248*, 20.

Gündelik hayatın bir diğer besin kaynağı da içeceklerdir. Toplumlar, kendi kültürlerinin bir yansıması olarak tıpkı yemek tercihlerinde olduğu gibi içecek tercihlerinde de öncelikli olarak yaşadıkları coğrafyanın kendilerine sunduğu imkânlardan faydalanmışlardır. Bu minvalde bir bozkır toplumu olan Moğollar da yaşadıkları coğrafyanın kendilerine sunmuş olduğu imkânlardan yola çıkarak inek, koyun ve at sütü gibi içecekler tüketmişlerdir.

Moğollar için at sütü son derece önemliydi; bu yüzden atın sağımında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardı. Günün belirli saatlerinde yapılan sağma işleminin sağlıklı yürütülebilmesi için öncelikle sağımı yapılacak olan atın -süt akışının rahat bir şekilde sağlanması için- tayını emzirmesine müsaade edilirdi. Daha sonra sağılacak at, tayı ile birlikte bağlanırdı ve sağım işlemi tamamlanırdı. Deri kaplara konarak çalkalanan süt, çalkalama işlemi bittikten sonra deriden dikilmiş olan çuvallara konularak dövülürdü.⁴⁷⁶ Rubruck, bu çuvallara konulan sütün, rengi koyulaşınca kadar dövüldüğünü, koyu renge döndükten sonra mayalanmaya bırakıldığını ve mayalanma süreci bittikten sonra sarhoş edici bir kıvama geldiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁷

Öte yandan Moğollar, at sütünü taze olarak ya da kımız yaparak tüketirlerdi. Kımız ise at sütünden elde edilen en önemli içecekleriydi ve Moğollar kımız içerek sarhoş olurlardı.⁴⁷⁸ Rubruck, kımızın içen kişide rahatlık hissi uyandırmasının yanı sıra aynı zamanda iyi bir idrar sökücü olduğunu, Moğol soylularının *caracosmos*⁴⁷⁹ adında bir kımız içtiklerini belirtmektedir.⁴⁸⁰ Ögeday Han'ın Altın Ordası'nı ziyaret etmiş olan Çinli elçi Xu Ting ise hanın, Moğolların *kara at sütü* adını verdikleri ve yedi-sekiz gün boyunca dövülerek elde edilmiş olan bir kımızdan içtiğini söylemiştir.⁴⁸¹

Moğolların kımızla birlikte zaman zaman şarap da içtikleri ancak kendilerine başka toplumlar tarafından hediye edilmedikçe ellerinde çok fazla şarap bulunmadığı

⁴⁷⁶ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 118-119.

⁴⁷⁷ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 67; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 107-108.

⁴⁷⁸ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu, 1245-1248**, 20.

⁴⁷⁹ Oldukça büyük atların sütünden elde edilen içecek. Bkz: Clark, "Rubrucklu William'ın Seyahatnamesi'ndeki Türkçe ve Moğolca Kelimeler (1253-1255)", 157.

⁴⁸⁰ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck**, 67; Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 108.

⁴⁸¹ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 119. Cristopher Atwood, Moğolların "kara" kelimesini rengi berrak olan şeyleri ifade etmek için kullandıklarını belirtmektedir. Bkz. 119, 124 no'lu dipnot.

bilinmektedir.⁴⁸² Nitekim Mandeville, Moğolların şarap bulamadıkları zaman sarhoş olmak için süt ile baldan elde edilen bir karşım içerek kendilerini sarhoş ettiklerini söylemiştir.⁴⁸³

Kımızla birlikte bulabildikleri zamanlarda şarap da tüketen Moğollar, ülkelerini ziyarete gelen elçilere de bu şaraplardan ikram etmişlerdir. Moğolları ziyaret eden Çinli elçi Xu Ting, Ögeday Han'ın Altın Ordası'nda iken kendisine cam şişe içerisinde üzüm şarabı ikram edildiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁴ Yine Hülagü Han'ın otağında ağırlanan Müverrih Vardan da kendilerine bu ziyaretleri esnasında şarap ikram edildiğini söylemiştir.⁴⁸⁵ Fakat Ögeday Han'ın tahta çıkışı sonrasında Ulugoneyn elinden şarap içmesi şarabın sadece bir ikram olmadığını, sonraki dönemlerde Moğollarda tahta çıkış esnasında bir gelenek haline geldiğini göstermektedir.⁴⁸⁶ Aynı durum kendisinden sonra Güyük Han'ın tahta çıkma merasiminde de görülmektedir.⁴⁸⁷

Moğollar, olası bir zehirlenme ihtimalinin önüne geçmek adına içki içme usulleri geliştirmişlerdir. Çinli elçi Peng Daya, Moğolların *kadeh değiştirme* adını verdikleri bir ritüeli içki içmek için bir araya geldiklerinde uyguladıklarını ve bunu yaparken öncelikli olarak içkiyi dolduran kişinin içkiden bir yudum aldığını, sonra içki dolu kaptan sırasıyla orada bulunan herkesin içtiğini ve *akıllı ikna* denilen bu yönetimin bir döngü halinde sürekli olarak tekrar ettirildiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁸ Kiragos da Moğolların bu yöntemi olası zehirlenmeleri önlemek adına yaptıklarını söylemektedir.⁴⁸⁹

⁴⁸² Plano Carpinili Johannes, **Moğolların Tarihi**, 38; Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi**, 64.

⁴⁸³ Mandeville, **The Travels of Sir John Mandeville**, 164.

⁴⁸⁴ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 119.

⁴⁸⁵ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)", 237.

⁴⁸⁶ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, 16; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 210.

⁴⁸⁷ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, 235.

⁴⁸⁸ Peng Daya and Xu Ting, "A Sketch of the Black Tatars", 100.

⁴⁸⁹ Oktay, "Ermeni Müellifi Kiragos", 51.

SONUÇ

Moğolların çağdaşı müelliflerin eserlerini esas almak ve bunları araştırmalarla desteklemek suretiyle hazırlanan bu çalışmada, Moğolların devlet teşkilatı, sosyal hayatları, dünyaya bakış açıları gibi hususlar değerlendirilmiş; ayrıca dönem kaynaklarının Moğolları nasıl değerlendirdikleri incelenmiştir. Çeşitli milletlere mensup kişiler tarafından kaleme alınan eserlerde Moğolları değerlendirme ölçütleri farklılık göstermekle birlikte genel manada Moğolların vahşi, medeniyetten uzak ve acımasız olarak nitelendirilmeleri dikkat çekmektedir. Ancak türlü menfi tanımlamalar yapılırken özellikle misyonerlerin verdikleri doyurucu bilgilerden Moğolların bambaşka bir yüzüne ulaşmak mümkün olmaktadır. Zira bu veriler bizi, Moğolların sistemli bir devlet teşkilatına sahip oldukları, bu sistemin devamı için önlem aldıkları ve iddia edilen aksine *primitive* (ilkel) bir topluluk olmadığı sonucuna götürmektedir. Nitekim idari mekanizmadan Moğol insanının günlük yaşamdaki faaliyet ve sorumluluklarına varıncaya kadar devlette belirlenen ve benimsenen yasalar çerçevesinde çok muntazam bir işleyişin hâkim olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Moğollar hakkında bilgi veren kaynak yazarlarının hangi kriterlerle üslup geliştirdiklerini belirlemek, Moğolları anlama noktasında büyük fayda sağlayacaktır.

Moğolların güçlü bir devlet olarak ortaya çıkışları ve kısa zamanda geniş bir alanda hâkimiyet sağlamaları, sınırlarına ulaşan ya da ulaşması mukadder toplumlara Moğolları tanıma/tanımlama ihtiyacı hissettirmiştir. Dolayısıyla tehdit altında olduklarını düşünen Batılılar, Moğolları İslam dünyasına karşı kullanma hissine kapılırken; Moğollara coğrafi olarak daha yakın olan Ermeni, Süryani ve Çinliler, Moğolların teveccühünü kazanarak rahat etmenin ya da önlem almak noktasında bilgi edinmenin peşine düşmüşlerdir. Müslüman yazarlar ise büyük oranda din noktasından yaklaşarak menfi bir tasvire girişmişlerdir. Tüm bu çabanın sonucu olarak Moğollarla bir şekilde münasebet kuran mezkûr toplumlara mensup kimseler, verdikleri bilgilerle döneme ait bilgilerimizi zenginleştirmişlerdir.

Kaynaklar, ilk etapta Moğolları tasvir ederek muhatabı hakkında genel bir imaj oluşturmaya çalışmıştır. Gayet çirkin tasvir edilen Moğolların sağlam ve güçlü vücut yapıları öne çıkarılmış; yüz hatlarıyla adeta hiçbir toplumun insanına benzemeyen bir insan türü algısı oluşturulmuştur. Ancak konu, karakter tahliline gelince savaşlar, mücadeleler ve kendilerinden olmayanlara yaklaşımları üzerinden daha korkunç bir Moğol tipi

resmedilmiştir. Buna karşın fiziksel özelliklerinden ahlaki yapılarına varıncaya kadar yapılan türlü Moğol tasvirlerinin hangi ortamda oluştuğuna daha yakından bakmak gerekmektedir. Öncelikle yaşanan coğrafya ve hayat tarzı, onların fiziki yapılarını şekillendiren hususların başında gelmektedir. Askeri karakteri ön planda olan ve zorlu tabiat şartlarının hâkim olduğu bir coğrafyada yaşayan Moğolların sağlam bir vücut yapısına sahip olmaları ve bunun sürekliliğini temin etmeleri gerekmektedir. İkinci olarak daha çok kendilerinden olmayanlara karşı acımasızlıkları vurgulanan Moğolların, hâkimiyet ve devlet anlayışları çerçevesinde başka toplumları kendilerine itaatle yükümlü gördükleri, bu noktada engel çıkararlara müsamaha göstermedikleri anlaşılmaktadır. Ancak tüm bunlar, Moğolların -cihan hâkimiyeti fikri etrafında faaliyet gösterecek de-faaliyetlerinde aşırıya kaçtıkları gerçeğini değiştirmemektedir.

Dönem kaynaklarından Moğolların devlet mekanizmasının işleyişine, askeri teşkilatlarına, diplomasi trafiğine ve genel olarak devlet ve hâkimiyet anlayışlarına dair bilgiler edinmek mümkündür. Bunların detayına girmeden önce asıl itici güçten yani yasadan bahsetmek gerekir. Zira sağlıklı bir idari yapı, toplumda ilişkilerin düzenlenmesi ve devlet-toplum bağının kurulması herkes tarafından kabul edilen ve uyulan yasalarla mümkün hale gelmektedir. Yasalarına son derece bağlı olan Moğollar, bunların dışına çıkmamanın işleyişi bozacağı farkındaydı; bu nedenle yasalara adeta ilahi bir emirmiş gibi riayet edilirdi. Han seçiminden ganimet paylaşımına kadar pek çok alanda etkisini gösteren yasa, tabiri caizse Moğolların ruhunu oluşturmaktaydı.

Moğol devlet teşkilatının başında han bulunmaktaydı ve kurultay, işleyişte hem bir danışma kurulunu hem de meşruiyet kaynağını ifade etmekteydi. Başta önemli kararların alınması ve yeni hanın onaylanması gibi çok önemli iki fonksiyonu yerine getiren kurultay, geniş katılım dolayısıyla hanedan üyelerinin hukuki durumunu da belirtiyor ve devletin hanedanın ortak malı olduğu anlayışının altını çiziyordu. Bu cümleden olarak dönem kaynakları, Moğollarda kurultay, han seçimi, taht merasimi, elçi kabulü gibi konulara çok ilgi göstermiş ve tafsilatlı bilgiler aktarmışlardır.

Cihan hâkimiyeti fikrine sahip olan Moğolların askeri teşkilatları, gayet muntazam bir şekilde işlemekteydi. 10'lu sistem dâhilinde oluşturulan ve çeşitli askeri birlikler altında tanzim edilen askeri düzende disiplin ve itaat temel prensiplerdi. Alınan askeri eğitim, kullanılan savaş aletleri, uygulanan taktik ve strateji gibi hususlar, Moğol askeri yapısını üst noktalara taşıyor ve diğer milletlerden farklı kılıyordu. Bu da büyük ölçüde çocuk yaşta

başlayan ve ömür boyu devam eden, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olan askeri eğitimle alakalıydı.

Moğolların gündelik hayatlarına bakıldığında ise yine bir nizam göze çarpmaktadır. Her şeyden evvel gerektiğinde kadın-erkek, yaşlı-çocuk herkes topyekûn asker/savaşçı hüviyetine bürünebiliyordu. Bunun dışında kadının ve erkeğin görev ve sorumlulukları belirlenmişti. Erkek, daha çok evin dışındaki hayatta, evin iaşesinin sağlanmasında ve savaşla/mücadeleyle yükümlüyken; kadının sorumlulukları nisbeten daha ağırdı. Çadırın direği olarak tanımlanabilecek kadın, evin idaresinden çocuk bakımına; besin maddelerinin imalinden erkeğin yüküne omuz vermeye kadar hayatın tam ortasında yer almaktaydı. Bunun dışında kadın, yukarıda ifade edildiği üzere gerektiğinde savaşçı, gerektiğinde devleti idare eden naibe ve gerektiğinde kurultayı yöneterek han seçiminde etkin rol oynayan siyasi bir figür olabiliyordu.

Moğolların kültürel yapıları da kendine has bir yapı arz etmekteydi. Yine kadınlar, giyim-kuşamlarıyla Moğol kültürünün en iyi temsilcileri konumundaydı. Ayrıca anaerkil bir anlayışa sahip olan Moğolların evlilik gelenekleri de dikkat çekici kültürel öğeler barındırmaktaydı. Beslenmeleri, yaşam alanlarını tanzimleri ve inanç yapılarıyla Moğollar, dönem yazarlarının ve modern araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Nitekim Şamanist etkiler etrafında şekillenen, idol kullanımıyla belirginleşen inanç sisteminde *tanrı* kavramı merkezi bir yer işgal etmekteydi. Her şeyi tanrı adına, tanrı inancı çerçevesinde hayata geçiren Moğollar, hâkimiyet anlayışlarını da tanrının kendilerini dünyayı yönetmekle yetkili kıldıkları inancıyla şekillendirmişlerdi. Ancak bu inanç etrafında şekillendirilen anlayış, hanedan üyelerinin tamamına bir hak bahsettiği için zaman zaman taht mücadeleleri de ortaya çıkıyor, devleti güçsüz düşürebiliyordu.

Sonuç olarak daha çok askeri-siyasi faaliyetleri ile ön planda olan Moğolların idari ve sosyal bünyeleri, kültürel özellikleri, inanç sistemleri gibi hususlara dönem kaynaklarının çok fazla rağbet ettiklerini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada Moğolların bu yönü, dönem kaynaklarının sağladığı veriler esas alınarak değerlendirilmiş ve gerekli noktalarda modern araştırmacıların değerlendirme ve bakış açılarıyla zenginleştirilerek derli-toplu bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. Ancak şu hususun altını özellikle çizmek gerekir ki dönem kaynaklarının abartılı, maksatlı kayıtlarına ihtiyatlı yaklaşmak ve özellikle misyonerlerin verdikleri bilgileri diğer kaynak gruplarıyla karşılaştırdıktan sonra kullanmak olası hataları en aza indirecektir.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac (Gregory Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999.
- Aigle, Denise, "The Yasa", **The Mongol World**, ed. Timothy May and Michael Hope, Routledge, London and New York 2022, 319-330.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I-III, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013.
- Alinge, Curt, **Moğol Kanunları**, çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967.
- Allsen, Thomas T., "Guard and Government in the Reign of the Grand Möngke 1251-1259", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 46 (2), 1986, 495-521.
- Allsen, Thomas T., **Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands 1251-1259**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1987.
- Amitai, R., **Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War (1260-1281)**, Cambridge 2004.
- Andrea, Alfred J., **The Medieval Record Sources of Medieval History**, Hackett Publishing Company, Indianapolis 2020.
- Andreasyan, Hrand D., "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, I, (1), 1949, 95-118.
- Andreasyan, Hrand D., "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, I, (2), 1950, 401-438.
- Anzerli, Cihan, **XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2017.
- Arsal, Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1947.
- Barthold, V. V., "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, 1, 1931, 135-159.

- Barthold, V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)**, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1946.
- Beyanî, Şirin, **Moğol Dönemi İran'ında Kadın**, çev. Mustafa Uyar, TTK, Ankara 2015.
- Bilgin, Orhan, "Cüveynî, Atâ Melik", **TDVİA**, VIII, İstanbul 1993, 140-141.
- Biran, Michal, **Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia**, Curzon Press, 1997.
- Biran, Michal, **Cengiz Han**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Bold, Bat-Ochir, **Mongolian Nomadic Society (A Reconstruction of the 'Medieval' History of Mongolia)**, St Martins Press, New York 2001.
- Boyle, John Andrew, "Turkish and Mongolian Shamanism in the Middle Ages", **Folklore**, 83 (3), 1972, 177-193.
- Broadbridge, Anne F., "Consort Families in the Successor Khanates", **The Mongol World**, ed. Timothy May-Michael Hope, Routledge, London and New York 2022, 409-421.
- Buell, Paul D., "Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion", **Mongolian Studies**, 6, 1980, 41-59.
- Buell, Paul D., "Daruqacı (Daruqa)", **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, The Scarecrow Press, Oxford 2003, 147.
- Buell, Paul D., "Nerge", **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, The Scarecrow Press, Oxford 2003, 201.
- Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, Yayına Hazırlayan: Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Choibalsang, Marshal, "Chinqai (Chinkai, Chingay, Zhenhai)", **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, New York 2004, 103.

- Clark, Larry V., “Rubrucklu William’ın Seyahatnamesi’ndeki Türkçe ve Moğolca Kelimeler (1253-1255)”, çev. Ayşe Kılıç, **Türkbilig**, 26, 2013, 149-164.
- Connel, Charles W., “Marco Polo”, **Trade, Travel and Exploration in The Middle Ages**, Routledge, New York & London 2000, 372-374.
- Connel, Charles W., “William of Rubruck (c. 1215?-c.1270?)”, **Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages**, Routledge, New York & London 2000, 646-647.
- D’ohsson, Abraham Constantin, **Moğol Tarihi -Denizler İmparatoru Cengiz**, çev. Bahadır Apaydın, İstanbul 2008.
- D’ohsson, Abraham Constantin, **Moğol Tarihi**, yay. Haz. Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Dashdondog, Bayarsaikhan, **The Mongol and the Armenians (1220-1335)**, ed. Michael R. Drompp-Devin DeWesse vol.24, Brill, Leiden-Boston 2011.
- Dashdondog, Bayarsaikhan, “Darughachi in Armenia”, **The Mongols’ Middle East Continuity and Transformation in Ilhanid Iran**, ed. Bruno De Nikola and Charles Melville, Brill, Leiden 2016, 216-236.
- Donuk, Abdülkadir, “Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, **Tarih Dergisi**, 52 (2), İstanbul 2011, 1-12.
- Doygun, Meryem, **Moğollarda Ceza ve İşkence (Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar)**, Nobel, Ankara 2022.
- Dupuy, Trevor N., Wendell Blanchard, **Area Handbook for Mongolia**, Washington 1970.
- Neslihan Durak, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 3 (1), 2008, 251-258.
- Dvornik, Francis, **Origins of Intelligence (The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy)**, Rutgers University Press, New Brunswick/ New Jersey 1974.
- Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-yi Türk**, Haz. Zühal Ölmez, BilgeSu Yay., Ankara 2021.
- Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, **Târîhu Muhtasari’-d-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara 2011.

- Friar Jordanus, **Mirabilia Descripta**, transl. Henry Yule, Printed For The Hakluyt Society, London 1893.
- Golden, Peter Benjamin, “Religion among the Qıpçaqs of Medieval Eurasia”, **Central Asiatic Journal**, 42 (2), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1998, 180-237.
- Gombojew, Von Galsang, “Randbemerkungen zu Plano Carpini”, **Melanges Asiatiques Tirés Du Bulletin Historico-Philologique de L’academie Impériale des Sciences**, 2, 1856, 650-666.
- Gömeç, Saadettin, **Uygur Türkleri Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Guignes, Joeseeph de, **Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi**, II, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, yay. haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Gumilëv, L. N., **Eski Türkler**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Guzman, Gregory G., “The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts from John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin”, **Speculum**, 49 (2), The University of Chicago Press, America 1974, 296, 287-307.
- Guzman, Gregory G., “Simon of Saint-Quentin”, **Trade, Travel And Exploration in The Middle Ages**, Routledge, New York & London 2000, 561-562.
- Gül, Bülent, “Aile ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 27, 2017, 175-188.
- Güngör, Harun, “Şamanizm”, **TDVİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, 325-328.
- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, **Târih-i Güzide**, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018.
- Hartog, Leo de, **Cengiz Han (Dünyanın Fatih)**, çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi, Ankara 2003.
- Heissig, Walther, **The Religions of Mongolia**, transl. Geoffrey Samuel, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1980.
- Higgins, Ian, “Mandeville’s Travels”, **Trade, Travel and Exploration in The Middle Ages**, Routledge, New York & London 2000, 357-360.

- Hope, Michael, **Power, Politics and Tradition in the Mongol Empire and the İlkhānate of Iran**, Oxford University Press, Oxford 2016.
- İbn Bibi, **el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye: Selçuknâme**, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2020.
- İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi**, XII, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İnan, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, TTK, Ankara 1986.
- İpşirli, Mehmet, "Elçi", **TDVİA**, XI, İstanbul 1995, 3-15.
- Jackson, Peter, **The Mongols and the Islamic World: From Conquest to Conversion**, Yale University Press, New Haven and London 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Kalan, Ekrem, "Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollar'da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler" **Yalım Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağanı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013, 373-382.
- Kansoy, Umut, "Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı", **Türkiyat Mecmuası**, 31 (2), 2021, 711-774.
- Kılıç, Murat, "Fabian Stratejisi: Teori, İcra ve Problemler", **ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12, Erzurum 2021, 62-75.
- Koca, Salim, "Toy", **TDVİA**, XLI, Ankara 2012, 270-272.
- Korykoslu Hayton, **Doğu Ülkelerinin Altın Çağı**, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- Köksal, Mustafa, **Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'de Moğollar Kısımının Tercümesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019.
- Kurtuluş, Rıza, "Şebânkâref", **TDVİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, 390-391.
- Kushenova, Ganizhamal, "Ögeday Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig**, (38), 2006, 185-194.

- Kushenova, Ganizhamal, “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch’u-Ts’ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, **Bilig**, 42, 2007, 229-242.
- Lane, George, **Daily Life in the Mongol Empire**, Greenwood Press, London 2006.
- Li Xinchuan, “Selections From Random Notes From Court and Country Since The Jianyan Years, Vol 2”, **The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources**, ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve, Hackett Publishing, Cambridge 2021, 45-69.
- Mandeville, **The Travels of Sir John Mandeville**, Transl. A. W. Pollard, Macmillan and Co., London 1915.
- Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi (Harikalar Kitabı)**, Terc. Işık Ergüden & Zühre İlkelen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.
- Marshall, Robert, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, çev. Füsün Doruker, Sabah Yayınları, İstanbul 1996.
- May, Timothy, “Nökhöd to Noyad: Chinggis Kahn’s Social Revolution”, **Mongolica**, 19 (40), USA 2006, 296-308.
- May, Timothy, **The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System**, Pen & Sword Military, Barnsley 2007.
- May, Timothy, “The Conquest and Rule of Transcaucasia: The Era of Chormaqan”, **Caucasus during the Mongol Preiod**, ed. Jürgen Tubach, Sophia G. Vashalomidze and Manfred Zimmer, Reichert Verlag Wiesbaden 2012, 129-151.
- May, Timothy, “Merkezi Asya: Moğollar 1206-1405”, **Asya’nın Büyük İmparatorlukları (Pasifik’ten Balkanlara Dünya Tarihine Damga Vuranlar)**, çev. Mustafa Uyar, Kronik Kitap, İstanbul 2021, 33-61.
- May, Timothy, **Moğol İmparatorluğu**, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- Meriç, Sinan, **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2019.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına dair Kanıtlar)**, çev. & not. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Moğollar Avrupa’da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı (Dominiken Misyoner Julian, Splitli Toma ve Torre Maggioreli Üstat Roger’in Görüp Duydukları ile Yaşadıkları 1241-1242), Hazırlayan, Çeviren ve Notlandıran: Altay Tayfun Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 2019.

Morgan, David, **The Mongols (The Peoples of Europe)**, Blackwell Publishing, Oxford and Malden 2007.

Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, **Mecma’u’l-Ensâb (Hânedanlar Tarihi)**, Terc. Fahri Unan, TTK, Ankara 2021.

Müverrih Vardan, “Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)”, çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, I / 2, İstanbul 1937, 154-258.

Narmandakh, Enkhmaa, **A Cognitive Approach to Event Structures in Middle Mongolian Based on the Corpus: The Secret History of the Mongols**, (Unveröffentlichte Doktorarbeit), Ludwig-Maximilians-Universität München 2018.

Oktay, Hasan, “Aknerli Grigor Okçu Milletler Tarihi (Moğol Tarihi)”, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Hitabevi, Ankara 2020, 103-151.

Oktay, Hasan, “Ermeni Müellifi Kiragos”, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Hitabevi, Ankara 2020, 15-99.

Onon, Urgunge, **The Secret History of the Mongols (The Life and Times of Chinggis Khan)**, Curzon Press, London and New York 2001.

Ögel, Bahaeddin, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Ögel, Bahaeddin, **Sino-Turcica (Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr”, **TDVİA**, XXI, İstanbul 2000, 26-27.

Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, **TDVİA**, XXI, İstanbul 2000, 92-94.

Özcan, Altay Tayfun, “Chronica Maiora’da Moğol İmajı”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVII (2), 2012, 23-77.

- Özgüdenli, Osman Gazi, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, **TDVİA**, XXXV, İstanbul 2008, 19-21.
- Peers, Chris, **Genghis Khan and the Mongol War Machine**, Pen & Sword Military, Barnsley 2015.
- Peng Daya and Xu Ting, “A Sketch of the Black Tatars”, **The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources**, ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve, Hackett Publishing, Cambridge 2021, 93-130.
- Petrushevsky, I. P., “The Socio-Economic Condition of Iran Under the Il-khans”, **The Cambridge History of Iran Vol 5**, J. A. Boyle (edt.), Cambridge University Press, Cambridge 1968, 483-537.
- Plano Carpini, **Moğolistan Seyahatnamesi -13. Yüzyılda Avrupa’dan Orta Asya’ya Yolculuk-**, Tercüme ve Notlar: Ergin Ayan, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Plano Carpinili Johannes, **Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi (Bir Papalık Elçisinin Moğolistan Seyahati ve Gözlemleri 1245-1247)**, Latince Aslından Çeviren ve Notlandıran: Altay Tayfun Özcan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
- Pochekaev, R. Yu., “Tamgha and the Struggle Against It: On the History of Medieval Turkic-Mongol Taxation System”, **Golden Horde Review**, 4 (6) 2014, 77-95.
- Prazniak, Roxann-Osman Gazi Özgüdenli, “Kubilay Kağan”, **TDVİA**, (EK-2), Ankara 2019, 88-89.
- Rachewiltz, Igor de, **Papal Envoys to The Great Khans**, Stanford University Press, 1971.
- Rashid Al-Din, **The Successors of Genghis Khan**, transl. John Andrew Boyle, Columbia University Press, New York and London 1971.
- Rashiduddin Fazlullah’s Jami ‘u’t-Tawarikh: Compendium of Chronicles**, II, Translation and Annotation: W. M. Thackston, Harvard University, USA 1998.
- Ratchnevsky, Paul, **Genghis Khan: His Life and Legacy**, Blackweel, Oxford UK & Cambridge 1991.
- Ravalde, Ester, “Shams al-Din Juwayni, Vizier and Patron: Mediation between Ruler and Ruled in the Ilkhanate”, **The Mongols’ Middle East Continuity and**

- Transformation in Ilhanid Iran**, ed. Bruno De Nikola and Charles Melville, Brill, Leiden 2016, 55-78.
- Reşîdüddin Fazlullah, **Câmi'üt Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara 2013.
- Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominiken Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu**, Latince Aslından Çeviren: Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- Ringmar, Erik, "The Mongol Khanates", **History of International Relations**, Open Book Publishers 2016, 2-25.
- Rossabi, Morris, **Kubilay Han**, çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021.
- Roux, Jean-Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Roux, Jean-Paul, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Roux, Jean-Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, çev. Aykut Kazancıgil, Dergah Yay., İstanbul 2021.
- Schultz, Matthew J., **Discarding the Mongol Way of War: A Geostrategic Analysis of the Mongol Expeditions to Conquer Japan**, Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College (Unpublished Master's Thesis), 2019.
- Simon de Saint-Quentin, **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, çev. Erendiz Özbayoğlu, yay. haz. Tufan Karasu, DAKTAV, Antalya 2006.
- Smith, John Masson, "Mongol and Nomadic Taxation", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, (30), 1970, 46-85.
- Söyüt, Yaşar, "Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun", **Journal of Universal History Studies**, 4 (2), 2021, 212-228.
- Spuler, Bertold, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011, 187-188.

- Subaşı, Ömer, **Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346-**, Kitabevi, İstanbul 2015.
- Subaşı, Ömer, **Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset**, Selenge Yay., İstanbul 2021.
- Sverdrup, Carl Fredrik, **The Mongol Conquests: The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei**, Helion & Company, Solihull 2016.
- Tanyu, Hikmet, **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1980.
- Tarakçı, Muhammet, “Fransiskan ve Dominiken Tarikatları”, **Felsefe Ansiklopedisi**, VI, Ebabel Yay., İstanbul 2009, 829-833.
- Taşagıl, Ahmet, “Kurultay”, **TDVİA**, (EK II), Ankara 2019, 94-95.
- Tayib, Kovan Nader Sabrı, **Cengiz Han Dönemi Moğollarda Askerî Teşkilat** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2021, 33-46.
- Temir, Ahmet, “Die Sozial-Militarische Organisation der Mongolen um 1200 n. Chr.”, **DTCFD**, 18 (3-4), 1960, 221-225.
- Temizsu, Habibe, **Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Temizsu, Habibe, **Yasak**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- Togan, İsenbike, “Çinggis Han ve Moğollar”, **Türkler**, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 235-255.
- Tural, Murat, **Asya'ya Yolculuklar: Hristiyan Dünyası ve Moğollar (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)**, Timaş Akademi, İstanbul 2021.
- Vardan, Nurdan, **İslam Öncesi Türk Kültüründe Elçi ve Elçilik Müessesesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012.
- Vasary, Istvan, “The Tatar Factor in the Formation of Muscovy's Political Culture”, **Nomads as Agents of Cultural Change (The Mongols and Their Eurasian**

- Predecessors**), ed. Reuven Amitai-Michael Biran, University of Hawa'i Press, 2015, 252-270.
- Vernadsky, George, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, (3), 4, Harvard-Yenching Institute, 1938, 337-360.
- Vladimirtsov, B. Y., **Moğolların İctimaî Tarihi (Moğol Göçebe Feodalizmi)**, çev. Abdülkadir İnan, TTK, Ankara 1995.
- Weatherford, Jack, **Cengiz Han'ın Kızları**, çev. Mehmet Bilgen, T & K Yayınları, İstanbul 2016.
- Weatherford, Jack, **Cengiz Han**, çev. Sermin Karakale, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- Willem van Ruysbroeck, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)**, Latince'den çev. Peter Jackson, İngilizce'den çev. Zülal Kılıç, Selenge Yay., İstanbul 2022.
- William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck The Eastern Parts of The World 1253-55**, English Transl. William Woodville Rockhill, Printed For The Hakluyt Society, London 1900.
- Yuvalı, Abdulkadir, **İlhanlılar Tarihi, I Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.
- Yuvalı, Abdulkadir, "Hülâgû", **TDVİA**, XVIII, İstanbul 1998, 473-475.
- Zhao Gong, "A Memorandum on the Mong-Tatars", **The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources**, ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve, Hackett Publishing, Cambridge 2021, 71-92.

EKLER

Resim 1

Elinde ok ile klasik Moğol kıyafetlerini sergileyen bir Moğol⁴⁹⁰

Resim 2

Erkek saç modeli⁴⁹¹

⁴⁹⁰ The Rise of the Mongols, 12.

⁴⁹¹ <https://www.medievalists.net/wp-content/uploads/2022/05/mnet22050108.jpg> (06.07.2022)

Resim 3

Kadın ve erkek saç modelleri⁴⁹²

Resim 4

Soylu bir Moğol kadını ve hizmetçileri⁴⁹³

⁴⁹² **The Rise of the Mongols, 87.**

⁴⁹³ **The Rise of the Mongols, 102.**

Resim 5
Bocca⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ <https://tr.pinterest.com/pin/448600812886130552/>

Resim 6

Tahtta baş hatunu ile birlikte oturan bir Moğol hanı⁴⁹⁵

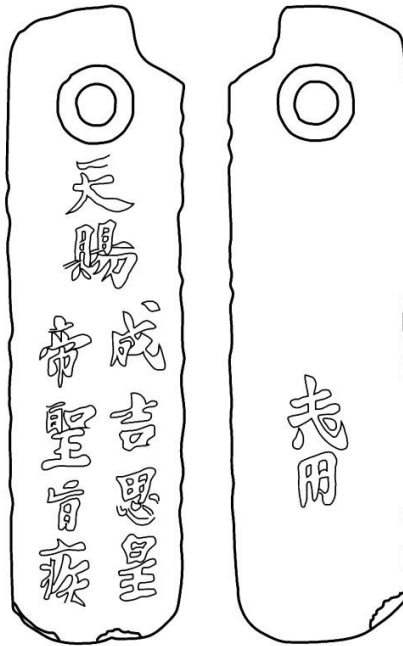

⁴⁹⁵Genghis Khan and The Mongol Empire, (edt.) William W. Fitzhugh, Morris Rossabi, William Honeychurch, 107.

Resim 7
Diz çökme ritüelleri⁴⁹⁶

Resim 8
Moğol Devleti'nde görevlilere ve elçilere belirli durumlarda yetkin olduklarını dair verilen metal *payza* veya *geregeler*⁴⁹⁷

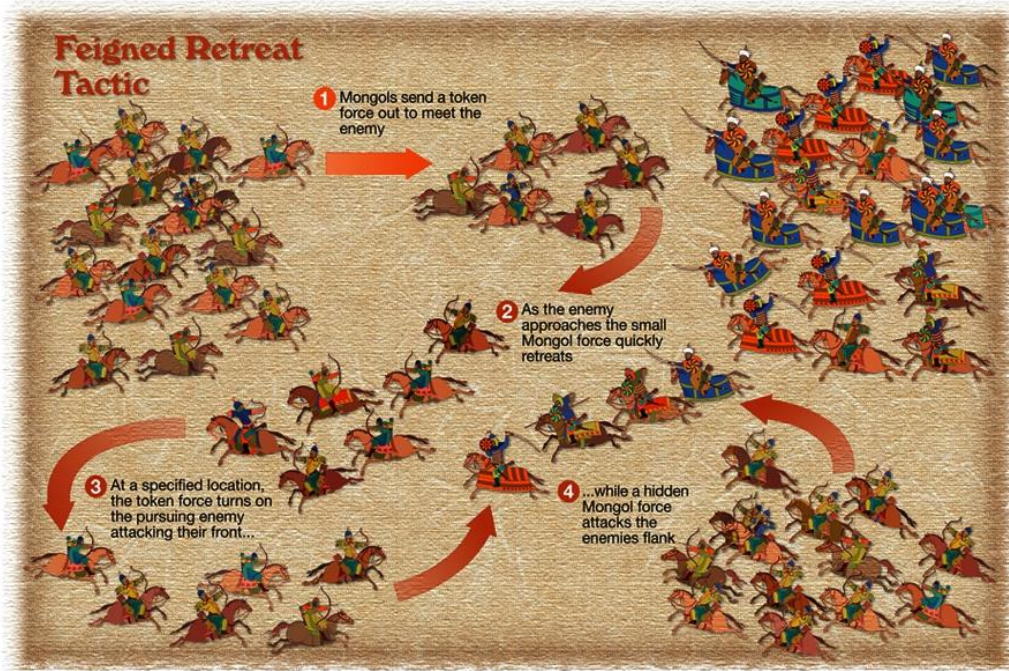
⁴⁹⁶ The Rise of the Mongols, 104.

⁴⁹⁷ The Rise of the Mongols, 86.

Resim 9
Moğol süvarileri⁴⁹⁸

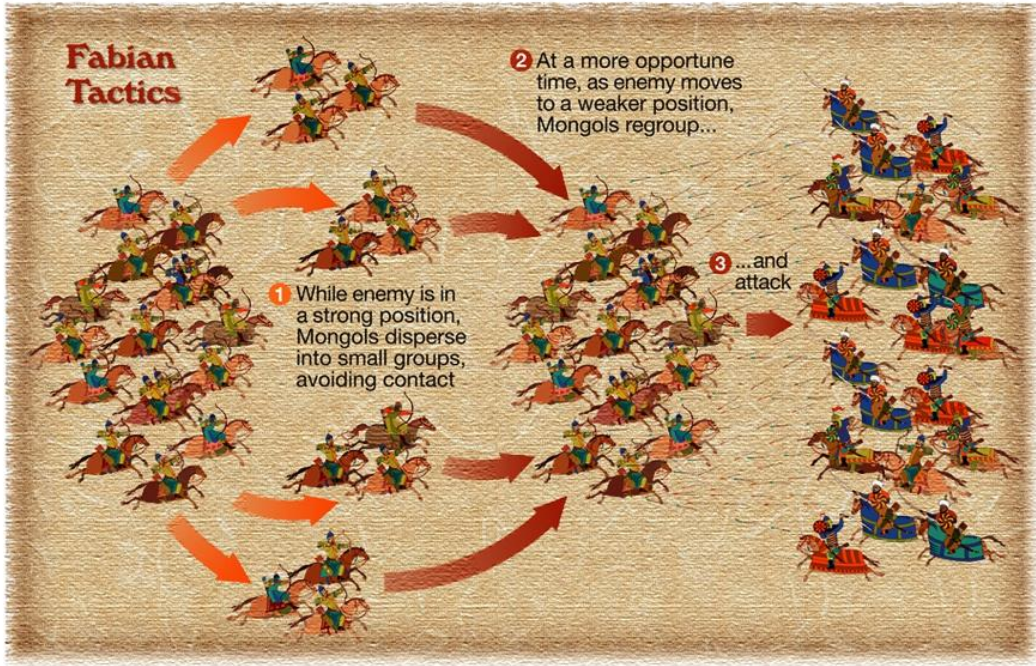
Resim 10
Sahte geri çekilme⁴⁹⁹

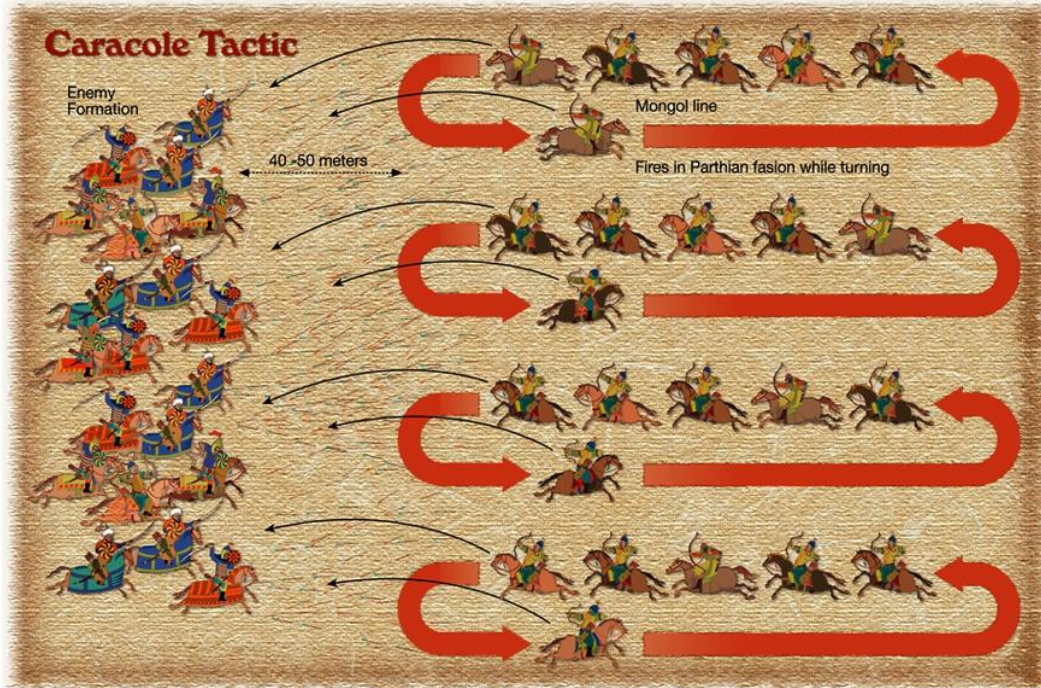
⁴⁹⁸ Chris Peers, **Genghis Khan and the Mongol War Machine**, 110.

⁴⁹⁹ <https://www.quora.com/What-are-the-Mongol-military-tactics-during-the-engagement> (01.07.2002).

Resim 11
Fabian Taktiği⁵⁰⁰

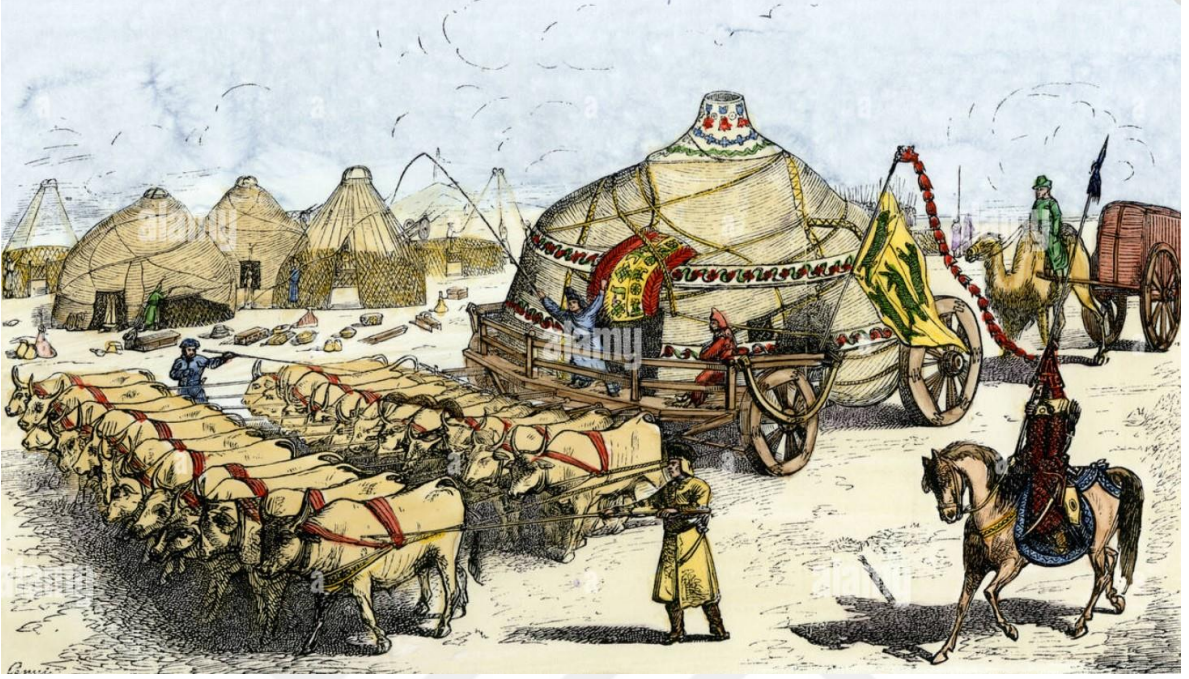
Resim 12
Yarım çark taktiği⁵⁰¹

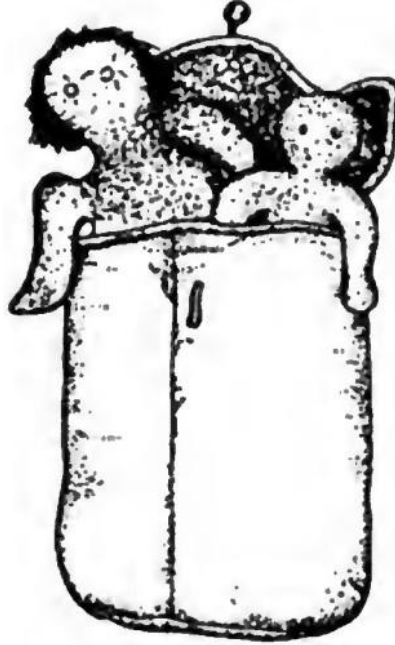
⁵⁰⁰ May, *The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System* 75; <https://www.quora.com/What-are-the-Mongol-military-tactics-during-the-engagement> (01.07.2022).

⁵⁰¹ May, *The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System* 73; <https://www.quora.com/What-are-the-Mongol-military-tactics-during-the-engagement> (01.07.2022).

Resim 13
Çadır-yurt taşıma⁵⁰²

Resim 14
İdol⁵⁰³

⁵⁰² <https://www.alamy.com>

⁵⁰³ Walther Heissig, **The Religions of Mongolia**, 13.

Resim 15

Kehanet için yorumlanan koyun kürek kemiği⁵⁰⁴

⁵⁰⁴ The Rise of the Mongols, 108.